

T.C.
NİĞDE ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İKTİSAT ANABİLİM DALI

**BEŞERİ SERMAYE VE EKONOMİK KALKINMA:
TÜRKİYE ÜZERİNE BİR LİTERATÜR İNCELEMESİ**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Hazırlayan
Mine ÖZKALE

Niğde
Mayıs, 2015

T.C.
NİĞDE ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İKTİSAT ANABİLİM DALI

**BEŞERİ SERMAYE VE EKONOMİK KALKINMA:
TÜRKİYE ÜZERİNE BİR LİTERATÜR İNCELEMESİ**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Hazırlayan
Mine ÖZKALE

Danışman
Yrd. Doç. Dr. Mehmet DEMİRAL

Niğde
Mayıs, 2015

YEMİN METNİ

Yüksek Lisans Tezi olarak sunduğum “Beşeri Sermaye ve Ekonomik Kalkınma: Türkiye Üzerine Bir Literatür İncelemesi” başlıklı bu çalışmamın, bilimsel ve akademik kurallar çerçevesinde tez yazım kılavuzuna uygun olarak tarafımdan yazıldığını, yararlandığım eserlerin tamamının kaynaklarda gösterildiğini ve çalışmamın içinde kullandığım kaynaklara, kullanıldıkları yerlerde atıf yapıldığını belirtir ve bunu onurumla doğrularım. 01.../06/2015

Mine ÖZKALE

ONAY SAYFASI

Yrd. Doç. Dr. Mehmet DEMİRAL danışmanlığında Mine ÖZKALE tarafından hazırlanan “Beşeri Sermaye ve Ekonomik Kalkınma: Türkiye Üzerine Bir Literatür İncelemesi” adlı bu çalışma jürimiz tarafından Niğde Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İktisat Anabilim Dalında Yüksek Lisans Tezi olarak kabul edilmiştir.

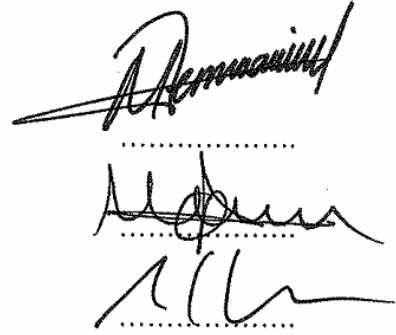
Tarih: 07/05/2015

JÜRİ :

Danışman : Yrd. Doç. Dr. Mehmet DEMİRAL

Üye : Yrd. Doç. Dr. Okyay UÇAN

Üye : Yrd. Doç. Dr. Altuğ Murat KÖKTAŞ

ONAY :

Bu tezin kabulü Enstitü Yönetim Kurulu'nun Tarih ve sayılı kararı ile onaylanmıştır.

ÖNSÖZ

İnsanların yaşam kalitesinin artırılma süreci olarak tanımlanan beşeri kalkınma, uzun ve sağlıklı bir yaşamı, eğitilmiş insan gücünü ve yüksek bir yaşam standardı için gerekli ortamın oluşturulmasını ifade etmektedir. Türkiye'nin de içinde bulunduğu gelişmekte olan ülkelerin ekonomik kalkınmalarını güçlendirmek için öncelikle beşeri sermaye potansiyelini güçlendirmeleri gerekmektedir.

Bu çalışmada Türkiye'de beşeri sermaye ile ekonomik kalkınma arasındaki ilişki mevcut literatürdeki teorik ve ampirik bilgiler ışığında incelenmektedir.

Çalışma süresinin her aşamasında olumlu katkılarıyla beni yönlendiren, yardım ve desteğini esirgemeyen tez danışmanım Yrd. Doç. Dr. Mehmet DEMİRAL'a teşekkürlerimi sunarım. Ayrıca çalışmamın gerçekleşmesinde görüş ve önerileriyle bana yardımcı olan hocalarım, Prof. Dr. Erdinç TUTAR ve Yrd. Doç. Dr. Filiz TUTAR, Yrd. Doç. Dr. Altuğ Murat KÖKTAŞ, Yrd. Doç. Dr. Okyay UÇAN' a teşekkürü bir borç bilirim. Ayrıca araştırma yaptığım sırada bana yardımcı olan yakın çevreme, araştırmanın başından sonuna kadar her türlü desteğini esirgemeyen ve en başından beri başaracağıma inanan değerli eşime ve sabırla çalışmamın bitmesini bekleyen çocuklarım Arda ve Serkan' a da bana inandıkları ve destek oldukları için teşekkür ederim.

Mine ÖZKALE

Mayıs, 2015

ÖZET
YÜKSEK LİSANS TEZİ

**BEŞERİ SERMAYE VE EKONOMİK KALKINMA: TÜRKİYE ÜZERİNE
BİR LİTERATÜR İNCELEMESİ**

ÖZKALE, Mine

İktisat Anabilim Dalı

Tez Danışmanı: Yrd. Doç. Dr. Mehmet DEMİRAL

Mayıs 2015, 113 sayfa

Günümüzde ülkelerin ekonomik büyüme ve kalkınma süreçlerinde, çok sayıda farklı faktörün etkili olduğu görülmektedir. Mevcut literatürde ise sadece fiziki sermayenin değil, aynı zamanda beşeri sermayenin de önemli bir rol oynadığı vurgulanmaktadır. Bu çalışmanın amacı, Türkiye'nin ekonomik kalkınma sürecinde beşeri sermayenin önemini, literatürdeki seçilen çalışmaların sonuçlarına bağlı olarak ortaya koymaktır. Ayrıca beşeri sermayenin ekonomik kalkınma sürecindeki rolü ve Türkiye'nin beşeri sermaye potansiyeli incelenmektedir.

Bir ülkedeki nitelikli iş gücü ile birlikte ve nüfusun genç ve dinamik yapısı, ekonomik kalkınmada, farklı kanallardan gelişen avantajlar sağlamaktadır. Bu kapsamda çalışma, ülkelerin ekonomik kalkınma sürecinde özellikle beşeri sermayenin rolüne dikkat çekerken, ülkelerin bu alanda yatırım yapmaları gerektiğini vurgulamaktadır. Ayrıca, uygulanacak olan eğitim ve sağlık politikalarının nüfusun niteliğini artırmaya yönelik diğer politik uygulamalarla desteklenmesi beşeri sermaye yatırımlarının etkinliğini daha da artırmaktadır.

Sonuç olarak çalışmada, mevcut literatürdeki sonuçlar ve farklı kaynaklardan elde edilen veriler doğrultusunda Türkiye için beşeri sermaye yatırımlarının ekonomik büyümeye ve kalkınmaya katkısının artırılabilmesi için uzun dönemli özel sektör ve kamu politikalarının önemi ortaya konulmaktadır.

Anahtar Sözcükler: Beşeri sermaye, Ekonomik kalkınma, Eğitim, Sağlık, Nüfus, Türkiye.

ABSTRACT

HUMAN CAPITAL AND ECONOMIC DEVELOPMENT: A LITERATURE REVIEW ON TURKEY

ÖZKALE, Mine

Department of Economics

Supervisor: Assit. Prof. Mehmet DEMİRAL

February 2015, Pages 113

Today, countries in economic growth and development process, it appears that a number of different factors to be effective. In the current literature, not only in physical capital, but also it emphasizes that play an important role in human capital. The aim of this study is the importance of Turkey's human capital in the economic development process is to determine, depending on the results of studies in the literature selected. Moreover role in the economic development potential of human capital and human capital in Turkey are examined.

With skilled labor in the country and its young and dynamic population structure, economic development, providing the advantages of developing different channels. Work in this context, countries in the economic development process draws attention to the role of human capital in particular, it emphasizes the need for countries to invest in this area. In addition, the education and health policies that will be applied to support other political practices to improve the quality of population increase further the efficiency of investment in human capital.

As a result, work long-term in order to increase the contribution to economic growth and development of their human capital investments to Turkey in the data line obtained from the results and the different sources available, each literature is revealed the importance of the private sector and public policy.

Keywords: Human capital, Economic development, Education, Health, Population, Turkey.

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ	ii
ÖZET	iii
ABSTRACT	iv
İÇİNDEKİLER	v
TABLolar LİSTESİ	viii
GRAFİKLER LİSTESİ	ix
KISALTMALAR DİZİNİ	x
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM

BEŞERİ SERMAYE KAVRAMI

1.1. BEŞERİ SERMAYENİN TANIMI VE KAYNAĞI	2
1.1.1. Beşeri Sermayenin Kavram ve Kapsamı	3
1.1.2. Beşeri Sermayenin Kaynağı	3
1.2. BEŞERİ SERMAYE TEORİSİNİN GELİŞİMİ	5
1.3. BEŞERİ SERMAYE YATIRIMLARI	11
1.3.1. Eğitim-Öğretim Yatırımları	12
1.3.2. Sağlık Yatırımları	15
1.4. BEŞERİ SERMAYE İLE FİZİKİ SERMAYENİN BENZERLİK VE FARKLILIKLARI	16
1.4.1. Benzerlikleri	16
1.4.2. Farklılıkları	17
1.5. BİLGİ ÇAĞINDA BEŞERİ SERMAYENİN YERİ VE ÖNEMİ	18
1.5.1. Bilgi Toplumuna Geçişte Beşeri Sermaye	19
1.5.2. Bilgi Ekonomisinde Beşeri Sermaye	21
1.5.3. Teknolojik Gelişmelerin Beşeri Sermayeye Etkisi	21

1.5.4. Küreselleşme ve Beşeri Sermaye	24
---	----

İKİNCİ BÖLÜM

EKONOMİK KALKINMA KAVRAMI

2.1. EKONOMİK KALKINMANIN TANIMI	25
2.2. KALKINMA: TARİHSEL BİR ÇERÇEVE	28
2.3. EKONOMİK KALKINMAYI ETKİLEYEN FAKTÖRLER	29
2.3.1 İnsan Faktörü	29
2.3.2. Nüfus Faktörü	32
2.3.3. Doğal Kaynaklar	33
2.3.4. Sermaye Birikimi Faktörü	33
2.3.5. Teknoloji Faktörü	34
2.4. EKONOMİK KALKINMA SÜRECİNDE TOPLUMSAL DÖNÜŞÜMLER	36
2.5. EKONOMİK KALKINMADA BEŞERİ SERMAYENİN ROLÜ	37
2.5.1. Ekonomik Kalkınmada Eğitimin Önemi	39
2.5.2. Ekonomik Kalkınmada Sağlık Sektörünün Önemi	41
2.6. BEŞERİ SERMAYE VE EKONOMİK KALKINMA İLİŞKİSİ: TEORİK AÇIKLAMALAR VE AMPİRİK BULGULAR	42
2.6.1. Teoride Beşeri Sermaye ve Ekonomik Kalkınma İlişkisi	42
2.6.2. Beşeri Sermaye ve Ekonomik Kalkınma İlişkisi Üzerine Ampirik Bulgular	45

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

BEŞERİ SERMAYE VE EKONOMİK KALKINMA

3.1. OECD ÜLKELERİNDE BEŞERİ KALKINMA GÖSTERGELERİNİN KARŞILAŞTIRILMASI	47
3.1.1. Eğitim Harcamaları	47
3.1.2. Sağlık Alanındaki Kamu Harcamaları	53
3.1.3. İnsani Kalkınma Endeksi	60

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

TÜRKİYE’DE BEŞERİ SERMAYE VE EKONOMİK KALKINMA İLİŞKİSİ ÜZERİNE MEVCUT LİTERATÜRÜN DEĞERLENDİRİLMESİ

4.1. TÜRKİYE’DE BEŞERİ SERMAYE VE EKONOMİK KALKINMA	70
4.1.1. Türkiye’de İktisadi Kalkınma ve Büyüme Süreci	74
4.1.2. Beşeri Sermaye Göstergeleri: İnsani Gelişme Endeksleri	75
4.1.3. Türkiye’de Kalkınma Planlarının Beşeri Sermaye ve Ekonomik Kalkınmadaki Rolü	76
4.2. TÜRKİYE’DE BEŞERİ SERMAYE VE EKONOMİK KALKINMA İLİŞKİSİ ÜZERİNE LİTERATÜR TARAMASI	79
SONUÇ	88
KAYNAKÇA	90
ÖZGEÇMİŞ	100

TABLolar LİSTESİ

Tablo 1. Sanayi ve Bilgi Toplumlarının Karşılaştırılması	20
Tablo 2. Sanayi, Bilim ve Teknoloji Politikalarının Gelişimi: Türkiye ve Güney Kore Karşılaştırması, Seçilmiş Dönemler.....	23
Tablo 3. Beşeri Sermaye-Ekonomik Kalkınma Üzerine Ampirik Çalışmalar	45
Tablo 4. Seçilmiş OECD Ülkelerinin Eğitim Harcamaları, 2006	49
Tablo 5. 25-64 Yaş Grubu İçin Yükseköğretim Bilgisi (%), 2000, 2002, 2007, 2012	50
Tablo 6. AR-GE Harcamalarının GSYİH' deki Payı (%), 2005, 2007, 2013	52
Tablo 7. Sağlık Alanındaki Kamu Harcamaları, % GSYİH, 2000, 2005, 2010, 2011, 2012.....	55
Tablo 8. Doğumda Yaşam Beklentisi (%), 2000, 2005, 2011, 2013	57
Tablo 9. Her 1000 Doğumdaki Bebek Ölümleri Oranı (%), 2000, 2005, 2007, 2012	58
Tablo 10. Nüfus Başına Sağlık Harcaması (USD), 1990, 2000, 2011	59
Tablo 11. İnsani Kalkınma Endeksi (%), 2000, 2005, 2007, 2013	62
Tablo 12. OECD Ülkeleri Arasında İnsani Gelişme Trendleri (İGE), 1980, 1990, 2000, 2005, 2008, 2010, 2011, 2012, 2013.....	65
Tablo 13. Seçilmiş Bazı Ülkelerde İnsani Gelişme Değerleri, 2012	67
Tablo 14. Türkiye'nin Beşeri Kalkınma Göstergeleri (%), 1980, 1985, 1990, 1995, 2000, 2005, 2010, 2011, 2012.....	73
Tablo 15. Eğitimde Gelişmeler ve Hedefler (%), 2006, 2012, 2013, 2018.....	77
Tablo 16. Sağlık Alanında Gelişmeler ve Hedefler (%), 2006, 2012, 2013, 2018	78
Tablo 17. İstihdam ve Çalışma Hayatında Gelişmeler ve Hedefler (%) 2006, 2012, 2013, 2018.....	78
Tablo 18. Nüfus Gelişmeleri ve Tahminleri (%), 2006, 2012, 2013, 2018.....	78
Tablo 19. Beşeri Sermaye-Ekonomik Kalkınma Üzerine Yapılan Çalışmalar	79

GRAFİKLER LİSTESİ

Grafik 1. 25-64 Yaş Grubu İçin Yükseköğretim Bilgisi (%), 2000, 2002, 2007, 2012...51	51
Grafik 2. AR-GE Harcamalarının GSYİH’ deki Payı (%), 2005, 2007, 201352	52
Grafik 3. Sağlık Alanındaki Kamu Harcamaları, % GSYİH, 2000, 2005, 2010, 2011, 2012.....56	56
Grafik 4. Doğumda Yaşam Beklentisi (%), 2000, 2005, 2011, 201357	57
Grafik 5. Her 1000 Doğumdaki Bebek Ölümleri Oranı (%), 2000, 2005, 2007, 201259	59
Grafik 6. Nüfus Başına Sağlık Harcaması (USD), 1990, 2000, 201160	60
Grafik 7. İnsani Kalkınma Endeksi (%), 2000, 2005, 2007, 2013.....63	63
Grafik 8. OECD Ülkeleri Arasında İnsani Gelişme Trendleri (İGE), 1980, 1990, 2000, 2005, 2008, 2010, 2011, 2012, 2013.....66	66
Grafik 9. Seçilmiş Bazı Ülkelerde Gelişmişlik Düzeyi, 201268	68
Grafik 10. Seçilmiş Bazı Ülkelerin Gelişmişlik Düzeyi ile Ortalama Yaşam Süresi Arasındaki İlişki, 2012.....69	69
Grafik 11. Türkiye’nin İnsani Gelişme Endeksi Göstergeleri (%), 1980, 1985, 1990, 1995, 2000, 2005, 2010, 2011, 2012.....74	74

KISALTMALAR DİZİNİ

ABD	: Amerika Birleşik Devletleri
AR-GE	: Araştırma ve Geliştirme
GSMH	: Gayrisafi Milli Hâsıla
GSYİH	: Gayrisafi Yurtiçi Hâsıla
İGE	: İnsani Gelişmişlik İndeksi
İGR	: İnsani Gelişme Raporu
OECD	: Ekonomik Kalkınma ve İşbirliği Örgütü
SGP	: Satın alma Gücü Paritesi
TEPAV	: Türkiye Ekonomi Politikaları Araştırma Vakfı
TÜİK	: Türkiye İstatistik Kurumu
UNDP	: Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı

GİRİŞ

Bilgi çağı olarak adlandırılan 2000’li yıllardan itibaren insan faktörünün çok daha fazla öne çıktığı görülmektedir. Beşeri sermayenin elde edilmesi için ciddi anlamda yatırım gerekmektedir. Çünkü ekonomik kalkınmanın en önemli şartı insana yapılan yatırımdan geçmektedir ve dolayısıyla üretimin olduğu yerde belli ölçüde beşeri sermayenin mevcut olduğu görülmektedir.

Bir ülkenin gelişmişlik seviyesi, o ülke insanların sürekli ve iyi bir eğitim almaları ve bunun sonucunda kazandıkları bilgi ve beceriyle ekonomik kalkınmaya yapabilecekleri katkı ile doğrudan orantılıdır. Bu bağlamda ekonomik büyüme ve kalkınmanın temelinde bireyin eğitilmesi ve bilinçlenmesi yatmaktadır. Bu nedenle sosyo-ekonomik gelişmenin en önemli itici gücü ve verimlilik artışının en önemli unsuru, toplumun ve işgücünün eğitim seviyesidir (Çakmak, 2008: 39). Kalkınmanın önündeki engeller, hızlı nüfus artışı, teknoloji kullanımının azlığı, yetersiz doğal kaynaklar, fiziki ve beşeri sermaye gücünün düşük olması olarak vurgulanmaktadır.

Beşeri sermaye yatırımlarının ekonomik kalkınmaya yaptığı etkisi bilginin üretim aşmasındaki öneminin artması ile beraber artmaktadır. Bilgi ekonomisinde beşeri sermaye yatırımlarının, ekonomik kalkınmaya daha çok katkı sağladığı görülmektedir. Hızlı bir kalkınma sürecine giren gelişmekte olan ülkelerde beşeri sermaye yatırımlarının fiziki sermaye yatırımlarına oranla daha fazla getiriye sahip olduğu görülmektedir. Yapılan bir araştırmada Brezilya’nın 1970–1980 dönemi içerisinde büyümesindeki en büyük payın, teknolojik gelişme ve beşeri sermayeye ait olduğu görülmektedir (Yumuşak ve Kar, 2000: 101).

Bu çalışma, ekonomik kalkınmanın temelini oluşturan beşeri gelişmenin ve beşeri sermayenin Türkiye’deki düzeyinin ve durumunun literatürdeki seçilen çalışmalara ve sonuçlara bağlı olarak değerlendirilmesi üzerinde yoğunlaşmaktadır. Çalışmanın ilk bölümünde beşeri sermayenin önemi açıklanmaktadır. İkinci bölümde, ekonomik kalkınmanın önemi anlatılmakta olup üçüncü bölümde Türkiye’nin beşeri kalkınmışlığının diğer ülkelerle karşılaştırılması yapılmakta ve beşeri sermayenin etkisi çok boyutlu olarak ortaya konulmaktadır, son olarak dördüncü bölümde ise Türkiye’de beşeri sermaye ve ekonomik kalkınma ilişkisi literatürdeki çalışmalar ışığında değerlendirilmektedir.

BİRİNCİ BÖLÜM

BEŞERİ SERMAYE KAVRAMI

Bu bölümde önce kavramsal olarak beşeri sermaye kavramı incelenecektir. Daha sonra sırasıyla beşeri sermayenin tanımı ve kaynağı, beşeri sermaye teorisi ve teorisyenleri, beşeri sermaye yatırımları ve beşeri sermayenin önemi açıklanmaktadır.

1.1. BEŞERİ SERMAYENİN TANIMI VE KAYNAĞI

Marshall (1890) gibi iktisatçılar bir taraftan beşeri sermaye görüşünü savunurken, diğer taraftan pratik analizlerde insanın sermaye olarak kabul edilmesini yanlış bulması, 1960'lı yıllara kadar iktisadî çalışmalarda beşeri sermaye kavramının gereken ilgiyi görmemesine neden olmuştur. Bu durum beşeri sermaye kavramının gelişimini uzun süre geciktirmiştir. 1960'lı yılların ilk yıllarında beşeri kaynakların öneminin Schultz (1961) gibi yazarlar tarafından tekrar gündeme getirilmesiyle bu kavram tekrar ekonomik analizlere dâhil edilmiştir (Akt., KOSGEB, 2005: 2).

Beşeri sermaye kavramının iktisat literatürüne girmesinden sonra sermaye kavramı, üretime katkısı olan maddi ve maddi olmayan tüm ekonomik değerleri kapsayacak şekilde tanımlanmaktadır. Beşeri sermaye ise en genel anlamıyla ekonomik aktivitelerle uyumlu bilgi, yetenek ve tüm bireysel vasıflar olarak tanımlanmaktadır (OECD,1998: 9).

Beşeri sermaye bir ekonomideki bilgi, beceri ve niteliğini vurgulayan işgücü gibi pozitif değerleri ifade etmek için kullanılmaktadır (Şimşek ve Kadılar, 2010: 117).

Genel kabul gören görüşe göre, üretime katılan kişinin sahip olduğu 'bilgi, beceri, tecrübe ve dinamizm' gibi pozitif değerler beşeri sermaye olarak tanımlanmaktadır. Bireye kazandırılan bu değerler, üretimde kullanılan diğer faktörlerin daha etkin kullanılmasına fırsat tanımakta ayrıca yeni teknolojilerin icadı ve rasyonel bir şekilde kullanılmasına da yol açmaktadır. Bu durumda ekonomik faaliyetlerdeki rasyonellik artarken ülke ekonomisi daha hızlı kalkınabilmektedir (Akt., Karagül, 2003: 80). Beşeri sermaye kavramı bu anlamda, üreten insanın ortaya koyabileceği bütün niteliklerini içermektedir (Yumuşak ve Bilen, 2000: 2).

Beşeri sermayeyi kişinin bilgi, beceri ve yeteneklerini geliştirip kullanarak iktisadi ve ekonomik faaliyetlerde verimliliğin artmasına katkı sağlayarak, işgücünün sahip olduğu vasıflar ve nitelikler olarak tanımlamak mümkündür.

1.1.1. Beşeri Sermayenin Kavram ve Kapsamı

Bir ülkedeki gelişmişlik seviyesi, o ülke insanların iyi ve sürekli bir eğitim almaları sonucunda edindikleri bilgi ve beceriyle ekonomik kalkınmaya sağladıkları katkı ile doğrudan orantılıdır (Yaylalı ve Lebe, 2011: 24).

Klasik iktisadi düşüncenin ürünü olan mevcut üretim faktörleri, yaşanan ekonomik ve sosyal hayattaki değişme ve gelişmeler sonucunda yeni tanımlamaların yapılmasına gereksinim duymuştur. Nitekim klasik iktisat teorisi için sermaye kavramı üretimde kullanılan makine, teçhizat ve diğer ekipmanlardan oluşmaktadır. Ancak yapılan üretim faaliyetlerinde yoğun bilgi birikimine ihtiyaç duyulmaması ve insanı sermaye olarak ele almanın, insanı aşağılayıcı bir tavır olacağı düşüncesi, insani değerlerin sermaye olarak değerlendirilmesine engel olmuştur (Akt., Karagül, 2003: 81).

Beşeri sermaye, kişisel verimliliği büyük ölçüde etkileyen çalışma isteği, meslek memnuniyeti ve iş doyumunu gibi duygusal etkenleri göz ardı etmektedir. Mal ve hizmetlerin değerinin düştüğünde beşeri sermayenin değeri düşeceği, mal ve hizmetlerin değerinin yükseldiğinde beşeri sermayenin de değerinin yükselecek olması beşeri sermayenin değerinin, doğrudan ya da dolaylı olarak üretilen mal ve hizmetlerin tüketim değeri ile orantılı olduğunun göstergesidir. Bu tanımda, bireylerin sahip oldukları niteliklerin beşeri sermaye sayılabilmesi için ekonomik faaliyetlerle ve üretilen mal ve hizmetlerle ölçülebilir olması gerektiği ortaya çıkmaktadır (Çolak, 2010: 113).

1.1.2. Beşeri Sermayenin Kaynağı

Beşeri sermayenin kaynağı, ülkelerin sahip olduğu nitelikli nüfustur. Mal ve hizmetlerin üretilmesi aşamasında emek ya da işgücü olarak üretim fonksiyonunun temel girdilerinden birini oluşturan nüfus diğer yandan da üretilen mal ve hizmetlere olan talebi oluşturmaktadır (Keskin, 2011: 127).

Bu kapsamda, beşeri sermayenin etkinliğini ortaya koyan faktörlerin birbirinden ayrılamayacağı görülmektedir. Zira bu faktörler etkileşim içindedir ve birbiri ile iç içedirler. Nüfusu giderek yaşlanan ülkeler beşeri sermayelerini ayakta tutabilmek için beşeri sermaye yatırımlarını artırmak durumundadırlar.

Beşeri sermayeyi bir de doğuştan var olan ve sonradan kazanılan beceri ve yetenekler olarak sınıflandırmak mümkündür. Gelişmekte olan ülkeler doğuştan var olan yeteneklerle yetinirken, gelişmiş ülkelerin sonradan kazanılan yeteneklerle beşeri sermayelerini güçlendirdikleri görülmektedir. Bu durumda var olan yetenekleri geliştirerek her iki yeteneği de kullanabilmek beşeri sermayenin etkinliğini artıracığı literatürde yaygın olarak vurgulanmaktadır.

Beşeri sermayenin ekonomik etkinliğini belirlemede nüfusun nicel ve nitel özellikleri önemli olmaktadır. Beşeri sermayenin etkinliğini belirleyen nicel faktörler nüfusun miktarı, yaş ve cinsiyet yapısı gibi özelliklerdir. Nüfusun miktarı, özellikle de yaş yapısı daha ziyade nüfus artış hızıyla ilgilidir. Nüfusun eğitim ve sağlıkla ilgili özellikleri ise, beşeri sermayenin etkinliğini belirleyen nitel özelliklerdir. Nüfusun nicel özellikleri genel olarak nüfus artış hızıyla ilgilidir. Nüfusun nitel özellikleri ise nüfusun sonradan kazandığı özellikleri içerir. Bu durumda gelişmiş ülkelerin eğitim ve sağlıkla ilgili göstergelerine bakıldığında yüksek olduğu görülmektedir (Yumuşak, 2010: 12-13).

Beşeri sermayenin nitelik ve faaliyetlerini oluşturan boyutlarını şu şekilde sıralamak mümkündür (Akt., Çolak, 2010:113-114).

1. İletişim,
2. Sayısal zekâ,
3. Kişiyeye ilişkin yapısal beceriler:
 - Motivasyon ve azim,
 - Öğrenmeyi öğrenme ve kendini disipline etme,
 - Yaşamsal hedefler ve ahlaki değerleri bağlamında yargılama kapasitesi,
4. Diğer insanlarla kurulan ilişkilerdeki beceriler:
 - Takım çalışması,

Liderlik,

5. Çeşitli alanlara ilişkin diğer beceri ve nitelikler:

Bilgi ve iletişim teknolojilerini kullanma becerisi,

Zımnî bilgi,

Sorun çözme,

Fiziksel beceri ve ustalık

Bir ülkenin nitelikli insan gücüne sahip olması kalkınma için önemli bir faktör olduğu düşünülmektedir. Nitelikli insan gücü, ülke kaynaklarının verimli bir şekilde kullanılmasında ve ekonomik kalkınmanın sağlanmasında önemli bir faktördür. Beraberinde nüfusun genç ve dinamik olması, beşeri sermaye yatırımlarının etkinliğini artırmakta ve birçok açıdan avantajlar sağlamaktadır. Bu sebeple, nüfusun niteliğini artırmak için hedeflenen eğitim ve sağlık politikalarının seçiminde, ülkenin beşeri sermaye potansiyelinin ve düzeyinin göz önüne alınması gerekmektedir (Yumuşak, 2000: 44-45). Eğitim düzeyinin yükselmesi, beşeri sermayenin dinamik, etkin ve verimli olmasına çok büyük fayda sağlamaktadır. Bu kapsamda beşeri sermayeye yapılan yatırımın geri dönüşümü ve etkisi fiziki sermayeye yapılan yatırıma oranla daha yüksek ve etkin olmaktadır (Çolak, 2010: 110).

1.2. BEŞERİ SERMAYE TEORİSİNİN GELİŞİMİ

Beşeri sermaye kavramının iktisat literatüründe yer almasında Smith (1776), Mill (1967) ve Marshall (1890)'ın çalışmaları etkili olmuştur. Bununla beraber, günümüzdeki modern beşeri sermaye kavramı üzerinde aynı iktisatçıların çalışmaları etkili olmamıştır. Denison (1962), Schultz (1968) ve Becker (1990) gibi iktisatçılar da Smith'in görüşlerinden hareketle bugünkü beşeri sermaye kavramını geliştirmişlerdir (Akt., Yaylalı ve Lebe, 2011: 26).

Lucas (1988) bireyin beşeri sermayesinde meydana gelen artışın kendi verimliliğini artırmasıyla birlikte bütün üretim faktörlerinin üretkenliğine de katkıda bulunduğunu belirtmektedir. Rebelo (1991) ve Jones (1996)'un çalışmalarının da beşeri sermaye ve ekonomik büyüme konusunda önemli katkıları bulunmaktadır. Bu çalışmalarda ekonomik kalkınma oranının az bir kısmının emek ve sermaye tarafından belirlenirken çok büyük bir kısmının beşeri sermaye tarafından belirlendiği sonucuna

varılmıştır (Akt., Yaylalı ve Lebe, 2011: 27) İktisat literatüründe ülkelerin ekonomik kalkınmalarına en önemli etkiyi beşeri sermayenin yaptığına ilişkin güçlü bulgular yer almaktadır.

Beşeri sermayenin iktisat literatüründe önemli bir yere gelmesinde, özellikle 1960-1990 döneminin büyük bir katkısı olmuştur. Bu döneme kadar gerek büyüme gerekse kalkınma teorilerinde hak ettiği yeri bulamayan beşeri sermaye, Neo-Klasik iktisada dayanan beşeri sermaye yaklaşımlarıyla birlikte önem kazanmaya başlamıştır. İçsel büyüme teorileriyle de Neo-Klasik temele dayanan modellerin eksiklikleri tamamlanmış ve beşeri sermayenin literatürdeki yerinin ve öneminin anlaşılması sağlanmıştır (Yaylalı ve Lebe, 2011: 28).

Smith (1776), ‘Ulusların Zenginliği’ adlı kitabında, bir ülkede yaşayan tüm bireylerin sonradan kazanılmış ve yararlı ustalıklarının tamamını o ülkenin toplam sermayesinin bir bölümü olarak ele alırken, Marshall (1890) ise, en değerli sermayenin insan varlığına yatırılmış sermaye olduğunu belirterek, bu alana yönelik gayretleri ‘ulusal yatırım’ olarak değerlendirmiştir (Akt., Ertel, 1989: 70).

Eğitimin getiri oranı ve insan sermayesi ile ilgili yapılan araştırmaların bazıları ise, ABD’de Hansen (1963), Becker (1975) ve Hanoch (1967), İngiltere’de Blaug (1970), Meksika’da ve diğer Latin Amerika ülkelerinde Carnoy (1992) tarafından yapılan araştırmalardır. Eğitimin karlı bir yatırı olduğu ve eğitimin getiri oranının fiziksel sermayeye yapılan yatırıma benzediğini ortaya koymaktadır (Akt., Kılıç, 2001: 4).

1960’larda başlayan çalışmalar, teknolojik gelişmenin, bilginin ve beşeri sermayenin ekonomik hayatta etkili olması günümüzde de devam etmektedir. İnsana yapılan eğitim ve sağlık gibi yatırımların bilginin diğer üretim faktörlerine göre daha avantajlı olmasını sağlamaktadır. Bu aşamadan sonra beşeri sermaye kavramını analiz eden iktisatçıların görüşlerine yer verilmektedir.

Harbison ve Myers (1962), insan gücü kaynağının gelişmesini gösteren bir karma endeks hazırlamışlardır. Bu endeks, araştırmaya dâhil edilen 75 ülkenin kaynaklarındaki gelişme derecesine göre sıralanmasında kullanılmıştır. Hesaplamalar sonucunda, gelişme derecesinin artışı ile birlikte okullaşma oranı arasındaki bağıntının arttığı tespit edilmiştir. Diğer bir deyişle, eğitim ve ekonomik gelişme

arasındaki ilişki genel olarak, yüksek gelirli ülkelerde düşük gelirli ülkelerinkinden daha güçlü olmaktadır. Ayrıca, kişi başına gelir ile eğitim türleri açısından en yüksek ilişkinin orta ve yüksek öğrenimde olduğu ortaya konmuştur (Akt., Tunç, 1993: 12).

Beşeri sermaye yaklaşımının öncülerinden Schultz (1962), sağlık hizmetleri için yatırımları beşeri sermaye yatırımı olarak kabul etmektedir. Bunun nedenini sağlık hizmetlerini insanın çalışma yeteneğinin korunup geliştirilerek çalışma verimini artırmasına bağlamıştır (Akt., Eser ve Gökmen, 2009: 46).

Ayrıca Schultz (1961), ABD ekonomisinin 1929-1957 dönemini incelemiş ve ABD'nin ekonomik büyüme oranının yaklaşık 2/3'sinin üretim sürecine giren üretim faktörleri tarafından açıklanmadığını ve bu faktörler içinde eğitimin payının % 36-70 arasında olduğunu ortaya koymaktadır. Denison (1962) çalışmasında eğitimin işgücünün beceri ve üretkenlik kapasitesini geliştirdiği ve bu yolla da milli gelirin % 23 artmasına katkıda bulunduğunu ortaya koymaktadır (Akt., Yaylalı ve Lebe, 2011: 26-27).

Schultz (1962), eğitim kurumları olan okulları, eğitim hizmetleri veren geniş bir kurum olarak değerlendirirken, bu kurumların bir sanayiden ibaret olduğunu ifade etmiştir. Schultz eğitim harcamalarının öğrencinin gelecekteki verimliliği ve kazancını artırması oranında birer yatırım sayılacağını da belirtmiştir (Akt., Bozkurt ve Doğan, 2003: 195).

Schultz (1962) beşeri sermayenin özelliklerini şu şekilde sıralamıştır (Akt., Doğan ve Şanlı, 2003: 181).

- 1- Fiziki sermaye (maddi / mülk) kamulaştırma yapılabilir, ancak beşeri sermaye kişiden alınmamaktadır.
- 2- Beşeri sermaye insanlara yatırım yapılmasıyla oluşturulmakta ve bu yatırımların yapılması özel ve tüzel tercihlere bağlı bulunmaktadır. Beşeri sermayenin özel faydaları bireylerin ve ailelerin kendilerine yardım yapmasıyla oluşmaktadır.
- 3- Beşeri sermayeyi doğuştan gelen ya da sonradan kazanılan beceriler olarak kabul etmek gerekmektedir. Geliri yüksek ülkelerdeki beşeri sermayenin çoğu sonradan kazanılmakta ve doğuştan gelen yeteneklere eklenmektedir.

- 4- Beşeri sermaye görülmesi de etkileri gözlemlenebilmektedir. Bu etkiler içsel ve dışsal etkiler olarak sınıflandırılmaktadır.

İçsel etkiler: fertlerin ve ailenin gelir, refah ve ekonomik verimliliğini gösteren yüksek eğitim, meslek eğitimi, sağlık durumu, okullaşma, diğer çalışma faaliyetleri gibi birçok bilgiyi içermektedir. Bu etkiler bireyin kendisine katkı sağlamaktadır ve bireyler tarafından gözlemlenebilmektedir.

Dışsal etkiler ise çok az analitik ilgiyle karşılaşmaktadırlar. Yeni çalışmalar, ekonomik büyümenin çok önemli pozitif etkisi olabileceğini göstermiştir. Taşma etkileri olarak adlandırılan bu etkiler güçlü bir beşeri sermaye ortamına paralel olarak oluşmuşlardır.

Bu kapsamda iyi eğitilmiş ve nitelikli işgücü fiziki sermayeyi daha etkin şekilde kullanmakta ve böylece daha verimli hale gelebilmektedir. Bu dışsallık etkisinin varlığında beşeri sermayeye daha fazla yatırım yapan ülkelerin ekonomik büyüme oranları daha yüksek olmaktadır. Çünkü bu dışsallıklar ekonomik birimler arasında yayılıp bilgi üretiminde beşeri sermayenin verimliliğini artırmakta ve böylece ekonomi daha büyük bilgi birikimine sahip olmaktadır. Dolayısıyla bütün ülkeler aynı bilgi birikimine sahip olsalar bile, yüksek beşeri sermaye birikimine sahip olan ülke daha fazla büyüme imkânına sahip olmaktadır.

Schultz (1962), mikro ve makro fayda-maliyet analiz yöntemi ile ekonomik büyüme sürecinde beşeri sermaye yatırımlarının rolünü araştırmıştır. Eğitim düzeylerindeki gelir oranlarını hesaplayarak, 18 - 64 yaş arası ABD'de çalışan erkeklerin gelirlerinin eğitim seviyelerine göre farklılaştırıldığını ileri sürmüştür. Dört yıl veya daha uzun bir süre yüksek öğrenimi bitirmiş 18-64 yaş arasındaki erkeklerin yaşam boyu kazandıkları gelir, orta öğrenim görmüş olanların yaşam boyu elde ettiklerinden 39.000 USD daha fazla olduğu sonucuna varmıştır. (1930 yılı verilerine göre) Makro fayda maliyet analizi yönteminde ise, 1929-1957 döneminde, ABD'de kişi başına gelirden meydana gelen artışın açıklanamayan kısmının % 36'sı ile % 70'i çalışan kişi başına formel eğitimin artışı ile açıklanabilmektedir (Akt.,Tunç, 1993: 11).

Denison (1962)'in eğitim ve ekonomik kalkınma arasındaki ilişkinin incelendiği çalışmada büyüme yaklaşımı, Cobb-Douglas üretim fonksiyonuna

dayandırılmıştır. Kullanılan büyüme muhasebesi yöntemiyle, eğer ekonomik büyüme bütünüyle fiziki sermaye ve işgücü ile ilişkili ise, büyüme oranları bu iki değişkenin bileşenine ayrılacaktır. Bu yöntemle, 1910-1960 döneminde ABD ekonomisindeki büyümeyi bu iki bileşenle açıklamaya çalışan Denison (1962), fiziki sermaye ve işgücüyle açıklanamayacak büyük bir artık değerle karşılaşmıştır. Yaptığı araştırmalarda, ABD'nin ekonomik büyümesinin % 23'ünün işgücünün eğitim düzeyindeki artıştan kaynaklandığı varılmıştır (Akt., Bozkurt ve Doğan, 2003: 196).

Denison (1962) çalışmasında, ABD'de 1900'lü yılların başında eğitimin büyümesindeki payın % 11, 1929-1957 döneminde % 23 olduğunu ve bu dönemden sonrada arttığını belirtmektedir. ABD'de 1930-1960 yılları arasında milli gelirin % 3 arttığı, bu artışın % 68 'inin eğitim seviyesinin artmasından kaynaklandığı sonucuna varılmıştır. Denison (1962)'ın elde ettiği sonuçlara göre, 0.73 oranındaki işgücünün niteliğindeki yükselme, 0.27 oranındaki makine ve teçhizat kalitesindeki artıştan (0.27) daha yüksek ve büyüme hızı ile teknolojik yeniliğin önemli ölçüde eğitime bağlı olduğu görülmektedir (Akt., Tunç, 1993: 11).

Denison (1962)'un konuyla ilgili yaptığı diğer bir çalışmada ise, 1929 yılından itibaren ABD'de verimlilikteki gelişmenin % 75'inin hizmet içi eğitim, genel eğitim öğretim ile sağlık gibi beşeri kaynakları geliştirme faaliyetlerine atfedilebileceğini belirtmektedir (Akt., Yumuşak ve Tuna, 2002: 31).

Becker (1975), kişisel gelir farklılıklarının beşeri sermayeye dayandırıldığı getiri oranının hesaplanmasına ilişkin bir model ileri sürmüştür. Yazarın çalışmasında 1939-1958 yılları arasında ABD'de kolej ve yüksekokul eğitiminin özel ve sosyal iç getiri oranlarını tahmin edilmiştir. Ampirik bulgularda, yüksekokul mezunlarının getiri oranları kolej mezunlarının getiri oranlarından yüksek çıkmıştır. Ayrıca yazar formel eğitim, iş başında eğitim, göç vb. beşeri sermaye yatırımlarının ortak etkileri nedeniyle birleştirici ve kapsamlı bir teoriye temel oluşturulacağını ve bu teorinin çok çeşitli uygulama alanları bulacağını vurgulamıştır. Bu uygulamaların beşeri sermayenin yaş ve gelir arasındaki ilişki ve uzmanlaşmış becerinin etkileri gibi çok farklı olguların açıklanmasına yardımcı olacağını belirtmiştir (Becker, 1975: 231).

Psacharopoulos (1981), Schultz (1962) ve Denison (1962)'un yöntemlerinden hareketle eğitimin ekonomik büyümeye katkısını belirlemeye çalışmıştır.

Psacharopoulos (1981), çalışmasında Kolombiya üzerinde araştırma yapmış ve Afrika, Asya ve Latin Amerika ülkeleri gibi gelişmekte olan ekonomilerde, ilköğretim okullaşma oranı üzerindeki yatırımların sosyal getirisinin çok daha yüksek olduğunu, OECD ülkelerinde bu oranın çok düşük olduğunu gözlemlemiştir. Çalışmada ayrıca kişi başına düşen gelir ile okullaşma oranı arasındaki regresyonda, okullaşma oranı katsayısının gelişmiş ekonomilere göre gelişmekte olan ekonomilerde daha yüksek olduğu tespit edilmiştir (Akt., Açıkgöz vd., 2008: 361).

Psacharopoulos (1981), eğitim harcamalarını yatırım olarak değerlendirmekle beraber eğitimi yalnızca bir insan hakkı olarak değil, gelişmekte olan ülkelerin üretim kapasitesini genişleten ve altyapı ve fiziki yatırımların verimliliğini de artıran bir araç olarak görmektedir. Psacharopoulos (1981)'a göre gelişmekte olan ülkelerin kalkınmasını sınırlayan en önemli faktör beşeri sermayenin yeteri kadar gelişmemesidir (Akt., Yumuşak ve Tuna, 2002: 38).

Lucas (1988), bireyin beşeri sermayesinde meydana gelen artışın kendi verimliliğini arttırmasının (içsel etki) yanında, beceri veya beşeri sermayenin ortalama düzeyi diye tanımladığı bir değişkeni (hw) daha üretim işlevine dâhil etmiş ve bu dışsal etkinin bütün üretim faktörlerinin üretkenliğine katkıda bulunduğunu belirtmektedir (Akt., Kibritçioğlu, 1998: 18).

Bu dönemde iktisat literatürüne önemli katkı yapan iktisatçılarda birisi de Barro'dur. Barro (1991), eğitimin sosyal etkilerinin yanı sıra üretime ve ekonomik gelişmeye olan katkısını ön plana çıkartmıştır. Yaptığı ampirik çalışmanın sonucunda ortaya çıkan rakamlara göre, her ilave bir yıllık eğitim süresi, yıllık büyüme oranını % 0,44 oranında artırmaktadır. Ayrıca Barro (1991), ülkenin gelişmişlik seviyeleri ile ortalama eğitim düzeyleri arasında doğrusal bir ilişkinin bulunduğunu belirtmektedir (Akt., Karagül, 2002: 45-51)

Barro (1991), insan kaynağının ekonomik büyüme üzerindeki etkisinin çok önemli boyutlarda olduğunu ve bu durumun deneysel delillerle ispatlandığını ifade etmektedir. Kişi başına düşen GSMH'nin başlangıç seviyesi ve o ülkenin politikaları baz alındığında ülke vatandaşlarının eğitim süresi daha fazla ise o ülkenin daha hızlı büyüyüp gelişeceğini belirtmektedir (Akt., Dursun, 1998: 87).

Ayrıca Barro (1991), gelir düzeyi düşük bir ülke, beşeri sermayeye gerekli

kaynağı ayırıyorsa, gelir düzeyi yüksek ülkelerden daha hızlı gelişme eğiliminde olacağını, bunun nedeninin ise beşeri sermaye ile büyüme oranı arasında pozitif bir ilişkiden kaynaklandığını belirtmektedir (Akt., Bozkurt ve Doğan, 2003: 197).

Daha sonra Barro (1998) ‘Yatay Kesit Regresyonda Beşeri Sermaye ve Ekonomik Büyüme’ (*Human Capital and Growth in Cross-Country Regressions*) adlı çalışmasında beşeri sermayenin ekonomik büyümeye katkısı üzerine çok önemli bilgiler vermektedir. Yazar 100 ülkeye ait 1960-1995 dönemi verilerini kullandığı bu çalışmada büyüme ile erkeklerin ortaokul ve lise seviyesinde okula gitme yılları arasında büyüme arasında pozitif bir ilişki olduğunu belirtmektedir. Ayrıca bayanlar için bu eğitim seviyelerinde okula gitme yılı ile büyüme arasında önemli bir etki bulunmadığı tespit edilmiştir. Yine aynı çalışmada eğitimin kalitesini ölçmek için uluslar arası karşılaştırılabilir sınavların sonuçları kullanılmıştır. Ulaşılan sonuçta bilim testlerine ait skorların büyümeyle pozitif ilişkili olduğu, okuma üzerine yapılan testlerin skorlarının ise büyümeyle ilişkinin bulunmadığı tespit edilmiştir (Baro, 1998: 7).

Yine bu konu ile ilgili olarak yapılan ampirik çalışmaların çoğunda beşeri sermaye yatırımları tarım ve sanayi sektörlerindeki verimliliğe, gelir dağılımının daha adil olmasına, istihdam imkanlarının artmasına ve bölgeler arası gelişmişlik farklılıklarının giderilmesine katkıda bulunduğu tespit edilmiştir (Akt., Eser ve Gökmen, 2009: 43).

1.3. BEŞERİ SERMAYE YATIRIMLARI

İnsanların bilgi, beceri ve yeteneklerini geliştirmek amacıyla yapılan harcamalara beşeri sermaye yatırımları denilmektedir. İnsan sermayesi geçmiş yatırımların bir sonucudur ve amacı da ileride gelir yaratmaktır (Uzun, 1992: 196).

Bu açıklamadan iki sonuç çıkarılabilir. Bunlardan ilki beşeri sermaye yatırımlarının insana yönelik harcamalar olduğudur. Diğeri ise, bu harcamaların ekonomik faaliyetlerle ilgili olması gerektiğidir.

Beşeri sermaye yatırımları denildiğinde kişilerin ekonomik ve sosyal üretkenliklerini geliştiren ve artıran eğitim, sağlık, beslenme, teknoloji transferine yapılan yatırımlar anlatılmaktadır. Dar anlamda beşeri sermaye yatırımı ise genelde

eğitim, sağlık ve beslenmeye y6nelik yatırımları kapsamaktadır.

Beşeri sermaye, 6zellikle son yıllarda gelişmiş 6lkelerin akademik 6evrelerinde 6zerinde yoğun olarak tartışma yapılan 6nemli ekonomik konuların başında yer almaktadır. Diğer taraftan gelişmekte olan 6lkelerin kalkınma sorununu 66zememelerinin kaynağında b6y6k 6l6de yine beşeri sermaye yetersizliğinin yattığı g6r6lmektedir. Bu bağlamda, gelişmekte olan 6lkelerde ciddi 6l6de beşeri sermaye yetersizliği olmasına rağmen, kalkınma programlarında bu konunun 6zerinde yeterince durulmaması, ilgili 6lkeler adına 6nemli bir eksiklik olarak g6r6lmektedir.

Eğitim ve sağlık gibi beşeri sermaye unsurlarının ekonomik kalkınmanın temel g6c6 olduğundan, sağlıklı ve iyi eğitilmiş beşeri sermayeye sahip olan 6lkeler daha hızlı gelişip kalkınmaktadır. İnsanın niteliklerini arttırmaya y6nelik yapılacak yatırımlar i6erisinde en 6nemlisi olarak kabul edilen eğitim, ekonomik kalkınmayı belirleyen sosyo-ekonomik, politik ve k6lt6rel gelişmeler, teknolojik gelişme ve uluslararası rekabet edilebilirlik a6ısından da son derece 6nemlidir (Karataş ve 6ankaya, 2010: 50).

1.3.1. Eğitim-6đretim Yatırımları

Beşeri sermayenin en 6nemli g6stergeleri, eğitim d6zeyini veren okullaşma oranı, milli gelirden eğitime ayrılan pay, okur-yazar n6fusun ilk, orta ve y6ksek6đretim arasındaki dağılımı, n6fusun istihdama katılım oranları, mesleki ve teknik eğitim d6zeyi gibi eğitim g6stergeleridir.

Eğitim harcamaları beşeri sermaye yatırımları olarak bilinen harcamalar i6inde en 6nemlisi olduğu g6r6lmektedir.

Bireyin bilgi, beceri ve yeteneklerini, tutumunu, toplumun değer verdiği davranış şekillerini geliştirmek amacıyla başvurduğu y6ntemler b6t6n6 eğitim olarak tanımlanmaktadır. Diğer bir tanıma g6re eğitim, bireylerin başta okul ortamı olmak 6zere se6kin ve denetimli bir ortamın etkisine tabi tutulduğu, b6ylece toplumsal yetenekler kazandıkları ve optimum olgunluğa eriştikleri sosyal bir s6re6 olarak tanımlanmaktadır. Başka bir tanıma g6re ise, eğitim ge6mişteki bilgileri yeni kuşakların kullanımına hazır hale getirme sanatıdır (Dura, 1996: 19).

Eğitim ve sağlığa aynı anda yatırım yapılması gerekmektedir. Bunun amacı sağlıklı bireylerin daha iyi eğitilebilir olmasıdır. Ayrıca, sağlıklı olan eğitilmiş insanların sayısının artması durumunda eğitim yatırımından daha uzun süre faydalanma imkânı yaratması beşeri sermaye potansiyelini doğrudan artırmış olacaktır.

Bireyler bilgi, beceri ve yeteneklerini geliştirmek amacıyla eğitim kurumları yaratma ihtiyacını duymuşlardır. Eğitim kurumları ise bilgilerin üretildiği, korunduğu ve talep edenlere arz edildiği üretim kesimleridir. Bu nedenle iktisatçılar eğitimi, bilgi aktarma amacıyla yapılan ekonomik bir faaliyet olarak tanımlamamaktadır (Dura, 1996: 20).

Beşeri sermaye daha çok eğitim, sağlık ve mesleki göç faaliyetlerini kapsamaktadır. Etkilerin kolay ölçülmesi ve önemi sebebiyle daha ziyade eğitim yatırımları üzerinde durulmaktadır (Yumuşak ve Bilen, 2000: 82).

Beşeri sermaye yatırımı olarak tanımlanan eğitim faaliyetlerini üç şekilde sınıflandırabiliriz (Yumuşak ve Tuna, 2002: 44):

- 1- İlk, orta, lise ve yüksek eğitim/öğretim faaliyetlerini içeren formel eğitim faaliyetleri,
- 2- Okul sonrasında ve işbaşında yapılan mesleki eğitim faaliyetleri,
- 3- Okul öncesi ve sonrası kişinin yeteneklerini geliştirmek için resmi eğitim kurumları dışında sürdürülen ve aile eğitimini de kapsayan özel eğitim faaliyetleri.

Eğitim yatırımları mikro ve makroekonomik açıdan çeşitli özellikler taşımaktadır. Mikro ekonomik olarak, eğitim yatırımları sürekli yatırımlardır ve alt düzey eğitim kategorisinden üst düzeye açıldıkça bireylerin gelirleri artmaktadır. Eğitim insan yaşamının sonuna kadar sürebilmekte ve eğitim yatırımları insanın yaşamı süresince farklılaştırılabilir. Eğitim yatırımları mikro ve makroekonomik açıdan çeşitli özellikler taşımaktadır. Mikro ekonomik olarak, eğitim yatırımları sürekli yatırımlardır ve alt düzey eğitim kategorisinden üst düzeye açıldıkça bireylerin gelirleri artmaktadır. Eğitim insan yaşamının sonuna kadar sürebilmekte ve eğitim yatırımları insanın yaşamı süresince farklılaştırılabilir.

Makroekonomik olarak ise eğitim yatırımları sürekli artan bir getiriye sahiptir. Eğitime yapılan yatırımlar arttıkça beraberinde milli gelirden artmaktadır. Eğitim yatırımları sağlık, beslenme gibi diğer beşeri sermaye yatırımlarının tamamlayıcısıdır.

Eğitime ilk başlandığı dönemden eğitim tamamladığı zamana kadar yapılan harcamaların kısa dönemde getirisi olmadığından tüketim harcaması niteliğinde, uzun dönemde ise kişisel gelir ve milli gelir üzerindeki etkileri sebebiyle yatırım niteliğinde olduğu görülmektedir (Tunç, 1993: 8). Ayrıca beşeri sermayeye yatırım yapmak sosyal yapının ve sosyal ilişkilerin gelişmesine ve dolayısıyla insanın yaşam kalitesinin artırılmasına da katkısı olmaktadır.

Eğitimin üretim ve tüketim olmak üzere iki yönü bulunmaktadır ve kullanıldığında artan bir mal özelliği göstermektedir. Eğitilen kişilerin daha verimli olması ve ekonomik büyümeye katkı sağlamaları eğitim üretim yönünü gösterirken, kişilerin eğitim seviyelerini yükseltmek için harcadıkları para eğitim tüketim özelliğini göstermektedir.

Eğitimi, bir girdi olarak değerlendiren ve teorileştiren iktisatçılar, kaliteli ve rekabetçi bir üretimin gerçekleştirilmesinde insana verilen eğitim önemini vurgulamışlardır. Bu çerçevede eğitim işlevi, beşeri sermayeye bağlı olarak üretimde verimliliğin artırılmasına katkıda bulunmak, bireyleri daha yenilikçi davranışlara sürüklemek ve modern üretim yöntemlerinin öğrenim ve kullanımını sağlayarak, ekonomik büyümeye yardımcı olmaktadır (Çoban, 2002: 417).

Günümüzde, işçiler için eğitim yeterli olmamakta, işçilerin eğitim düzeyi yükselmekte ve üretim, beşeri sermaye yoğun hale gelmektedir. Bunun sonucunda üretilmiş malların niteliği değişmekte, bu malların maddi niteliği nispi olarak düşerken dizayn, araştırma-geliştirme gibi zihinsel niteliği artmaktadır (Duman, 1997: 98).

Genel anlamda temelinde eğitim olan ekonomik büyüme, yeni bilimsel bilgilerin üretilmesi ve bu bilgilerin yeni teknolojik gelişmelerin ortaya çıkarılmasında ve geliştirilmesinde kullanılmasıdır. Bu durumda, insanlar tarafından geliştirilen ve uygulanan düşünceler ön plana çıkarken, eğitimle büyüme arasında sıkı bir ilişki meydana gelmektedir. Bu durum, büyümenin gerçekleşmesi için sermaye ve doğal kaynaklar gibi faktörlerin kullanımı insanın bilgi becerisine bağlı olmasından kaynaklanmaktadır (Dura, 1999: 14).

Son dönemlerde iktisatçılar, ekonomik ve sosyal gelişmenin gerçekleştirilmesinde, dünyadaki ileri teknolojileri kullanabilen, modern ve rasyonel

örgütlenme biçimlerini uygulayabilen endüstriyel üretimin yapılabilmesine imkan sağlayan ve yenilikleri gelişmiş dünyadan transfer edebilen eğitilmiş insan gücünün önemini vurgulamaktadırlar (Köse, 1993: 90-91).

Beşeri sermayenin ekonomik bir faktör olarak ekonomiler açısından öneminin gün geçtikçe arttığı bilinmektedir. OECD ülkelerinde yapılan bir araştırmada, eğitim temelli beşeri sermayenin uluslararası gelir farklılığını % 30'lara varan oranlarda artırabildiği tespit edilmiştir. Beşeri sermayenin kalifiye olması, üretim sürelerinde çalışma disiplinini ve alışkanlığını daha kolay sağlamakta, değişikliklere hızlı ve kolay şekilde adapte olunmakta ve emeğin mobilitesi artmaktadır (Çoban, 2002: 417).

Tüm bu açıklamalar kapsamında yetersiz eğitim ve düşük kültür düzeyinin ekonomik kalkınmayı olumsuz etkilediği kabul edilmektedir. Sonuç olarak yetersiz eğitim bilgisiz kişilerin çalışıyor olmasına, kamu idaresinin iyi çalışmamasına ve ekonomi anlayışının gelişmemesine neden olacağı düşünülmektedir.

1.3.2. Sağlık Yatırımları

Mushkin (1962: 390) sağlık harcamalarının ekonomik olarak önemine değinmiş, sağlık hizmetlerinde kullanılan ekonomik kaynakların, sağlık yatırımının bir bölümü olduğunu ifade etmiştir. Bu sağlık harcamalarının işgücü verimliliğini geliştirdiğini ve bu verimliliğin yıllar sonra da geri dönmeye devam ettiğini ifade etmektedir.

Beşeri sermaye teorisi sağlık hizmet ve imkânlarını beşeri sermaye yatırımı olarak değerlendirmektedir. Sağlık harcamaları, bireyin çalışma yeteneğini geliştirip koruyarak verimli bir çalışmanın ortaya çıkacak olması nedeniyle insana yapılan etkin bir yatırım olarak değerlendirilmektedir (Akt., Mazgit, 2002: 408).

Sağlık harcamalarını şu şekilde sıralamak mümkündür (Yumuşak ve Tuna, 2002: 46):

- 1- Emek: Tıp alanında çalışan doktor, hemşire, laborant, eczacı ve benzeri kişilere yapılan ücret ödemeleri,
- 2- Fiziki sermaye: Tıp alanında kullanılan gayri menkuller ile makine ve teçhizata yapılan harcamalar,

- 3- Ara mal ve hizmetleri: İlaç, bandaj ve çamaşırhane hizmetleri gibi sağlanan imkânların maliyetleri.

Sağlık yatırımları, çalışma gücünü koruyup geliştirerek ileri yıllarda ortaya çıkacak hastalıkların sayısını azaltarak gelecekteki beşeri sermaye potansiyelinin önemli bir bölümünü oluşturmuş olacaktır. Bu durumda, sağlık sermayesi stokunu artıracak sağlık hizmet ve yatırımları, beşeri sermayenin artmasına katkıda bulunacak önemli bir fonksiyon üstlenmektedir (Mazgit, 2002: 408).

Sağlık hizmetlerine yapılacak olan yatırımların insan kaynağının niteliğini de geliştirici etkiye sahip olacağı ve bireylerin sağlıklı bir eğitim süreci yaşayabilmeleri için okul öncesi çocuk sağlığı, okul sağlığı gibi konuların üzerinde önemle durulması, gerektiği düşünülmektedir.

1.4. BEŞERİ SERMAYE İLE FİZİKİ SERMAYENİN BENZERLİK VE FARKLILIKLARI

Ekonomik kalkınma kapsamında büyük önem taşıyan beşeri sermaye ile fiziki sermaye kavramları arasındaki farklılıkların yanı sıra, bu iki sermaye çeşidi arasındaki benzerlikler de göze çarpmaktadır.

1.4.1. Benzerlikleri

1. Beşeri sermaye ile fiziki sermaye arasındaki temel benzerlik, bu yatırımların yapıma amacında ortaya çıkmaktadır. Her iki sermaye türünün ortak amacı, ileride daha fazla gelir elde edebilmektir. Bu noktadan hareketle, bir fabrika kurma ile eğitim, sağlık gibi beşeri sermaye olarak kabul edilen alanlara harcama yapmanın aynı amaca hizmet ettiğini söylemek doğru olacaktır (Çakmak ve Gümüş, 2005: 61).
2. Beşeri ve fiziki sermayenin bir diğer benzer noktası da şudur: hem fiziki sermaye hem de beşeri sermaye insan gayretinin sonucunda ortaya çıkmaktadır. Her ikisi de bir üretim sürecinin sonucudur ve her ikisi de verimliliği artırmaktadır (Berber, 1998: 16). Ayrıca ülkelerin beşeri sermaye stokuna yaptıkları yatırımlar gibi fiziksel sermaye stokuna yapılan yatırımlar da gelir düzeyini ve üretim kapasitesini yükseltmektedir (Canpolat, 2000:

267).

3. Yatırımların miktarlarının tespiti konusunda da benzerlikler oluşmaktadır. Fiziki sermaye yatırımlarının miktarı, piyasa faiz hadleri tarafından belirlenmektedir. Yani, yatırımın getirisi, piyasa faiz haddine düşünceye kadar yatırım miktarı artırılmaktadır. Ancak, yatırımın getirisi, piyasa faiz haddinin altında kalırsa yatırım durdurulmakta ve para faize aktarılmaktadır. Bu şekilde kar maksimizasyonu oluşturulmaktadır. Aynı şey beşeri sermaye yatırımları için de geçerli olmaktadır. Ek olarak alınan eğitim hizmeti, eğer bireye fayda sağlamıyorsa, birey bu yatırımdan vazgeçebilmektedir (Yumuşak, 2000: 71-72).
4. Yatırım miktarının belirlenmesi bakımından, eğitim için verdiğimiz örnek sağlık hizmeti için de tekrarlanabilir. Birey ek olarak sağlık harcamasında bulunuyorsa, bu harcamanın kendisine belirli bir fayda getirmesini bekleyecektir. Eğer ek olarak alınan sağlık hizmeti bireye ekstra bir fayda getirmiyorsa veya birey bu harcama sonucunda fayda elde edebileceğine inanmıyorsa sağlık harcamasından vazgeçebilmektedir. Bu durum beşeri sermaye yatırımları ile fiziki sermaye yatırımlarının, yatırım miktarlarının belirlenmesi açısından birbirlerine ne derece benzediklerini gösteren en iyi örnek olarak karşımıza çıkmaktadır.

1.4.2. Farklılıkları

Beşeri sermaye yatırımları ile fiziki sermaye yatırımları arasındaki benzerlikleri bu şekilde ortaya çıkardıktan sonra, bu iki yatırım türü arasındaki farkların da ele alınması gerekmektedir. Fiziki sermaye ile beşeri sermaye kavramlarının birbirlerinden farklı birçok yönü vardır. Bu farklar şu şekilde özetlenebilmektedir (Karagül, 2003: 82):

- 1- Üretim artışının yaşanabilmesi için hem fiziki sermayeye hem de beşeri sermayeye gereken yatırımların yapılması gerekmektedir. Ancak, beşeri sermayeye yapılan yatırımlar, fiziki sermayeye yapılan yatırımlardan farklı bir özellik göstermektedir. Çünkü beşeri sermayeye yapılan yatırım yalnız üretim ile bağlantılı olmayıp bu yatırımlar beraberinde kişinin yaşam standardını yükselten ve refah düzeyini artıran, sosyal ilişkilerin geliştiren bir özelliğe

sahip olmaktadır.

- 2- Beşeri sermayenin hangi koşullarda, ne zaman, nasıl, nerede çalışacağına kendisi karar verebilmekte ancak fiziki sermaye bu gibi konularda (kullanım alanı, kullanım durumu gibi...) tamamen yansız olmaktadır.
- 3- Beşeri sermaye durağan değildir. Devamlı değişen bir yapıya sahiptir. Bu nedenle beşeri sermaye stoklanamaz ve kullanılmadığı her zaman dilimi beşeri sermayenin kaybı olarak nitelendirilebilmektedir.
- 4- Beşeri sermaye de insani ve sosyal problemler ortaya çıkarken, fiziki sermayede insani ve sosyal problemlerin doğması muhtemel değildir.

Bir ülkenin ekonomik gücünü, fiziki ve beşeri sermaye varlığı oluşturur. Dolayısıyla bu iki sermaye biçiminin bütünleşmesi gerekmektedir. Bununla birlikte beşeri sermayenin etkinliğinin artması için beşeri sermayenin nicelik ve niteliklerinin de bütünleşmesi, uyumlu olması gerekmektedir (Yumuşak, 2010: 11).

1.5. BİLGİ ÇAĞINDA BEŞERİ SERMAYENİN YERİ VE ÖNEMİ

Toplumlar sosyo-ekonomik süreçte farklı aşamalardan geçerek bu güne gelmişlerdir. İlk aşamayı ilkel yaşamdan yerleşik düzene ve tarıma dayanan yaşam oluştururken, ikinci aşamayı tarım toplumundan sonra kitlesel üretim sanayi toplumuna geçiş oluşturmaktadır. Son olarak üçüncü aşamayı ise, nitelikli insanın, refahın, önemli olduğu bilgi çağı aşamasıdır.

Bilgi çağı başlangıcı genel anlamda II. Dünya Savaşından sonraki yıllar kabul edilmektedir. Kesin bir tarih gösterilmemekle beraber, ABD'de 1957 yılında ilk defa beyaz yakalı işçilerin sayısının mavi yakalı işçileri geçmesi, bu tarihin bazı yazarlar tarafından bilgi çağının başlangıç tarihi olarak kabul edilmektedir (Akın, 2001: 22). Bilgi çağında bilgi, maddi sermayenin yerine geçmiş ve zihinsel sermayenin belirli bir alana sınırlanamayan yapısı, tüm yönetim ve toplum ilişkilerini değiştirmiştir (Tekin ve Çiçek, 2002: 235).

Drucker (1993: 18) bilgi çağında temel ekonomik kaynağın, doğal kaynaklar ya da emek değil "bilgi" olacağını ve bilgi yöneticilerinin bilgiyi verimli kullanıma tahsis etmeyi bilenler olacağını vurgulamaktadır. Fakat üretim için gerekli bilgi tek

başına yeterli gelmemekte, bilgiyi kullanacak eğitilmiş ve yetenekli insan en az bilgi kadar önemli olacaktır. Bilgiyi üretecek, geliştirecek ve kullanacak insan olmazsa sahip olunan bilgilerin faydalı bir şekilde üretime dönüştürülemeyeceğini vurgulamaktadır.

Bilgi çağında birçok mal ve hizmet bilişim teknolojisiyle bütünleşmiş durumdadır. İşletmelerde işlerinin süreklilik arz edebilmesi için büyük ölçüde bilişim teknolojisine ihtiyaç duymaktadırlar. (Tekin ve Çiçek, 2002: 236).

1.5.1. Bilgi Toplumuna Geçişte Beşeri Sermaye

Gelişme sürecinde bilgi üretiminin ve kurumsallaşmasının gereği olarak eğitim, sağlık, beslenme gibi insanın niteliğini artıran yatırımlara olan ilgi artmaktadır (Yumuşak ve Tuna, 2002: 107).

Bilgi toplumu, yeni teknolojilerin gelişimiyle birlikte nitelikli insan gücünün önemli olduğu sürekli eğitim almanın önemli olduğu sosyal, kültürel, siyasi ve ekonomik açıdan gelişmiş bir toplum yapısını ifade etmektedir.

Bu yapısal değişim, nitelikli iş gücü talebini artırmakla birlikte, nitelikli elemanların bilgilerini sürekli yenilemesini gerektirmektedir. İnsan niteliğini artıran yatırımların başında ise eğitim başta gelmektedir (Akın, 2001: 23).

Hızla artan bilgi teknolojilerinin kullanımıyla ortaya çıkan bilgi toplumunda en önemli girdinin bilgi kalitesinin artması ve bilgiyi kullanacak insan faktörü olduğu düşünülmektedir. Bilginin sanayi, tarım ve hizmet sektörlerinin yanında eğitim, iletişim, sağlık, iletişim gibi alanlarda kullanılabilir olması sebebiyle bilgi toplumundaki gelişmeler üretim ve verimliliği artırmaktadır. Artan sosyal, kültürel, ekonomik ve teknolojik gelişmeleri de beraberinde getirmektedir. Bu tür olumlu gelişmeler diğer ülkeleri de etkisi altına alarak uluslararası alanda ekonomik, siyasi, kültürel ve sosyal anlamda bütünleşme sağlamaktadır.

Teknolojik gelişme büyümenin temel dinamiklerinden olup, içsel büyüme teorileri içerisinde öne çıkan büyüme teorilerindedir. Yirminci ve yirmi birinci yüzyılda giderek artmaktadır. Teknolojinin üretim sürecinde uygulanması, ekonomik kalkınmada faktör verimliliğinde ciddi artışa yol açtığı görülmektedir. Teknolojinin

üretim sürecinde kullanımının ve teknoloji geliştirmenin, ülkelerin ellerinde bulundurdukları beşeri sermaye ile doğrudan ilişkisi bulunmaktadır. Deneyimli ve eğitilmiş işgücünün daha hızlı ve daha etkin bir teknolojik ilerleme sağlayacağı düşünülmektedir(Akt., Keskin, 2011: 127)

Tablo 1. Sanayi ve Bilgi Toplumlarının Karşılaştırılması

Sanayi Toplumu	Bilgi Toplumu
Buhar Makinesi	Bilgisayar
Maddi Üretim	Bilgi üretimi
Fiziksel emek	Zihinsel emek
Fiziksel Sermaye	Beşeri Sermaye
Fabrikalarda üretim	Veri bankaları ve bilgi ağlarına bağlı üretim
Yeni pazarlar için Kolonilere yönelme	Ulusal sınırları ortadan kaldıran Küreselleşme
İmalat Sanayinin Ön Planda olduğu tarım, sanayi ve hizmetler şeklinde üçlü endüstriyel yapı	Bilgi endüstrisi
İşbölümü üretim tüketimin ayrılması (meta-ekonomi)	Müşterek üretim ve kullanımda paylaşım (sinerjik ekonomi)
İşbölümü üretim tüketimin ayrılması (meta-ekonomi)	Müşterek üretim ve kullanımda paylaşım (sinerjik ekonomi)
Arz ve talebe dayalı Fiyat Mekanizması	Gelecekteki amaçların gerçekleşmesi için bilgi kullanımı
İşletmeler önemli	.Gönüllü topluluklar önemli
Özel mülkiyet rekabet ve kar artışı ön planda	Müşterek katılım ve sosyal yarar ön plandadır.
Merkeziyetçilik	Çok merkezlilik
Sınıflı toplum	Çok merkezli fonksiyonel toplum
Parlamentar demokrasi	Katılımcı demokrasi
İşçi Hareketleri	Sivil hareketler
İşsizlik, savaş, faşizm	Gelecek şokları, kişisel terör ve sorunları
Kitlesel tüketim toplumu	Kitlesel bilgi toplumu (Sınırsız üretilen ileri Düzeydeki bilgi)
Maddi değerlerle psikolojik ihtiyaçların tatmini	Amaca yönelik gelecekteki başarı ihtiyacının tatmini (zaman değeri)
Bireysel özgürlük ve hümanizma düşüncesi	Toplumsal katılım ve küreselleşme

Kaynak: Akt. Kocacık, 2003: 4

Tablo 1’de yer alan sanayi ve bilgi toplumu arasındaki farklılıklar incelendiğinde en çok dikkat çeken nokta merkeziyetçilikten çok merkezli olmaya gidilmesidir. Bilgi toplumunun çok merkezli özelliği siyasal alanda, sosyal yapıda önemli iki sonuç ortaya çıkmaktadır. Bunlardan ilki bilgi teknolojisinin sınır tanımaz özelliği, geleneksel yapı ve değerleri çözmekte ve bireysel haz ve yaşantıyı merkezleştirmektedir. İkincisi de, bu merkezsizleşme ulus-devleti ve onun bütün

sosyal ve siyasal bağlamlarını dışarıdan ve içeriden kuşatmaktadır (Akt., Kocacık, 2003:4).

1.5.2. Bilgi Ekonomisinde Beşeri Sermaye

Bilgi toplumunda içinde bulunulan ekonomik koşullar günümüzde bilgi ekonomisi olarak anılmaktadır. Bilgi ekonomisinin oluşmasında önemli bir yer edinen faktörlerden bazıları, küreselleşme ile enformasyon ve bilgi teknolojilerinde dönüşümler, toplumsal dönüşümler olarak ele alınmaktadır (Duman vd., 2005: 2).

Bu durumda, bilgi ekonomisinde beşeri sermayenin stratejik bir öneme sahip olduğu görülmektedir. Bilgi ekonomisinde bilginin temel üretim faktörü olarak ön plana çıkması ürün ve hizmetlerin dikkat çekici bir özelliğinin olmasıdır. Bu sektörlerde ürünlerin yenilerinin üretilmesi ya da mevcut ürünlerde değişime gidilmesi ve, geliştirilmesi önemli maliyet artışları doğuran Ar-Ge faaliyetlerini gerektirmektedir (Erdoğan, 2002: 15).

Bilginin, üretilen, yapılan, satın alınan ve satılan ürünlerin bileşeni durumunda olduğu düşünüldüğünde, bilgiyi yaratan ve kullanan insan olduğuna göre, insana yapılan yatırımın önemi artmaktadır. Bu durumda ekonomide var olan potansiyelin tümünü hayata geçirecek olan da yine insandır. Çağın gereklerine ayak uydurmak, insan gücünü gerekli bilgi ile donatmak ekonomik kalkınmanın sürekliliği ve istikrarı için gereklidir. Bu nedenle ekonomik kalkınma konusunda beşeri sermayenin etkinliği hayati önem taşıyan unsurlardandır.

1.5.3. Teknolojik Gelişmelerin Beşeri Sermayeye Etkisi

Teknoloji üretim bilgisidir ve bilimin bir türevidir. Bilim maddi dünyaya ilişkin bilgi edinmeyi amaçlarken, teknoloji belli pratik amaçlara varmak için bilimsel bilgi kullanımını içermektedir. Günümüzde bilim ve teknolojinin hızla gelişmesi ve bu gelişmenin sağladığı buluş ve yenilikler tüm bireyleri ve toplumları etkisi altına almaktadır (Cerit, 2001: 154).

Bilgi toplumunun itici gücünün, bilgi ve bilgiyi işleyen bilgisayar olduğu ortaya çıkmaktadır. Bilgisayarların yanı sıra, istenilen bilgiyi istenildiğinde depolayan, işleyen daha sonra yeni bilgiler üreten ve kullanıma sunan bilişim

teknolojileri insanlığın hizmetindedir (Gürak, 2000: 41).

Bilişim teknolojisi¹ günümüzde toplum hayatının tüm katmanlarında yerini almaktadır. Bilgisayarların toplum ve endüstrideki eğitim açığının kapatılmasındaki rolünün önemli düzeyde olduğu görülmektedir (Tekeli, 1996: 45). Bu durumda Teknoloji günümüzde her kesimin vazgeçilmezi haline gelmiş bulunmaktadır.

Böylelikle bilginin hızla üretilebiliyor olması ve üretimde kullanılmasından dolayı kişi başına düşen verimlilik hızla artmakta ve daha az girdi kullanarak daha fazla üretim meydana gelmektedir (Cerit, 2001: 99). Bu kapsamda bilgi teknolojilerinin verimliliği artırması beraberinde bilginin önemini de artırmaktadır.

Bu kapsamda bilginin öneminin artması hammadde ve ürünü bilgi olan organizasyonların kurulmasında etkili olmaktadır. Bu örgütlerde bilgiyi üreten ve bilgiyi kullanan personelin önemi artmakta ve bu şekilleri taşıyan çalışmaların istihdamı ön plana çıkmaktadır (Erkan, 1994: 72).

Uluslararası rekabette bilgi odaklı endüstrilerin geliştiği görülmektedir. Ürünlerin piyasadaki ömrü çok kısaldığı için Ar-Ge, tasarım, üretim aşamaları hızlı bir şekilde yeni dönemde tamamlanması zorunlu hale gelmektedir (Akin, 2001: 246). Bilişim teknolojilerini verimli bir şekilde kullanan ülkelerin kalkınmışlık konusunda bir adım öne çıkmaları muhtemeldir.

Teknoloji üreten ülkelerin bilim ve teknolojiye devlet, özel sektör işbirliğini başarılı bir şekilde gerçekleştirdikleri, Ar-Ge faaliyetlerine önem verdikleri ve teknoloji alanında, milli bir politikaya sahip oldukları gözlenmektedir (Gürel, 2001: 93). Ar-Ge faaliyetlerin ülkelerin verdikleri önemi gösteren diğer bir gösterge de Ar-Ge faaliyetlerindeki insan gücü sayısıdır (Kaya, 1997: 388).

Japonya, İsveç, Almanya ve Güney Kore son yıllarda Ar-Ge'ye büyük yatırım yaparak başarı sağlayan ileri teknolojinin dört lideri konumundadırlar. Son yirmi yılda söz konusu ülkelerin teknolojik gelişmelerini iki katına çıkardıkları görülmektedir (Akin, 2001: 246). Bu kapsamda aşağıdaki Tablo 2'de Türkiye ve Güney Kore

¹ Bilgi teknolojileri, kavram olarak, verilerin kayıt edilmesi saklanması belirli bir işlem sürecinden geçirmek suretiyle bilgiler üretilmesi, üretilen bu bilgilere ulaşılması, saklanması nakledilmesi gibi işlemlerin etkili ve verimli yapılmasına olanak tanıyan teknolojileri tanımlamada kullanılan bir terimdir (Cerit, 2001: 155).

karşılaştırması sunulmaktadır.

Tablo 2. Sanayi, Bilim ve Teknoloji Politikalarının Gelişimi: Türkiye ve Güney Kore Karşılaştırması, Seçilmiş Dönemler.

	1986-1980	1980-1990	1990-2000	2000 ve sonrası	
GÜNEY KORE	Bilim ve Teknoloji Politikaları	-İlk devlet araştırma enstitüsü Kore Bilim ve Teknoloji Enstitüsü (KIST) ve Bilim ve teknoloji bakanlığı (Most)un kurulması -İlk Bilim Teknoloji Teşvik Yasası'nın yürürlüğe girişi (1967)(vergü muafiyetleri)	-Ulusal Ar-Ge Programı (1982) -Deadeok Science Town'un kurulması -Özel firmaların Ar-Ge için teşviki (vergü teşvikleri, finansal teşvikler)	-Ulusal Bilim ve Teknoloji Konseyinin kurulması -Beş yıllık inovasyon planı (1997) -Bilim Teknoloji Vizyonu 2025 (1999) -Üniversite araştırmalarının teşviki	-İlk ulusal teknoloji yol haritasının hazırlanması -Bilim ve Teknoloji Bakanlığı'nın yeniden yapılandırılması
	Sanayi Politikasının Ana Hatları	-1960'lar : İthal ikameci sanayilerin gelişimi, ucuz iş gücü avantajı ile tarım, tekstil gibi sektörlerin ön planda olması -Doğrudan yabancı yatırımlar ve Teknoloji transferleri -1970'ler: Ağır sanayiye geçiş -Yerli Ar-Ge kapasitesinin geliştirilmesinin teşviki	-Teknoloji yoğun sektörlere kayma -Tek başına teknoloji transferi ve araştırma enstitülerinin yetersiz kalması, firmaların kendi Ar-Ge yapılarını kurmaları/geliştirmelerinin teşvik edilmesi	-Yüksek-Teknoloji sektörlerinde gelişme -Talebe yönelik teknoloji geliştirme sisteminin güçlendirilmesi -Asya krizi ve sonrasında şirket yapıları ile ilgili gelen düzenlemeler ve yaşanan değişimler	-Var olan ileri teknoloji sektörlerinde ilerlemenin yanı sıra bio teknoloji ve nano teknolojiye giriş -Geleneksel KOBİ (Küçük ve Orta Büyüklükteki İşletmeler) yapılanmasından farklı Ar-Ge temelli KOBİ'lerin yaygınlaşması
TÜRKİYE	Bilim ve Teknoloji Politikaları	-TÜBİTAK ve TÜBİTAK'a bağlı olan MAM (Marmara Araştırma Merkezi) ve beraberinde Sanayi ve Ticaret Bakanlığı dâhilinde Bilim ve Teknoloji Dairesinin kuruluşu -Yurt içi teknoloji üretimin öneminin gündeme gelişi (3.Kalkınma Planı)	-BTYK (Bilim Ve Teknoloji Yüksek Kurulu)'nun kuruluşu İlk kez kalkınma planında teknoloji politikalarına yer verilmesi (4.Kalkınma Planı) -Teknoloji transferlerinin öneminin gündeme gelişi (5.Kalkınma Planı)	-TTGV (Türkiye Teknoloji Geliştirme Vakfı)'nın kurulması (1991) -TPE (Türk Patent Enstitüsü)'nün kurulması (1994) -Ar-Ge faaliyetlerinin ve ulusal araştırmanın öneminin gündeme gelmesi, bilgi teknolojileri kullanımının önemi (7.Kalkınma Planı)	-Üniversite – Kamu – Özel sektör ortaklıklarının kurulması, teşvik edilmesi ve desteklenmesinin önemi (8.Kalkınma Planı) -Bilgi ve İletişim teknolojilerinin altyapısının geliştirilmesinin önemi (9.Kalkınma Planı)
	Sanayi Politikasının Ana Hatları	-İthal ikameci sanayilerinin gelişimi -Emek-yoğun ve düşük teknoloji sektörlerden, orta teknoloji sanayilere doğru bir geçiş (kalkınma planlarında da ön görülen)	-İhracata dayalı büyüme strateji, emek yoğun sektörler ve ucuz emek gücünden faydalanarak düşük teknoloji ürünlere geri dönüş	-Tekrar orta teknoloji alanlara doğru bir yükseliş ancak yavaş bir seyir	-Orta teknoloji ve yüksek teknoloji büyüme stratejilerinin öneminin vurgulanması

Kaynak: TEPAV, 2010: 3

Yeni teknolojiler işletmelere gün geçtikçe bilgiye dayalı olarak çalışma zorunluluğu getirmektedir. Üretim sistemi ve ürünlerdeki değişim iş gücünün niteliklerinde de değişim gerekliliğini ortaya çıkarmakta, nitelikli işgücüne gereksinim giderek artmaktadır. Bununla birlikte bilgi ve nitelikli insan gücünün de önemi artmakta ve nitelikli işgücü yetiştirilmesi için eğitim almaları zorunlu hale gelmektedir. Koordineli bir şekilde eğitim programlarına duyulan ihtiyaç eğitim programlarının devamlılığını artmaktadır. Teknolojik değişimlerde yaşanan hızlı ilerleme, insanlara iş hayatları boyunca sürekli bir eğitim alma ve yeteneklerini geliştirme zorunluluğu getirmektedir.

1.5.4. Küreselleşme ve Beşeri Sermaye

Küreselleşme kavramı, 1990'lı yıllardan bu yana dünyadaki tüm siyasal, kültürel, ekonomik noktaların zamanla birbirine bağlanması ve bir bütün haline gelmesi anlamında kullanılmaktadır. Elektronik alandaki buluşların bilgisayar, enformasyon ve haberleşme sistemlerine uygulanması insanların günlük hayatını ve dünya düzenini tümüyle etkilemektedir (Mutioğlu, 2003: 959).

Küreselleşmeyle birlikte çok uluslu şirket sayılarının ve işlem hacimlerinin artması, ülkeler arasındaki ekonomik sınırların kalkması, gelişmiş ülkelerin vasıflı eleman taleplerini artırmaktadır. Dolayısıyla vasıflı iş gücü piyasası hem arz hem de talep açısından hızla küreselleşmektedir. Çok uluslu şirketlerin vasıflı eleman transferi, verimliliklerini, kârlarını, performanslarını ve küresel dünyada rekabet güçlerini artırmaktadır (Çetintaş ve Barışık, 2003: 731).

Artan rekabet ve teknolojik değişim sonucunda uluslararası faaliyette bulunan işletmeler siyasal, kültürel, teknoloji ve ekonomi alanlarında küreselleşmeyi fiili bir gerçeklik olarak hayata geçirmişlerdir (Akın, 2001: 77).

Küreselleşen dünya ekonomisinde rekabet edebilirlik, yeni teknolojileri üretme ve bu yeni teknolojilerin hızlı bir şekilde üretime dönüştürülme becerisine bağlı bulunmaktadır. Teknoloji açığını kapatma konusunda teknoloji transferi yolunu kullanan ülkeler diğer şartlarda eşit olsalar bile teknoloji üreten ülkelere kıyasla geri kalmaktadırlar (Akın, 2001: 216). Gelişmiş ülke seviyesine ulaşabilmek ve hızla gelişen dünyaya ayak uydurabilmek için ülkelerin teknolojilerini transfer etme yerine teknolojiyi üretmeleri gerektiği düşünülmektedir.

İKİNCİ BÖLÜM

EKONOMİK KALKINMA KAVRAMI

Bu bölümde ekonomik kalkınma kavramı ele alınmakta olup, ekonomik kalkınmanın tanımı, tarihsel çerçevesi ve beşeri sermaye ile ilişkisi konuları açıklanmaktadır.

2.1. EKONOMİK KALKINMANIN TANIMI

Ekonomik kalkınma ile ekonomik büyümenin aynı anlamda kullanıldığı gibi bazen de farklı anlamlarda kullanıldığı görülmektedir. Ekonomik büyüme, bilindiği gibi nüfus başına düşen üretim hacminde, bir yıl içinde meydana gelen artışı ifade etmektedir. Kalkınma ise gelişmekte olan ülkelerin gelişmesi anlamında kullanılmaktadır. Gelişmekte olan ülkeler hem gelişmiş ülkelerle aralarındaki gelir farkını kapatmak, hem de hızla artan nüfuslarının ihtiyaçlarını karşılamak durumundadırlar. Bu sebepten üretimlerinde büyük artışlar sağlamak yani hızlı bir şekilde gelişmek durumundadırlar. Gelişmekte olan ülkelerde sosyal, kültürel ve ekonomik anlamdaki yapısal engeller gelişmeyi sınırlamakta ya da gelişmeyi önlemektedir. Bu engellerin kaldırılması gelişme yolunun açılmasına bağlı olduğu görülmektedir. Gelişmekte olan ülkelerin nüfuslarındaki hızlı artış, gelirdeki düşük seviye ve bunun sonucu oluşan tasarruf azlığı gibi koşullar hızlı bir sermaye birikimini mümkün kılmamaktadır. Bu durumda yoksul olduklarından dolayı sermaye birikiminde bulunamadıkları için tasarruf yapma olanağı veren bir gelir düzeyine ulaşamamaktadırlar. Bu tür engellerin aşılmasında ve gereken yapısal değişikliklerin yapılabilmesinde en önemli unsur plânlı ve uzun süreli emek ve doğru stratejileri belirleyip uygulanmak gerekmektedir (Aktuğ, 2010: 9).

Kalkınma literatürüne bakıldığında kavram üzerinde geniş tartışmaların yapıldığı görülmektedir. Kavramın büyüme, sanayileşme, modernleşme ile yapısal değişme arasında ilişkiler kurulmuş, farklı yönleri incelenmiştir. Bütün bu tartışmalar içerisinde gelişmekte olan toplumların ekonomik ve ekonomik olmayan kendi öz kaynaklarını içerisinde barındıran yeni bir tanım yapılması güç gözükmemektedir. Ancak tanımın tam da buradan, yani ekonomik ve ekonomik olmayan kaynakları kapsayacak yerden başlanması kaçınılmazdır. Nitekim sermaye ve teknolojiyi kalkınma için

yeterli gören teknolojik determinizme (belirlenimcilik) karşı yeni bir kalkınma kavramı geliştirebilmek, kalkınmayı ekonomik büyümeyle sınırlamamak ve onu sadece teknolojik ve sermaye yönlü bir unsur olarak görmemekle mümkündür (Akt., Yavilioglu, 2002:111) .

Ayrıca ekonomik kalkınma kavramı, niteliksel değişime dikkati çekmektedir. Bu yönüyle ekonomik kalkınma daha fazla çıktı, teknik ve kurumsal alandaki değişmelerin tümünü içine almaktadır (Karataş ve Çankaya, 2010: 32). Ülkelerin öncelikli amacı toplumsal refah düzeyinin arttırılmasıdır. Refah düzeyinin artırılması yolunda ortaya çıkan kalkınma sorunu, yüksek üretimin sağlanması ve bununla beraber sosyal, kültürel, politik ve ekonomik alanlarda yapısal değişimlerin sağlanma zorunluluğunu da beraberinde getirmektedir.

Ekonomik kalkınma iki kademeli bir sürecin olduğunu göstermektedir. Birinci kademe üretim faktörlerinin meydana getirilmesidir. Bu kademedeki üretim faktörlerinin meydana gelebilmesi için ekonomiyi de kapsayan kurumsal/yapısal bir değişimin yapılması gerektiği görülmektedir. İkinci kademe ise üretim faktörlerinin en uygun bileşimini içerisine almaktadır. Neticede ekonomik kalkınma kavramı, ekonomik yapıların yanında siyasal, sosyal ve kültürel nitelikteki yapıların gelişmesinde bir değişim yaşanması hatta yeni yapıların oluşturulmasını işaret etmektedir. Bu anlamda ekonomik kalkınma sadece ekonomik boyutla kısıtlanmaması gerekmektedir. Kalkınma her ne kadar ekonomik büyümeyi içinde barındırsa da olumlu anlamda yeni bir yapının kurulmasını önermekte, mevcut olanın nicel olarak büyümesi anlamına gelmemektedir. Bu nedenle, bir bütün olarak yapıların olumlu değişime uğraması, büyüme ile kalkınma arasındaki niteliksel farkın yanında iki kavram arasında bulunan bağı da ifade etmektedir (Karataş ve Çankaya, 2010: 33).

Bu kapsamda kalkınmanın tanımını “kendi kendine sürdürülebilir büyüme, üretim biçiminde yapısal değişim, teknolojik yenilik, sosyal, siyasal ve kurumsal yenileşme ve insanların yaşam koşullarında yaygın iyileşme” (Akt., Özyakışır, 2011: 49) şeklinde yapmak mümkün olmaktadır.

Kalkınmanın en belirgin özelliği de toplumun sosyo-ekonomik yapısında değişiklikler olmasıdır. Bunun sonucunda şu tanıma ulaşılabilir: Kalkınma, bir ülkede toplumun sosyo-ekonomik yapısındaki değişimler ve nüfus başına düşen

Üretim olanaklarında önemli ve reel artışların hissedilir derecede yansımastır (Köklü, 1973: 119).

Sosyal, ekonomik, politik ve kültürel kurumların ekonomik kalkınmayı desteklemeleri gerekmektedir. Sanayinin gelişememesi, modern teknolojinin kıtlığı kaynakların etkin kullanılmasını etkilemektedir. Vergiler kalkınmayı ve yatırımları etkilediğinden vergi sistemi düzenlenmeli, girişimciler desteklenmeli ve yatırıma teşvik edilmelidir. Ayrıca ekonomik kalkınmayı güçlendirmek için o ülkenin ulaşım ağı gibi alt yapıların güçlendirilmesi de gerekmektedir.

Üretim hacmindeki büyüme devamlı ve reel olursa ancak o zaman kalkınmadan söz edilebilir. Çünkü artış devamlı olursa ekonomide iyileşme ve refah artışı olur. Birkaç yıllık geçici artışlar ekonomik kalkınma anlamına gelmemektedir.

Kalkınma günümüzde sosyal, siyasal ve milli kurumlardaki değişimi içeren çok fonksiyonlu bir kavrama dönüşmektedir. Fakirliğin azaltılması, beslenme, barınma, sağlık ve korunma gibi gereksinimlerin karşılanması, insani değerlere daha çok önem verilmesi, yaşam kalitesinin arttırılması, sosyal seçeneklerin genişletilmesi ve yeterli bir eğitim kalkınmanın temel hedefleri haline gelmektedir (Kaynak, 2005: 34).

Ekonomik kalkınma sadece refahın artması anlamına gelmemekte, beraberinde de o ülkenin gelişmişlik seviyesini de göstermektedir. Aynı zamanda günümüzde insani kalkınmanın daha fazla ön planda olduğu görülmektedir. İyi yaşam koşulları, eğitim, sağlık hizmetleri gibi faktörlerin istikrarlı ekonomik büyüme ve kalkınma sonucunda elde edilebilecek unsurlar olduğu düşünülmektedir (Aktuğ, 2010: 26).

Kalkınma planları yapmanın ülkelerin kalkınmalarına fayda sağladığı görülmektedir. Gelişmiş lkeler, uluslararası ekonomik dayanışma fikri çerçevesinde gelişmekte olan ülkelere kredi ve hibe şeklinde yardımlar yaparak destek olmaktadırlar çalışmaktadırlar. Bu ülkelerin yaptıkları yardımlar ekonomik kalkınmaya fayda sağlamamışsa, bunun nedeni o ülkelerin mevcut kalkınma planlarının olmamasından kaynaklanmaktadır. Bu lkeler üretim faktörleri arasında bulunan üretim ilişkisini ve çalışma sistemi konusunda yeterli donanıma sahip olmadıkları için istikrarlı kalkınma planları hazırlayamamaktadırlar. Kalkınmadan söz edilebilmesi için ekonomik kalkınma mekanizmasının oluşturulmuş, düzenli ve

istikrarlı bir şekilde ilerliyor olması gerekmektedir. Nihayetinde üretime dönüşemeyen hiç bir gelirin kalkınmaya etkisinin olmayacağı gibi olumsuz bir etkiye de sebep olmayacağı görülmektedir. Bu nedenle gelişmekte olan ülkelerin kalkınmalarını bir plan içerisinde sapmalara fırsat vermeden yürütmeleri gerekmektedir.

Bu kapsamda kalkınmayı, toplumda meydana gelen reel milli gelirinin istikrarlı bir şekilde katlanarak artışını sağlayan sosyal, kültürel ve politik değişkenlerin toplamı olarak tanımak mümkün olmaktadır.

2.2. KALKINMA: TARİHSEL BİR ÇERÇEVE

Sanayi toplumundan bilgi toplumuna geçiş aşaması öncesinde yaşanan kriz yıllarında kalkınma kavramının yerini ‘istikrar’ kavramı almaktadır. 1990’lı yıllarda bilgi teknolojisi ve bilgi toplumu düzenli bir şekilde ilerleme göstermiştir. Bununla beraber kalkınma ve büyümenin de yeniden canlanmaya başladığı görülmektedir. Ancak bu dönemdeki kalkınma ve büyümenin sanayi döneminde olduğundan daha farklı bir şekilde gerçekleşmesi muhtemeldir. Daha önceki dönemin kalkınma hedeflerini gözeten yaklaşım neoliberal küreselleşme döneminde yerini makroekonomik istikrar ve serbestleştirme sürecinin kısa dönemde ortaya çıkardığı diğer sorunlara bırakmaktadır. Bu süre zarfında özellikle sanayileşme, yapısal değişim, işsizlik ve gelir dağılımı gibi konular ikinci planda kalmaktadır (Akt., Özyakışır, 2011: 51).

Kalkınma kavramının ortaya çıkışına bakıldığında, II. Dünya Savaşından sonraki dönemde sömürgeciliğin doğrudan ortadan kalktığı yıllara rastladığı görülmektedir. Bu yıllarda bağımsızlığına yeni kavuşan ülkelerin Batı tarafından yeni bir sürece bağlanmaya çalışıldığı bir dönemi yansıtmaktadır. Nitekim Rajni Kothari, “sömürgeciliğin bıraktığı yerden kalkınma nöbeti devraldı” (Akt., Özyakışır, 2011: 49) derken tam da bu sürecin niteliğini ön plana koymaktadır.

Başkaya (2005: 32)’ya göre Neo-Klasik geleneğin bir alt disiplini olarak ortaya çıkan kalkınma kavramı, acil ekonomik planların oluşturulmasının gerekliliğidir. II. Dünya savaşından sonra gelişmekte olan ülkelerin kalkınma konusunda harekete geçtiğini göstermektedir. Ülkeler uzun dönemde ekonomik ve toplumsal yapılarını büyümeye elverişli hale getirebilmeyi ve böylece kalkınabilmeyi

kendilerine belirledikleri nihai hedef olarak seçmektedirler. Buradan hareketle 1950’li ve 1960’lı yıllarda yeni bağımsızlığa kavuşan ülkelerde, kalkınmaya ilişkin iyimser beklentiler egemen olmaktadır. Bu beklentiler gelişmekte olan ülkelerin batı temelli ekonomik kalkınma yöntemlerini uygulamaları halinde gelişmiş ülke vasfı kazanabilecekleri yönündedir. Bu nedenle gelişmiş ülkeler gelişmekte olan ülkelere çeşitli tavsiyelerde bulunmuşlardır. Uluslararası Para Fonu (IMF) ve Dünya Bankası gibi uluslararası kurumlara üyelik, serbest piyasa sistemine geçiş ve sınırların açılması bu yöntem ve tavsiyelerden birkaçıdır (Özyakışır, 2011: 49-50).

2.3. EKONOMİK KALKINMAYI ETKİLEYEN FAKTÖRLER

Ekonomik kalkınma, üretimi artıracak teknolojinin geliştirilmesi, doğal kaynakların ve sermayenin en iyi ve istikrarlı bir şekilde kullanılması ile mümkün olacaktır. Bunu sağlayan ise eğitilmiş insan gücüdür. Örneğin, günümüzde çok değerli bir doğal kaynak olan petrolün bulunduğu birçok ülke, yetişmiş insan gücü konusunda yetersiz olduğu için bu kaynaklarından yeterince yararlanamamaktadır. Buna karşın, doğal kaynakları çok sınırlı olan Almanya ile Japonya yetişmiş insan gücü sayesinde sahip oldukları kıt kaynaklardan en iyi şekilde yararlanarak ekonomik kalkınma yönünde büyük gelişme göstermişlerdir (Akt., Çakmak, 2008: 37).

Pamuk (2014: 16-17)’a göre ekonomik kalkınmanın en önemli faktörlerinin, teknolojik gelişme, beşeri ve fiziki sermaye ile eğitim düzeyinde sağlanan artışlar olduğu düşünülmektedir. Sanayi sektörünün gelişmesi ile birlikte ekonomik büyümenin de tüm dünyada yayıldığı görülmektedir. Nüfusun çok büyük bir bölümünün zaman içinde tarımdan kent ekonomisine geçişi yatırımların ve verimlilik artışlarının tüm ekonomiye yayılmasını hızlandırmıştır. Son yıllardaki araştırmalara göre ülkeler arasındaki kişi başına verimlilik farklarının sınırlı bir bölümünün kişi başına fiziki sermaye veya eğitim miktarları ile açıklanabileceğini, ülkeler arasındaki kişi başına verimlilik düzeylerinde görülen farkın büyük bir bölümünün birim girdi başına elde edilen verim düzeylerindeki farklardan kaynaklandığını göstermektedir.

2.3.1. İnsan Faktörü

Kalkınma kavramının tanımlarından yola çıkacak olursak kalkınmanın merkezine insan faktörünü yerleştirmek doğru olacaktır. Bu anlamda kalkınmanın amacı, halkın sağlıklı, mutlu ve uzun bir yaşam sürmesinin sağlanmasında gerekli

ortamın hazırlanması, toplumsal refahı arttırmaktır. Kalkınma geniş anlamda, eğitim, sağlık ve gelir unsurlarını içine alan koşulların herkese eşit fırsat ve imkânlarla sunulması ve evrensel hayat standartlarında yaşanabilmesini kapsamaktadır (Karataş ve Çankaya, 2010: 34).

İnsanın eğitim talebi ve düzeyi, düşüncesi, yetenekleri, refah anlayışı ve değer yargıları ile oluşan ekonomik, siyasal, sosyal ve kültürel ortamı oluşturmaktadır. Bu durum yaratıcılık ve yeniliğin gelişmesini sağlayarak kalkınmanın süreklilik unsuru olmaktadır. Beşeri kalkınma, davranış değişikliği oluşturarak, kalkınma sürecinin sosyal boyutuna katkıda bulunmaktadır. Ayrıca üretim sürecinin bir girdisi olarak da ekonomik kalkınmaya katkı sağlamaktadır. Gelişmiş insan gücü, ekonomik kaynakların verimli kullanımını sağlayarak üretimi artırabilmektedir. Çalışanların ve yöneticilerin kapasitelerini geliştirerek üretim ve organizasyon imkânlarını artırarak fırsatlardan daha iyi yararlanılmasını sağlayabilmektedir (UNDP, 1996: 76). Bu durumun neticesi olarak bir sermaye unsuru olan insanın, ekonomik sürece katkısı olacağı ileri sürülmektedir.

Ekonomik faaliyetlerle ilgili olarak beşeri sermaye, günümüzde ekonomik gelişmenin temel belirleyicileri arasında kabul edilmektedir. İktisadi gelişmenin en üst aşaması olarak, bilginin ve eğitilmiş nüfusun önemini vurgulamak üzere farklı tanımlar yapılmakla birlikte, genel olarak ‘bilgi toplumu’ kavramının kullanılması bu açıdan oldukça anlamlıdır. Bilgi toplumunun en temel özelliklerinden biri de bilgiyi üretebilen, kullanabilen nitelikli bir nüfusa yani beşeri sermayeye sahip olmasıdır. Smith (1776)’in eğitimin önemini vurgulaması ve bir toplumun üyelerinin kazanılması ve faydalı becerilerini sermaye kavramına dâhil edip “Bir milletin zenginliği o ülkenin insanlarıdır” (Harbison-Myers, 1962: 3) diyerek nitelikli insanların ekonomik gelişmede önemli bir rol üstlenebileceğinin altını çizmesi, beşeri sermaye kavramı için umut verici bir gelişme olarak görülmektedir (Akt., Yumuşak, 2010: 5-8).

II. Dünya Savaşı’ndan hemen sonra, klasik ve Neo-Klasik teorileri sermaye kavramına hâkim bir rol yüklemektedir ve akademisyenler ‘fiziki sermaye’ kavramı kalkınma konusunda gerekli ve yeterli bir koşul olarak görülmektedir. Daha önceki dönemlerde nitelikli işgücüne, eğitilmiş bir nüfus ve uygun bir kurumsal çerçeveye sahip olmayan bir makinenin, düşük verimde üretebilecek olması gerçeği ihmal

edilmişti. Ancak daha sonraki yüzyıllarda yapılan araştırmalar kalkınma iktisatçılarına, “kalkınmanın anahtarının insan olduğu, kalkınma sürecini hızlandırmak için insanın yetenekleri, davranışları ve değerlerinin geliştirilmesi gerektiği” gibi bir sonuca götürmektedir (Soyak, 2008: 12).

Teknolojik yeniliklerin insan faktörü tarafından gerçekleştirilmesi insan niteliğinin, teknolojik gelişme açısından önemli olduğunu ortaya koymaktadır. İnsanın ekonomik kalkınmaya katkısı, insan faktörünün de sermaye olarak düşünülmesine neden olmaktadır. Kalkınma sürecinde insan faktörünü ön plana çıkaran İnsan Sermayesi Kuramına (*Human Capital Approach*) göre, insan faktörünün niteliği ve verimliliği firma ve milli ekonomi düzeyinde üretimi ve verimliliği doğrudan etkilemektedir. İnsanın niteliği ve yaptığı işin kalitesini belirleyen insan sermayesi unsurlarının başında ise eğitim, sağlık, beslenme gibi insana yapılan harcamalar gelmektedir. Özellikle eğitim ekonomik kalkınmada önem taşımaktadır (Tunç, 1993: 1).

Kalkınma, yenilik ve yaratıcılık kazandıran bir süreç olarak da değerlendirilebilmektedir. Bu süreçte insanın yetenekleri, düşüncesi, refah anlayışı ve değer yargıları ile oluşan ekonomik, sosyal, siyasal ve kültürel ortam, yenilik ve yaratıcılığın gelişmesini sağlayarak kalkınmanın itici unsuru olmaktadır. Beşeri kalkınma, davranışların değiştirilip kalkınmadaki sürecin sosyal boyutuna katkıda bulunmakla beraber, üretim sürecinin bir girdisi olarak da ekonomik kalkınmaya katkı sağladığı görülmektedir. Nitelikli insan gücü, ekonomik kaynakların etkin kullanımını sağlayacak ve üretimin artırılması sağlanmış olacaktır. Yöneticilerin ve çalışanların kapasitelerinin geliştirilmesi üretim ve organizasyonda imkânları artırarak, fırsatları daha iyi değerlendirme olanağı sağlanmış olacaktır (UNDP, 1996: 76).

Okuryazarlık ve okullaşma oranı, ortalama yaşam süresi gibi unsurlar bir ülkenin gelişmişlik düzeyinin göstergesidir. Bu faktörler kalkınmanın merkezini insan olduğunu göstermektedir. İnsanın eğitim düzeyi, düşüncesi, yetenekleri ile meydana gelen ekonomik ve kültürel yapı, yenilik ve yaratıcılığı gerçekleştirerek üretim sürecinde girdi olarak ekonomik katkı sağlamaktadır. İnsan faktörü üzerine ya da insan gücü kaynaklarının geliştirilmesinde kullanılacak yatırımları sosyal ve yapısal değişmeyi hızlandırıcı ve üretim seviyesini artırıcı çok önemli etkileri olduğu düşünülmektedir. Ekonomik kalkınma sürecindeki ülkeler insanın sahip olduğu bilgi

ve beceri düzeyi ve nitelikli insan gücünün önemi üzerinde durmaktadırlar (Schultz, 1961: 4-5).

2.3.2. Nüfus Faktörü

Ekonomik büyüme ve kalkınmada nüfus faktörü, nitelikli çalışan insan sayısının artması bakımından önemli bir unsur olarak görülmektedir. Dünyada ve özellikle gelişmekte olan ülkelerde nüfus hızla artmaktadır. Bu doğrultuda gelişmekte olan ülkelerde nüfusun çalışabilir durumda olan büyük bir kısmından yararlanma imkanı bulunmamaktadır. Nüfus artışının ekonomik kaynakların kullanılmasına da etki ettiği görülmektedir. Nüfus artışı, eğitim ve öğretim faaliyetleri paralel olarak ilerleme kaydedilmesi gerekmektedir durumundadır. Nüfusun hızla artması bir taraftan işsizliği artırıp, diğer taraftan gizli işsizliğe neden olduğundan genellikle ana üretim faaliyetlerinde emeğin boşa gitmesine sebep olmaktadır. Çünkü emeğin biriktirilmesi mümkün olmayan bir üretim faktör olduğu görülmektedir (Akt., Aktuğ, 2010: 12).

Ekonomik kalkınma ve nüfus ilişkisi üzerinde yoğunlaşan görüşler incelendiğinde görüşlerin bir kısmı nüfus artışının ekonomide olumsuz etki yarattığını savunurken, bir kısmı bu etkinin olumlu olduğunu, bir diğer kısmı ise nüfus değişmelerinin ekonomi üzerinde nötr bir etkiye sahip olduğunu ileri sürmektedirler. Bu düşüncelerin ortak noktası, nüfusun yalnızca büyüklüğünde meydana gelen değişimleri incelemiş olmalarıdır (Kandır, 2013: iii).

Malthus (1789)'a göre, nüfus artışı ekonomik büyümede olumsuz etkilere sahip olmaktadır. Malthus'un bu teoriyi ortaya atmasından sonra, ekonomi ve nüfus ilişkisi üzerindeki tartışmalar yeni bir boyut kazanmıştır. Malthus (1789)'un modelindeki varsayım şudur: Nüfus artışı, kişi başına reel gelirin bir fonksiyonudur. Bireylerin reel gelirleri arttığında, daha iyi yaşam koşullarına ulaşacaklarından, daha çok çocuk sahibi olmak isteyeceklerdir. Bu durumda bireylerin gelirlerindeki artış, nüfus artış hızını da beraberinde yükseltecektir. Ekonomide çalışan sayısı arttığında, üretim düzeyi yükselmekte fakat azalan üretkenlik nedeniyle, kişi başına gelir azalmaktadır. Yani her durumda toplum, asgari geçimlik düzeyde kalır. Ekonomik büyümenin nüfus artışına yol açtığını, ancak kişi başına gelir büyüme hızının nüfus artış hızından yüksek olmasından dolayı, Malthus (1789)'un karamsar teorisinin

gerçekleşmediği görülmektedir. Bunun asıl nedeninin ise, teknolojiadaki gelişmeler olduğu görülmektedir (Akt., Ateş, 1998: 24).

Nüfus artış oranının, tasarruflar ve sermaye hâsıla katsayısı üzerinde yaptığı etkileri içinde bulunduğu şartlara göre farklılık gösterebileceği nüfus artış hızıyla ilgili diğer bir yaklaşımdır. Hatta nüfus artış hızındaki yükselme, ekonomik kalkınma için çeşitli fırsatlar oluşturabilmektedir. Bu konuyla ilgili yapılan ampirik çalışmalar doğrudan bir ilişki olduğuna dair bir tespit bulunamamıştır. Yapılan araştırmalar, nüfus artışıyla tasarruf oranları arasında çok zayıf bir ilişkinin olduğunu ve bu ilişkinin mevcut şartlara göre değişebileceğini ifade etmektedir (Akt., Yumuşak ve Kar, 2000: 5).

2.3.3. Doğal Kaynaklar

Doğal kaynaklar ekonomik kalkınmayı hızlandıran üretim artışını sağlayan faktörlerdendir. Bazı düşüncelere göre dünyada doğal kaynaklar adaletsiz dağıtılmakta ve bu düşüncelere göre adaletsiz olarak dağıtılan doğal kaynaklar gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerin ortaya çıkmasında bir etken olmaktadır. Çünkü birçok gelişmekte olan ülkede doğal kaynaklar kıt ve yetersizdir. Bir ülkenin sahip olduğu topraklarının randımanlı işletilmesi için toprak reformunu ve tarım reformunu gerekli kılmaktadır. Ayrıca yalnız toprakların değil, toprak altı ve toprak üstü kaynakların israf edilmeden işletilmeleri önem taşımaktadır. Burada öncelikle sermayeye, vasıflı emeğe ve teknolojiye ihtiyaç vardır. Gelişmekte olan ülkelerde bu faktörlerin eksiklikleri ekonomik kalkınmanın gerçekleşmesinin zorlaştırmaktadır (Unay, 1983: 262). Ülkelerin ellerinde bulundurdukları doğal kaynaklarını ekonomik kalkınmayı pozitif yönde etkileyecek önlemler almaları büyük önem taşıdığı görülmektedir. Bu konuda öncelikli olarak etkili ve yüksek verimli tarımsal işletmeciliğe önem verilmesi gerekmektedir.

2.3.4. Sermaye Birikimi Faktörü

Sermaye üretimi büyümeyi ve kalkınmayı sağlayan faktörlerden biridir ve tasarrufta sermayenin kaynağıdır. Eğer bir ülkede tasarruf eğilimi yüksekse sermaye birikimi hızlanır, tasarruf eğilimi düşerse sermaye birikimi gittikçe yavaşlamaktadır. Gelişmekte olan ülkelerde atıl duran emek ve doğal kaynakların üretime katılması büyük ölçüde sermaye birikimine bağlı bulunmaktadır (Aktuğ, 2010: 13).

Ekonomik kalkınmanın temel koşullarından birinin de sermaye birikimi olduğu düşünülmektedir. Sermaye birikimi ile sadece doğal kaynak, iş gücü ve sermaye aktifleri düşünülecek olursa bu tanım eksik kalmaktadır. Toplumun teknolojik düzeyi, insanların eğitim - öğretim ve beceri düzeylerinin beşeri sermayenin yanı sıra sermaye birikiminin de kalkınmanın dinamiklerinin içinde olduğu düşünülmektedir. Genellikle kalkınma hızı her ülkede üretim faktörlerinin miktarları ile sınırlı kalmakta, bu nedenle hedef olarak sermaye kıtlığından kurtulma yolu izlenmektedir. Dolayısıyla gelişmekte olan ülkelerin çoğunda, iş gücü faktörü yeterli olsa bile, fiziki sermaye yetersiz olduğundan büyüme oranı da düşük olmaktadır (Çakmak, 1992: 85).

Kalkınmanın stratejik faktörünün yatırım olduğu düşünülürse buna göre, kalkınmanın temelinde, yatırım için ayrılacak milli gelir payının bilinmesi yatmaktadır. Sermaye / hâsıla oranı, belirli bir sermaye miktarının yaratacağı hâsıla arasındaki ilişkiyi göstermektedir. Belirli bir kalkınma hızını gerçekleştirebilmek için, gerekli olan sermaye miktarı kalkınma hızının sermaye / hâsıla oranı ile çarpımından elde edilir. Örneğin, istenilen kalkınma hızını % 7 olarak düşünülürse, sermaye / hâsıla oranını da 2,6 / 1 olarak kabul edilirse, milli gelirden yatırıma ayrılması gereken miktar, $(2,6 \times 7 = 18,2)$ % 18,2 olarak hesaplanması mümkündür (Ülgen, 1964: 301).

Ancak, sermaye / hâsıla oranı gelişmekte olan ve gelişmiş ülkeler için farklı anlamlara gelmektedir. Gelişmekte olan ülkelerin en belirgin sorunu, büyüme oranının sürdürülmesi değil, yüksek bir büyüme oranının başlatılamamasıdır. Bu nedenle, sermaye ile ilişkili olan diğer üretim faktörlerinin de sermaye arttığı zaman artması gerekmektedir. Kalkınma için gerekli olan kurumsal, politik ve sosyal koşullar gelişmiş ülkelerde mevcut iken gelişmekte olan ülkelerde bu koşullar yeterli düzeyde olmayabilir. Bu nedenle reel sermaye stokundaki her artışın, hasılda da bir yükselme yaratacağına inanmak mümkün olmayacaktır (Çakmak, 1992: 86-87).

2.3.5. Teknoloji Faktörü

Teknoloji, üretim faktörleri bileşiminde verimliliği arttıran temel faktördür. Ülkenin sahip olduğu sermaye stoku ne kadar büyükse yani teknik bakımdan ne kadar yeni ise, ülkenin üretim gücü de o kadar fazla olacaktır (Aktuğ, 2010: 13).

Teknolojilerin değişim geçirmesi ekonomide tarım, sanayi ve hizmet sektörleri ve alt sektörlerinin tümünü, sosyal alanda insanın eğitim, sağlık düzeyi, iletişim ve ulaşımı olmak üzere insan faktörünün verimliliğine ve ülkenin refah düzeyine etki yapan tüm sosyal yatırımlar, toplumun kültür düzeyine ve hatta siyasal gücüne etki etmektedir. Teknolojilerin daha çok gelişmiş ülkelerde üretilip gelişmekte olan ülkelerin ise bu teknolojileri üretmek yerine transfer ettikleri görülmektedir. Teknolojideki gelişmelerin daha ziyade gelişmiş ülkelerde görülmüş olması, bu ülkelerin fiziki sermaye ve beşeri sermaye yönünden daha ileri düzeyde olduklarını göstermektedir. Bu kapsamda bilgi teknolojilerinin gelişmesini sağlayan temel faktörün nitelikli insan gücü olduğu görülmektedir. Gelişmiş ülkelerin kalkınmalarının başlangıcında ve daha sonra insan faktörüne önem ve öncelik verdikleri ve insana yatırım politikalarının sürekliliği sayesinde bugünkü ileri teknolojik gelişme düzeyine ulaşmış oldukları görülmektedir (Akt., Ok, 2008: 12).

Teknoloji faydalı yeni ürünler üretmeye ve yeni ürünleri tasarlamaya yarayan bilgiler bütünü olarak tanımlanmaktadır (Oktar ve Özkök, 2004: 1). Teknoloji düzeyi ise üretim süreci, üretim ve yönetim organizasyonu, ürünün kendisi, pazarlama ve satış sonrası servis ile ilgili bilgi ve deneyimlerin toplamından oluşmaktadır. Teknolojik gelişmenin sağlanabilmesi için, öncelikle teknolojinin (kar ve zarar etmeyi göze alarak) bir firmada uygulanması gerekmektedir (Kibritçioğlu, 1998: 211). Günümüzde bilim ve teknolojinin, toplumsal yaşamı ciddi derecede etkilediği ve üretime yön verdiği görülmektedir. Teknolojik gelişmeler, ekonomik ve sosyal yapılarda önemli değişimler meydana getirmekte ve böylece ekonomik kalkınmayı belirleyen önemli bir faktör haline gelmektedir. Ülkeler hem ekonomik hem de ticari alanda üstünlük ve başarı sağlayabiliyorlar ise bunun en önemli nedeni teknolojiyi üretme, teknolojiyi transfer etme ve bunların ekonomik ve toplumsal faydaya dönüştürebilme becerilerine bağlamak mümkündür (Demir ve Arısoy, 2001: 1).

Gelişmekte olan bir ülkenin, sadece üretim faktörlerini nasıl elde edileceği ve üretimi arttırmak için nasıl kullanacağı değil, aynı zamanda da üretim faktörlerinin nasıl uygun bir biçimde birleştirileceği de önemli olmaktadır. Bu kapsamda, gelişmiş ülke seviyesine ulaşabilmek için bu da yeterli görülmemektedir. Bu hedefe ulaşabilmek için yeni teknolojileri transfer etmenin ötesinde teknolojinin

geliştirilmesi, bilgi ve teknoloji kapasitesinin oluşturulması gerekmektedir (Benhabib ve Spiegel, 1994: 169).

Görülüyor ki ekonomik kalkınmanın sağlanmasında teknoloji kapsamında yapılan yatırımların önemi oldukça büyüktür. Bu bağlamda, bu tür yatırımların artırılması gerekmektedir. Ancak, tek başına teknolojik yatırımların artması, ekonomik kalkınma için yeterli olmayacaktır. Sermaye ve emek üzerine de yatırımların gerçekleştirilmesi gerekmektedir. Teknolojik alanda gelişme yaşanabilmesi için özellikle bilginin elde edilebiliyor olması gerekmektedir. Çünkü ekonomik ve toplumsal faydanın oluşması için kullanılan en önemli kaynak ‘bilgi’dir. Bunun için de emek üzerine yatırım yapılması gerekmektedir.

2.4. EKONOMİK KALKINMA SÜRECİNDE TOPLUMSAL DÖNÜŞÜMLER

Kalkınma kavramına nasıl yaklaşılması gerektiği sorusuna yanıt ararken yapılması gereken ilk aşama geri kalmışlık problemine çözüm bulunmasıdır. Ekonomik ve ekonomi dışı kaynakları bir bütün olarak kapsayacak şekilde incelemek gerekmektedir. Sermaye ve teknoloji kalkınma için yeterli gelmemekte, bunların yanında dış teknik, proje, beşeri sermaye ve uzman desteğine de başvurmak gerekmektedir. Beraberinde de ekonomik kalkınma, toplum üyelerinin sahip oldukları varlıkları güce dönüştüren sosyal ve zihinsel ilerlemeleri de içinde barındırmalıdır. İhtiyaçların karşılanmasını, bağımsızlığı, geleceğe açık olmayı, yaratıcılığı, kendine güven duymayı ve kültürel bir kimliği bünyesinde barındırmalıdır. Eğitimde, örgütlenmede, disiplinde kendine güvenme bilinci ile hareket edilmesi gerekmektedir.

Kalkınmanın gerçekleştirilebilmesi için sermaye ve teknoloji gibi ekonomik faktörlerle beraber toplum üyelerinin ellerinde bulunan kaynakları yatırıma dönüştürecek güçlü bir alt yapı, aklın ve bilimin öncülüğünde yeniliğe ve geleceğe açık olma, güçlü bir gelişme ve ilerleme bilinci, önemli derecede bağımsız olma, kendine güven duyma, azimli ve kararlı olma, bir işi yapmanın daha iyi bir yolunu bulma, dayanışma ve işbirliği içinde beraberlikler oluşturma isteklerinin de devreye girmesi gerekmektedir (Akt., Yavilioğlu, 2002: 116). Ekonomi dışı bu faktörler hem kalkınma olgusunun ortaya çıkmasında hem de engellenmesinde etkin olabilmektedir. Bu kapsamda bu faktörlerin analize dâhil edilmesi zorunlu hale gelmektedir. Çünkü

kalkınma gibi toplumsal bir olgunun çözümlenmesinde ekonomi gibi tek bir faktörün incelemesini konu alan çalışmaların sonuca ulaşabilmesi için diğer faktörlerin de incelenip desteklenmesi gerekmektedir (Yavilioğlu, 2002: 116).

Ülkelerin ekonomik kalkınma da başarılı olabilmeleri için, ekonomik kaynakları elinde tutan ve üretime dönüştüren insan faktörünü tüm yönleriyle hesaba katmaları gerekmektedir. Bireyin kendine, topluma ve devlete olan güveninin kalkınma sürecinde neden önemli olduğunun, özveride bulunmanın ekonomik kalkınmayla ilişkisinin nasıl kurulduğunun araştırılması gerekmektedir. Yasa, sözleşme ve ekonomik rasyonalitenin ekonomik kalkınma için neden yeterli olmadığı araştırılması gerekmektedir. Ahlâki yükümlülüklerin ve topluma karşı sorumluluk bilincinin ekonomik kalkınmada nasıl bir bağıntısının olduğunun, irdelenmesi gerekmektedir. Bu gibi faktörler, kalkınma teorileri içerisinde ele alınmalı ve ekonomik kalkınma sürecinde değerlendirilmelidir (Yavilioğlu, 2002: 126). Bu sebepten eğitim alanı ve ekonomik ve politik anlamda nelerin yapılabileceği üzerinde durulması gerekmektedir. Bununla birlikte her başarının altında yaratıcılık, cesaret, yüksek başarı güdüsü, bireyin kendine ve devlete olan güveni ile birlikte halkın yöneticilere, yöneticilerinde halka güveniyle ilgilidir. İnsanların karşılıklı güven içinde yaşamaları, alınacak eğitiminde verimini artıracak düşünülmemektedir.

Temelde ekonomik kalkınma teorileri geliştirmekte olan ülkelerin kalkınma sorunlarına çözüm bulma konusunda ışık tutmaktadır. Kalkınma geliştirmekte olan toplumlarda ekonomik ve sosyal ve kültürel yapının değiştirilmesi, yeniden dizayn edilmesi, genel anlamda üretim faktörlerinin miktar ve etkinliğinin değiştirilmesi, sanayi kesiminin milli gelir ve ihracat içindeki payının artırılması gibi yapısal değişiklikleri içermektedir.

2.5. EKONOMİK KALKINMADA BEŞERİ SERMAYENİN ROLÜ

Beşeri kalkınma, insanların yaşam kalitesini artırma süreci olarak tanımlanmaktadır. Ayrıca uzun ve sağlıklı bir ömür sürdürmeyi, bilgi edinmeyi ve iyi bir yaşam standardı yakalamak için gerekli koşulların sağlanmasını içermektedir. Beşeri kalkınma politik, kültürel ve ekonomik özgürlükleri içine alacak, insan haklarından başlayıp, bireylerin yaratıcı ve verimli olmalarına katkı yapacak seçeneklerinin çeşitlendirilmesine kadar birçok faktörü içinde barındırmaktadır. Fazla

değişkenlerle çalışmanın dikkati başka yöne kaydıracağı ve önemli göstergelerin vurgulanamamasındaki endişesiler nedeni ile beşeri kalkınmada sadece üç boyut ele alınmaktadır. Beşeri kalkınma endeksinin ilk boyut olan uzun ve sağlıklı yaşam, ortalama yaşam beklentisi ile ölçülmektedir. İyi bir yaşamın en önemli ölçütünün yaşam beklentisindeki önemi, sağlık ve beslenme ile ilgili olmasından kaynaklanmaktadır. Bireylerin sağlık ve beslenme gibi alanlarda iyi bir seviyede olduğu ülkelerin ortalama yaşam süresinin diğer ülkelere kıyasla daha uzun olduğu görülmektedir. Bilgi ve eğitim beşeri kalkınma endeksinin ikinci boyutudur ve beşeri sermayenin temel göstergeleri olan Okur-yazarlık ve okullaşma oranı ile ölçülmektedir. Beşeri kalkınma endeksi hesaplanmaya başlandığında okullaşma oranı yerine ortalama eğitim süresi ile ölçülmekteydi. Beşeri kalkınmanın üçüncü boyutu olan iyi bir yaşam sürdürebilmek için gerekli kaynaklara sahip olabilmek ise ölçmesi en zor olan boyutunu oluşturmaktadır (Yumuşak, 2010: 34).

Gelişmekte olan ülkelerin ekonomik ve sosyal olarak kalkınamamalarının en önemli engelinin yetersiz fiziki sermayeden çok yetersiz beşeri sermaye olduğu görülmektedir. Nitelikli insan gücünün yetersizliği konusundaki sorunlar gelişmekte olan ülkeleri zorunlu olarak beşeri sermayeye yatırım yapmaya zorlamaktadır. Özellikle eğitim ve sağlık kalkınma sürecinde beşeri sermayenin sacayağını oluşturmaktadır. (Yumuşak ve Bilen, 2000: 84). Kalkınma, yaşam standardının iyileşmesi için bireye yapılan yatırımlarla ilgilidir. Ülkelerin dengeli ve sürdürülebilir büyüme sürecine girebilmesi için eğitim, sağlık, sosyal güvenlik ve teknolojik yatırımların desteklenmesiyle birlikte ekonomik kalkınma sürecinin de dengeli bir şekilde yürütülmesi gerekmektedir.

Kalkınma sürecinin en önemli halkası olarak değerlendirilen beşeri kalkınma, toplumun eğitim, sağlık ve gelir seviyesini iyileştirmeyi, böylece beşeri sermaye düzeyini ilerletmeyi ve söz konusu alanlarda bireylerin yaşam standardını yükseltmeyi amaçlamaktadır. Bu çerçevede eğer ülke ya da bölgeler daha yüksek bir gelişme yakalamak istiyorlarsa beşeri sermaye düzeyini geliştirmeli, eğitim ve sağlık alanındaki yatırımlar başta olmak üzere sosyal yatırımlara daha fazla kaynak aktararak beşeri kalkınmaya destek vermelidirler.

Toplumların refah düzeylerindeki artış ancak ekonomik olarak kalkınmaları ile mümkün olabilmektedir. Bu kapsamda toplumların ekonomik olarak kalkınmaları

ancak temel dinamiklerini harekete geçirmeleri ile mümkün olabilecektir. Geleneksel büyüme teorileri incelendiğinde büyümenin temel kaynakları olarak tasarruflarda ve fiziki yatırımlarda artış, nüfus (emek) artışı, sermaye stoku artışı ve emek başına sermaye stoku artışı görülmektedir (Keskin, 2011: 127).

Ekonomik kalkınma sürecinde teknolojik ilerleme, demokratik ortamın ve girişimci sınıfının varlığı, dinsel, kültürel, sosyal, siyasal ve coğrafik koşullar gibi faktörlerin de etkili olduğu düşünülmektedir (Han ve Kaya, 2006: 53). Bu faktörlerin, beşeri sermaye potansiyelinin gelişmesine olumlu anlamda katkı yapacağı görülmektedir. Ayrıca bu faktörler bir araya gelecek olduğunda beşeri sermayenin bir iklim olarak düşünülecek olursa beşeri sermaye yeşerecek ve gelişecektir. Ülkedeki bu iklim ne kadar elverişli olursa uzun dönem ekonomik büyümenin ve ekonomik kalkınmanın itici gücü olarak beşeri sermayenin gelişiminin de o kadar hızlı olması beklenmektedir (Keskin, 2011: 127).

2.5.1. Ekonomik Kalkınmada Eğitimin Önemi

Kalkınmanın, hem ekonomik hem de toplumsal bir süreç olduğu görülmektedir. Bireyin kalkınan bir ekonomiye uyumlu olarak yetiştirilebilmesi eğitimin psikolojik, kültürel ve toplumsal etkisinin yanında ekonomik olarak da etkisinin olduğunu göstermektedir. Toplumlar eğitim düzeyindeki artış ile verimlilik arasında bağ kurmakta, bireylerin yaşadıkları toplumu aldıkları eğitim düzeyinde etkilediklerine inanmaktadırlar. Eğitimin amacı hem evrensel hem de bireysel bir kültüre sahip, bilgi ve sağlık seviyesi yüksek bir toplum yetiştirebilmektir. Kişilerin davranışları olumlu ve güvenilir olarak gelişirse yüksek bir yaşam standardına ulaşması daha kolay olacaktır. Eğitimin nitelik düzeyinin toplumun ekonomik, sosyal, politik ve kültürel anlamda gelişmesinin niteliği üzerinde etkili olduğu düşünülmektedir. Eğitimin asıl amacı hem halkın hem de ülkenin ihtiyaç ve isteklerinin karşılanmasıdır. Bilim ve teknoloji üretecek insan yetiştiren ülkeler yaratıcı potansiyeli yüksek bireyler yetiştirildiğinde ekonomik ve siyasi anlamda büyük gelişmeler göstermektedirler.

Eğitim, kalkınma için zorunlu hale gelen kültürel ve sosyal ortamın oluşturulmasını sağlayarak toplumsal örgütlenmenin etkinliğini arttırmaktadır. Eğitim düzeyindeki yükselme ile birlikte bilimsel araştırmalar artmakta, birçok gelişmekte

olan ülkede mevcut beşeri sermaye darboğazı aşılmakta ve bilgi stoku yükselmektedir. Teknolojik gelişmeler hızlanmakta, sosyokültürel ortamın yavaşlatıcı faktörleri kırılmaktadır. Bu kapsamda ekonomik kalkınma hız kazanmaktadır (Akt., Çolak, 2010: 115). Ekonomide insanın ileri teknolojilere dayalı olarak üretim süreçlerini başarılı bir şekilde yürütebilmesi için hizmet öncesi başarılı bir eğitim alıp, iş hayatına geçtiğinde de istikrarlı bir şekilde eğitim görmesi ile mümkün olabilecektir.

Ülkelerin küresel rekabet ortamında öne çıkmalarına fırsat tanıyan beşeri sermaye, eğitiminde etkisiyle bir değer oluşturmaktadır. Ülkelerin gelişmişlik düzeylerinde yarattıkları farklılıklar nedeniyle eğitimin önemi ortaya çıkmaktadır. Nitelikli iş gücü ve bilginin birleşimi ekonomiler arasında büyük farklılık ortaya çıkmasıyla ülkeler öncelikle eğitim ve beşeri sermaye potansiyellerini sorgulamaktadırlar. (Çolak, 2010: 110). Bu amaçla eğitimle desteklenen beşeri sermaye etkinliğini üst düzeyde arttırarak ekonomik kalkınmaya destek sağlayacak ve ülkeler ekonomik olarak kalkınmalarını arttıracaklardır.

Nüfusun eğitimi konusunda ifade edilmesi gereken diğer bir husus da, eğitimin planlanması gereğidir. Eğitim, ekonomik hayatın gereklerine göre planlanmazsa etkinliği düşebilmektedir. İnsan gücü planlaması yaklaşımı, belli bir ekonomik kalkınma hedefinin gerçekleştirilebilmesi için gerekli olan meslek türlerine duyulan ihtiyacın ileriye yönelik olarak tahmin edilmesini öngörmektedir (Yumuşak, 2010: 18).

Gelişmekte olan ülkelerin gelişme sorunları yaşamalarının asıl nedeninin nüfusun eğitim düzeyinin çok düşük olması olarak açıklanmaktadır. Gelişmiş ülkelerin gelişmiş sayılmalarının önemli bir nedeni beşeri sermaye potansiyelinin yeterli düzeyde olduğundan kaynaklandığı düşünülmektedir. Bir ülkenin kalkınması için iyi yetişmiş iş gücünün yeterli düzeyde olmasına ihtiyaç duyulmaktadır. Bu nedenle ekonomistler eğitime ayrılan kaynakların artırılması gerektiğine dikkat çekmektedirler. Bireyin eğitim düzeyi düştüğünde bazı olumsuzlukların artacağı gibi eğitim düzeyi yükseldiğinde eğitim sayesinde edinilen bilgi ve becerilerin toplumların kalkınmalarına etki edeceği düşünülmektedir.

Gelişmiş ülkeler kişi başına verimliliği artırmak için beşeri sermaye ve eğitim düzeylerini artırma faaliyetlerine daha fazla kaynak ayırmakta, daha fazla çaba göstermektedirler. Buda gösteriyor ki, ülkeler arasındaki verim düzeylerindeki farklar eğitime verilen önem ile doğrudan orantılıdır.

Sonuç olarak bir ülkenin gelişimi için beşeri sermayeyi desteklemenin gerekli olduğu görülmektedir. Ülkelerin ekonomik ve sosyal problemlerini çözebilmek için en önemli çözüm bekleyen problemler arasında beşeri sermayenin bulunması gerekmektedir ve eğitimin nicelik ve nitelik olarak arttırılması, insanların sağlık düzeylerinin iyileştirilmesi ve beşeri sermaye kaybının önüne geçilmesi için farklı bir takım önlemlerin alınması gerekmektedir. Dünyada yaşanan hızlı gelişme ve değişime ayak uydurabilmek, ülke kalkınmasını destekleyebilmek ve Türkiye’de de eğitim öğretim sisteminin çağdaş bir seviyeye yükseltilmesi için çağın gereklerine uygun olarak yeniden yapılandırılmasının gerekli olduğu görülmektedir.

2.5.2. Ekonomik Kalkınmada Sağlık Sektörünün Önemi

Toplumların gelişmişlik düzeylerinin ortaya çıkarılmasında kullanılan en önemli göstergeler arasında, ortalama insan ömrü ve bebek ölüm oranları yer almaktadır. Bu nedenle, ekonomik kalkınmanın sağlanması için bu göstergelerin iyileşme göstermesi gerekmektedir. Göstergelerin iyileşmesi de sağlık alanında meydana gelen olumlu gelişmelerle doğru orantılıdır. Çünkü yeterli düzeyde gerçekleştirilecek sağlık yatırımları sonucunda, dengeli beslenme, hastalıkların erken tanı ve tedavilerinin yapılması, olması muhtemel hastalıkların engellenmesi gibi amaçlara ulaşılabilecek ve bu sayede ortalama insan ömründe artış, bebek ölüm oranlarında da azalma sağlanacaktır.

Sağlık alanında yapılan çalışmalar, sağlık düzeyinin yetersiz olmasının sonuçlarını incelemiş ve sağlığın ekonomik verimlilik açısından önemini ortaya koymaktadır. Bu çalışmaların sonuçlarına göre, sağlık hizmetlerinin yetersizliği, işçilerin verimli olarak çalışma süresini azaltmaktadır. Yetersiz beslenme, birçok hastalığa davetiye çıkartmakta, bunun sonucunda halsiz düşen, hasta olan zayıflayan kişiler hem fiziksel, hem de zihinsel olarak işlerine yeterince fayda sağlayamamaktadırlar. Ortalama ömrün kısalığı, hem çalışma sürelerini düşürmekte, hem de eğitimin toplam verimliliğini azaltmaktadır (Karagül, 2002: 73).

Yapılan çalışmalar, eğitim kadar sağlık yatırımlarının da ekonomik verimliliğin dolayısıyla kalkınmanın sağlanmasında büyük önem taşıdığını göstermektedir.

Bunun yanı sıra, sağlık hizmetleri, kalkınma ile yakından ilişkili olan, sanayileşme – kentleşme – çevre kirliliği gibi etkenler üzerinde de rol oynamaktadır. Aynı zamanda, verimliliğin artırılması konusunda, değişik faktörlerin rol oynamasına rağmen (eğitim, ücret sistemi gibi) sağlığın, moral etkenlerin ve psikolojik durumun verimliliğe daha fazla etki ettiği düşünülmektedir. İş gücünün sağlıklı olması sonucunda adaptasyon kolaylaşacağı için daha az zaman kaybı oluşacak, daha çok emek sarf edilecektir. Bu bakımdan sağlıklı bir emek gücü ekonomik büyümeye ve dolayısıyla ekonomik kalkınmaya da önemli katkılar sağlayacaktır (Balsak, 2004: 63). Bu nedenlerden dolayı sağlık yatırımları, ülkelerin kalkınmışlık seviyelerini belirleyen en önemli faktörler arasında yer almaktadır.

2.6. BEŞERİ SERMAYE VE EKONOMİK KALKINMA İLİŞKİSİ: TEORİK AÇIKLAMALAR VE AMPİRİK BULGULAR

Bu bölümde ekonomik kalkınma ve Beşeri sermaye ilişkisi teorik ve ampirik bulgular eşliğinde açıklanmaktadır.

2.6.1. Teoride Beşeri Sermaye ve Ekonomik Kalkınma İlişkisi

Büyüme ve kalkınma teorilerinde, üretimde nasıl bir artış gerçekleşeceği açıklanmaya çalışılmaktadır. Bu alanda yapılan çalışmalar, bir taraftan hangi faktörlerin üzerinde belirleyici olduğu ya da büyümenin kaynaklarının neler olduğu, diğer taraftan ise gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler arasındaki gelir düzeyi ve büyüme farklılıklarının durumunun ne olacağı konularına yoğunlaşmaktadır. Ekonomik büyüme ve kalkınmanın kaynağının ne olduğu konusuna iktisatçılar daima ilgisi göstermişlerdir. “Niçin, ülkeler arasında ve zaman içinde farklı ekonomik seviyeler gözlemlenmektedir?” veya başka bir anlamda “nasıl olup da bazı ülkeler refah düzeylerini artırırken diğer ülkeler geri kalmaktadırlar?” gibi sorular bu ilginin odağını oluşturmaktadır (Keskin, 2011: 137).

Neo-Klasik büyüme teorisinin ortaya çıkış noktası, tam istihdam seviyesine ulaşmak için gereken dinamiklerin ya da başka bir deyişle Keynes’in klasik iktisat

teorisine yaptığı eleştirilerin dinamik analizi olarak görülmektedir. Neo-Klasik modele en dikkat çeken katkılar Ramsey (1928), Solow (1956), Swan (1956), Denison (1962), Cass (1965) ve Koopmans (1965) tarafından yapıldığı ve Solow modeli olarak ün yaptığı görülmektedir. Neo-Klasik denmesinin nedeni ise tam rekabet koşullarını, üretim faktörlerine marjinal verimliliklerine göre ödeme yapıldığını, tam istihdamı ve değişen bir sermaye çıktı oranını kabul etmeleridir. Neo-Klasik büyüme teorisi, ekonomik büyüme ve kalkınmayı emek başına düşen fiziki sermaye stokunun artmasını sebep göstermekte ve teknolojik gelişme [$\Delta T > 0 \rightarrow$ teknolojik gelişme] emeğin verimliliğini artıran dışsal bir faktör olarak modele dâhil edilmektedir. Bu sebeple, bu teori büyümede önemli katkıya sahip olan teknolojik gelişmedeki artışı yeteri kadar açıklayamamaktadır (Akt., Keskin, 2011: 138).

1980'li yılların ortalarına kadar egemenliğini devam ettiren ve niceliksel büyümenin önemli olduğu Neo-Klasik büyüme teorisi, yerini köklerini Smith (1776), Schumpeter (1926), Kaldor (1957, 1961) ve Arrow² (1962) gibi iktisatçılara dayandıran içsel büyüme teorilerine bırakmaktadır. Özellikle Schumpeter'in icat (*invention*), yenilik (*innovation*), yaratıcı yıkıcılık (*creative destruction*) ve girişimci (*entrepreneur*) kavramlarını yeniden gündeme getiren ve böylece büyümeye niteliksel boyut da katan içsel büyüme teorileri, teknolojik gelişmenin diğer birimler üzerindeki taşma/sirayet/yayılma etkisini (*spillover effect*) belirgin olarak öne çıkardığı görülmektedir (Akt., Keskin, 2011: 138).

Romer (1986) çalışmasında teknolojik ilerlemeyi, daha etkin üretim sağlayan yeni bir bilgi yani bilgi stokundaki artış olarak tanımlamaktadır. Romer (1986) modelindeki teknolojik ilerlemenin, bir yan ürünü olarak ortaya çıkması, yaparak öğrenme (*learning by doing*) ve bilginin yayılması argümanlarına dayanmaktadır. Arrow (1962) tarafından geliştirilen yaparak öğrenme argümanına göre bir firmaların yatırım yapmaları yalnız firmanın sermaye stokunun artmasına değil, beraberinde de firmanın bilgi stokunun artmasına da yol açmaktadır. Bilginin yayılması argümanına göre de firmaların bilgi stokuna diğer firmalarda bedava olarak sıfır maliyetle ve

² Arrow (1962) işletmelerin üretim yaptıkça işini daha iyi öğrendiklerini, yaparak öğrenme (*learning by doing*) adını verdiği bu süreç sonucu işletmelerin maliyetleri düşürüp, ürünü mükemmelleştirip, kaliteyi arttırdıklarını ve üretimi hızlandırabildiklerini tespit etmiştir. Romer (1986) bu fikirden hareketle, üretim ve yatırım süreci içinde bir yan ürün olarak teknik bilginin de üretildiğini, bu bilginin yeni üretimlerde bir tür bedava girdi gibi kullanıldığını ve yeni üretimin daha düşük maliyetle ve daha yüksek kaliteyle yapıldığını, ayrıca üretilen bilginin taşmalar/sirayet (*spillover*) sonucu diğer işletmelere de ulaştığı fikrini geliştirdi.

hemen ulaşabilmektedirler. Bu kapsamda Romer (1986)'in modeline göre ekonomideki tüm firmaların bilgi düzeyi ve teknoloji düzeyi aynı olması gerekmektedir. Ancak gerçek hayatta teknolojiye ilerlemelerin önemli bir bölümü, firmaların yeni teknolojiler üretmeyi hedefleyen Ar-Ge faaliyetlerinin bilinçli bir ürünü konumundadır. Bu kapsamda Ar-Ge'ye odaklı içsel büyüme modelleri, üretilen bu bilginin başka firmalar tarafından kullanılmasını patent ve lisanslar sayesinde engellenecek şekilde kısmen 'dışlanabilir' bir özellikte olduğunu dikkate almaktadırlar. Bununla beraber yeni bilgiyi kapsayan ürünlerin satışının yapılması başka firmalara bu üründen yola çıkarak yeni ürünlerin geliştirilmesinde fayda sağlamaktadır. Bu nedenle Ar-Ge faaliyetleri, yeni icat ve fikirlerin eski ürünlerin yerine geçmeyen yeni ürünlerin üretilmesine ve mevcut ürünlerin geliştirilmesine fırsat veren bir yapıya sahip olabileceği gibi eski ürünlerin yerini alan özellikte olabileceklerine işaret etmektedirler (Akt., Genç vd., 2009: 31).

Yapılan ampirik ve teorik çalışmalarda, kalkınmanın kaynakları arasında önemli bir faktör olan beşeri sermayenin ön plana çıktığı görülmektedir. Beşeri sermaye ve ekonomik kalkınma üzerine yapılan çalışmalardan bazıları örneğin, (Nelson ve Phelps (1966), Welch (1970), Lucas (1988), Romer (1989), Azariadis ve Drazen (1990) eğitim üzerinde durulduğunu göstermektedir (Akt., Keskin, 2011: 140).

İçsel büyüme teorileri ekonomik kalkınmada beşeri sermayenin önemli bir yeri olduğunu savunmakla beraber ülkelerin uzun dönemde ekonomik büyümeleri konusunda beşeri sermayenin etkisini analiz etmektedir. Ancak bu teoriler beşeri sermayenin bütün vasıflarını değil sadece üretken kapasitelerini (düzey etkisini) dikkate almaktadır (Akt., Keskin, 2011: 140).

Ekonomik kalkınma için fiziki sermaye birikimine, teknolojik gelişmeye, üretime dönük yatırıma ve tabii kaynaklar ile tutarlı iktisat politikalarına ihtiyaç duyulmaktadır. Ancak, ülkelerin ekonomik yapılarına ve kalkınma çabalarına baktığımızda söz konusu faktörlerin yeterli olmadığı görülmektedir. Bu durumda birçok fiziki sermaye ve doğal kaynak zengini ülkelerin hala yeterli derecede ekonomik kalkınmalarını tamamlayamadığı görülmektedir. Bu nedenle ekonomik kalkınma için gerekli olan beşeri sermayenin etkinliği üzerinde de durulması gerekmektedir. Çünkü bu gün gelişmiş olup ta beşeri sermaye sorunu olan ülke

olmamasına rağmen, fiziki sermayesi yeterli olan birçok ülkenin hala gelişmekte olan ülke konumunda bulunmaları ve bunların beşeri sermaye fakiri olmaları, beşeri sermayenin ekonomik gelişmedeki yerini açıkça ortaya koymaktadır (Karagül, 2002: 147).

2.6.2. Beşeri Sermaye ve Ekonomik Kalkınma İlişkisi Üzerine Ampirik Bulgular

Beşeri sermaye kavramı, kökleri çok eskilere dayansa da³, ekonomik kalkınmanın itici gücü olarak 1960'lı yıllardan itibaren ortaya çıktığı, son yirmi yılda da öneminin giderek arttığı, içsel büyüme teorileri ve beşeri sermaye teorisi çerçevesinde ciddi çalışmalarda yer almaya başladığı görülmektedir. Beşeri sermayenin ekonomik kalkınma konusunda oynadığı rol literatürde teorik ve ampirik çalışmalarda da halen yoğun bir biçimde incelenmektedir⁴ (Keskin, 2011: 141).

Tablo 3. Beşeri Sermaye-Ekonomik Kalkınma Üzerine Ampirik Çalışmalar

Çalışmayı Yapan	Ülke/ Dönem	Kullanılan Değişiklikler	Yöntem	Bulgular
Açıkgöz Ersoy ve Yilmazer (2007)	23 Ülke 1985-2005	Beşeri Sermaye, Kamu Eğitim Harcamaları, Sosyal Yatırım Endeksi	Panel Eş-bütünleşme Analizi	Gelişen piyasaları referans alan model incelendiğinde, çalışmada ele alınan ülke grubunda kurulan hipotezlerin geçerli olmadığı görülmüştür.
Çetin ve Ecevit (2010)	15 OECD Ülkesi 1990-2006	Sağlığın ekonomik büyüme üzerindeki etkisi	Havuzlanmış Regresyon Modeli çerçevesinde Panel OLS Metodu	Sağlık harcamaları ve ekonomik büyüme arasında zayıf ama pozitif bir ilişkinin bulunduğu tespit edilmiş ancak, bu ilişkinin istatistikî olarak anlamlı olmadığı sonucuna varılmıştır.
Koç (2013)	25 AB Ülkesi	Beşeri sermayenin ekonomik büyüme üzerindeki etkisi	Yatay-Kesit Analiz Yöntemi	Beşeri sermaye ve ekonomik büyüme arasında İstatistiksel olarak anlamlı ve pozitif yönlü bir ilişki olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

³ Beşeri sermaye kavramının Smith (1976), Marx, Denison (1962), Schultz (1962), Mincer (1974), Becker (1975) ve daha pek çok iktisatçının çalışmasında da yer aldığı görülmektedir. Bu iktisatçılar insana yapılan yatırımın ekonomik kalkınmadaki önemini ortaya koymaktadırlar.

⁴ Bu konuda yapılmış çalışmalar için Bkz. Denison (1962), Nelson ve Phelps (1966), Welch (1970), Lucas (1988), Romer (1989), Azariadis ve Drazen (1990), Mulligan ve Sala-i-Martin (1992), Lau vd. 1993.

Tablo 3’de beşeri sermaye ve ekonomik kalkınma üzerine yapılan çalışmalar özetlenmiştir.

Açıkgöz Ersoy ve Yılmaz (2007) çalışmalarında beşeri sermaye bileşenlerinden sosyal yatırım endeksi oluşturarak, bu endeksi büyüme modellerinde kullanılan işgücü ve sermaye birikimi değişkenleriyle birlikte kullanmışlardır. Endeks içinde yer alan kamu eğitim harcamalarının, sağlık ve okullaşma göstergelerinin içsel büyüme literatürüyle paralellliğini araştırdıkları çalışmalarında, Cobb-Douglas üretim fonksiyonu kullanılmış ve sonuç olarak değişkenlerin birinci dereceden durağan olduğuna karar verilmiştir. Daha sonra Pedroni panel koentegrasyon testi uygulanmış, panel birim kök testi sonuçları trend içermediği varsayımı altında sabitli olarak hesaplanmış, sabitli ve trend içeren şekilde tekrarlandığında ise birinci dereceden durağanlık özelliği bozulmadığı sonucuna varılmıştır. Ayrıca gelişen piyasaları referans alan model incelendiğinde, çalışmada ele alınan ülke grubunda kurulan hipotezlerin geçerli olmadığı sonucuna varılmıştır.

Çetin ve Ecevit (2010) 15 OECD ülkesinin 1990-2006 yılları arasındaki verileri kullanılarak sağlığın ekonomik büyüme üzerinde etkisinin olup olmadığını test ettikleri çalışmalarında her değişkenin durağan olup olmadığı incelenmiş, Im, Pesaran, Shin ve Levin, Lin, Chu panel birim kök testleri ile analizi yapılmıştır. Bu kapsamda her bir değişkenin düzeyde durağan, yani $I(0)$ olduğu sonucuna varılmıştır. Daha sonraki aşamada ekonomik büyüme üzerinde sağlık harcamalarının etkisi tespit edilmiş, bunun için kurulan Havuzlanmış Regresyon Modeli panel OLS metodu uygulanmıştır. Sonuç olarak sağlık harcamaları ile ekonomik büyüme arasında zayıf pozitif bir ilişki olduğu bu ilişkinin istatistikî olarak anlamsız olduğu tespit edilmiştir.

Koç (2013) çalışmasında, AB üyesi 27 ülkenin 2012 yılı verilerinden yararlanılarak yatay kesit yöntemi kullanılmış ve beşeri sermaye ile ekonomik büyüme arasındaki etkileşim tahmin edilmiştir. Çalışmanın sonucunda, eğitilmiş ve sağlıklı bireylerden oluşan toplumların sosyal ve kültürel anlamda gelişmelerinin, ekonomik büyümelerinin önemli kaynaklarından birini oluşturduğunu ve beraberinde de diğer kaynakların verimliliğini artıran bir unsur olduğu kanısına varılmıştır.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

BEŞERİ SERMAYE VE EKONOMİK KALKINMA

Bu bölümde beşeri sermaye ve ekonomik kalkınma ilişkisi ele alınmakta, Türkiye'nin OECD ülkeleri içindeki beşeri kalkınma göstergeleri, insani gelişme endeksi karşılaştırılmaktadır.

3.1. OECD ÜLKELERİNDE BEŞERİ KALKINMA GÖSTERGELERİNİN KARŞILAŞTIRILMASI

Ülkelerin kalkınmalarının önemli ölçütlerinden olan eğitim, sağlık, nüfus faktörlerinin, ülkelerin gelişme düzeylerinin ve Türkiye'nin OECD ülkeleri arasındaki yerinin karşılaştırılması Türkiye'nin içinde bulunduğu durumun görülmesi açısından faydalı olacağı düşünülmektedir.

3.1.1. Eğitim Harcamaları

Eğitim ile ekonomik kalkınma arasındaki ilişkiyi aydınlanmaya çalışan Harbison ve Myers (1962), ülkelerin sahip oldukları bilim adamı, doktor, mühendis, yönetici, öğretmen ve bunların kalifiye yardımcıları gibi yüksek nitelikli insan gücü sayısının o ülkenin kalkınma seviyesini gösteren en önemli özelliklerinden biri olduğunu söylemiştir (Taban ve Kar, 2008: 327).

Eğitim, bireylerin doğumla birlikte getirdikleri yeteneklerine yenilerini ekledikleri, gençlerin eğitim çabalarının şan ki eğitim çabalarına bağlı olduğu, eğitime önem veren gençlerin kalifiye, eğitime önem vermeyenlerin ise kalifiyesiz iş gücüne katıldıkları bir süreçtir. Eğitimin bilgi edinmenin en önemli yollarından biri olduğu ve bilginin emek ve sermayenin aksine aynı zamanda birden fazla üretim safhasında kullanılabileceği düşünülmektedir. Bu kapsamda bilgi üretim sürecindeki çok önemli bir faktörü olarak ortaya çıkarmaktadır. Aynı İşçiyi veya makineyi aynı zamanda birden fazla işte kullanamazken bilgi için bu kısıtlamanın olmaması, içsel büyüme modellerini geleneksel azalan verimlerden doğan durağan durum karamsarlığından kurtarmaktadır. Kişiler edinmiş oldukları bilgileri yaşamlarının her devresinde kullanabilecek ve onun önemli bir kısmını, çoğu zaman özel bir çaba harcamadan, çocuklarına miras bırakabileceklerdir. Fiziki emek ve sermaye kullanıldıkça aşınırken,

bunun aksine bilgi kullanıldıkça etkinleşmekte ve önceki bilgiler yeni bilgilerin oluşmasına ortam hazırlamaktadır (Demir vd., 2006: 28).

Gelişmekte olan ülkeler ile gelişmiş ülkeler arasındaki en önemli ayrımlardan birisi, yetişmiş insan gücü sayısındaki farklılık olarak ifade edilmektedir. Yetişmiş ve kalifiye emek gücü sayısının artmasına katkı sağlayacak en önemli etken eğitimidir. Bu nedenle insana yapılan yatırımların içinde eğitim yatırımlarının ayrı bir önemi bulunmaktadır. Eğitim yatırımları, yalnız gelişmekte olan ülkeler açısından değil, beraberinde de gelişmiş ülkeler bakımından da, önemle üzerinde durulması gereken ve iktisadi kalkınma ile ilişkileri araştırılan konulardandır. Gelişmiş ülkelerde eğitim için büyük miktarlarda harcama yapılmaktadır. Çünkü bir ülkede eğitime ayrılan kaynaklar o ülkenin ekonomik büyümesine katkı sağlamak adına yapılan yatırımlar olarak kabul edilmektedir. Singer (1950), eğitim yatırımlarının önemli iki özelliği üzerinde durmaktadır. Bunlardan ilki, eğitim yatırımları için azalan verimler yasaının geçerli olmadığı, tam tersine artan verimler yasaının geçerli olduğudur. İkincisi de, değişik alanlara yapılan eğitim ve araştırma yatırımlarının birbirine oldukça bağlı oluşudur (Han ve Kaya, 2002: 132).

Eğitime bağlı beşeri sermayenin getirisinin hesaplanması zor olsa da, eğitime yapılan harcamalar beşeri sermaye bağlamında bir yatırım harcaması olduğu kabul edildiğinde, söz konusu harcamaların özel ve kişisel maliyetlerinin karşılanması önem kazanmaktadır. Tipik olarak gelişmekte olan ülkelerde eğitimin sosyal maliyetleri artarken, ferdi maliyetleri ise azalmaktadır. Bu nedenle fertler arasında eğitim kamu tarafından finanse edildiği sürece karlı olmaktadır (Todaro, 1997: 390).

Eğitime yapılan harcamalar, bireylerin verimliliğini artırıp, üreticiliğini harekete geçirerek iktisadi büyümeyi hızlandırması beklenmektedir. Çünkü kalifiye bir eğitim alan bireyler, olayları kolayca anlayarak ve çalışma arkadaşları ile beraber bir bilgi birikiminin oluşmasına geliştirilmesine katkıda bulunabileceklerdir. Eğitim harcamaları, içsel büyüme modellerinde fazlasıyla vurgulanan beşeri sermaye oluşumuna yol açmaktadır. Eğitim alanındaki kamu harcamaları, öğretmenlere, müdürlere, okul binalarına, bilgisayarlara, yemek ve kitaplara yapılan ödemeleri de içermektedir. Beşeri sermayenin ekonomik büyümeye etkisine ilişkin birçok çalışma yapılmış bu çalışmaların birçoğunda eğitime ilişkin göstergelerin tercih edildiği görülmektedir (Berkman, 2008: 19).

Seçilmiş OECD ülkelerinin Eğitim Harcamalarını dikkate alan aşağıdaki Tablo 4. 2006 yılındaki kamu ve özel harcama verilerini ve seviyelerine göre eğitim harcama verilerini yansıtmaktadır. Bu verilere göre kamu harcamalarının GSYİH' sinin % 6,7'sini eğitime ayıran Danimarka en yüksek, % 3,3'sini eğitime ayıran İtalya ise en düşük veriye sahip ülke durumundadır. Özel harcama verilerine göre, % 2,9 ile Japonya'nın en yüksek, % 0,1 ile Finlandiya'nın en düşük verilere sahip ülkeler olduğu görülmektedir. Seviyelerine göre eğitim harcama verilerine bakıldığında ise ilköğretim ve ortaöğretim sonrası yükseköğretimde en yüksek harcamayı yapan ülke 10 267 USD ile ABD iken, en düşük harcamayı yapan ülke 1 286 USD ile Türkiye'dir. Yükseköğretim verilerin bakıldığında en yüksek harcamayı yapan ülke 25 109 USD ile ABD iken en düşük harcamayı yapan ülkenin yine 4 648 USD ile Türkiye olduğu görülmektedir.

Tablo 4. Seçilmiş OECD Ülkelerinin Eğitim Harcamaları, 2006

Ülke	GSYİH içerisindeki Payı (%)			Öğrenci Başına (USD)	
	Kamu	Özel	Toplam	İlköğr. ve ortaöğr. sonrası yükseköğr	Yükseköğr.
Avustralya	4,1	1,6	5,7	7 459	15 016
Avusturya	5,2	0,4	5,6	9 910	15 148
Belçika	5,9	0,2	6,1	7 980	13 244
Kanada	4,8	1,7	6,5	7 774	22 810
Çek Cumh.	4,2	0,6	4,8	4 532	7 989
Danimarka	6,7	0,6	7,3	9 270	15 391
Finlandiya	5,7	0,1	5,8	6 891	12 845
Fransa	5,5	0,4	5,9	7 712	11 568
Almanya	4,1	0,7	4,8	6 985	13 016
Macaristan	5,1	0,5	5,6	4 188	6 367
İzlanda	4,4	0,3	4,7	8 877	8 579
İrlanda	4,6	0,3	4,9	7 318	11 832
İtalya	3,3	1,7	5,0	8 204	8 725
Japonya	4,5	2,9	7,4	7 661	13 418
Meksika	4,8	0,8	5,6	2 072	6 462
Hollanda	5,0	1,3	6,3	8 109	15 196
Norveç	5,2	0,5	5,7	10448	16235
Polonya	5,1	0,4	5,5	3 568	5 224
Portekiz	3,6	0,6	4,2	5 967	9 724
Slovak Cum.	4,2	0,5	4,7	3 032	6 056
İspanya	6,2	0,2	6,4	7 016	11 087
Türkiye	5,2	0,7	5,9	1 286	4 648
Birleşik Krallık	5,0	2,4	7,4	8 306	15 447
ABD	4,7	1,5	6,2	10 267	25 109

Kaynak: OECD, 2010: 189; 207

25-64 yaş grubu için yükseköğretim bilgisini gösteren Tablo 5'de OECD ülkelerine ait 2000-2002-2007 ve 2012 verileri bulunmaktadır. 2000-2002 yıllarında en düşük veriye sahip ülkenin Türkiye, en yüksek veriye sahip ülkenin ise Kanada

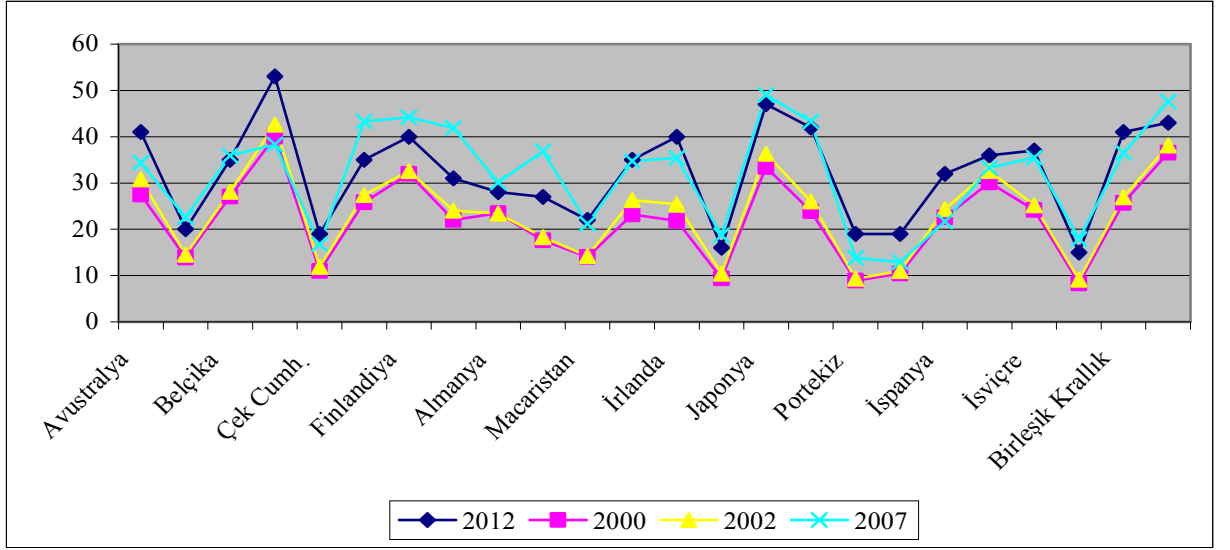
olduğu görülmektedir. 2007 yılına bakıldığında en düşük veriye sahip ülke Slovak Cumhuriyeti, en yüksek veriye sahip ülke ise Japonya'dır. 2012 verilerine göre en düşük harcamayı yapan ülke Türkiye, en yüksek harcamayı yapan ülke ise yine Kanada'dır. Türkiye'nin durumu incelendiğinde 2000-2002 yıllarında en düşük ülke, 2007 yılında en düşük 4 ülke arasında ve 2012 yılında ise yine en düşük ülke konumunda olduğu görülmektedir.

Tablo 5. 25-64 Yaş Grubu İçin Yüksekokul Bilgisi (%), 2000, 2002, 2007, 2012

Ülke	2000	2002	2007	2012
Avustralya	27,5	30,8	34,4	41,00
Avusturya	13,9	14,5	22,6	20,00
Belçika	27,1	28,1	35,9	35,00
Kanada	40,0	42,6	38,3	53,00
Çek Cumh.	11,0	11,9	16,8	19,00
Danimarka	25,8	27,4	43,3	35,00
Finlandiya	32,0	32,6	44,2	40,00
Fransa	22,0	24,0	41,9	31,00
Almanya	23,5	23,4	30,1	28,00
Yunanistan	17,6	18,3	36,9	27,00
Macaristan	14,0	14,2	21,2	22,00
İzlanda	23,2	26,3	34,7	35,00
İrlanda	21,8	25,4	35,4	40,00
İtalya	9,4	10,4	18,7	16,00
Japonya	33,4	36,3	49,0	47,00
Kore	23,9	26,0	43,3	42,00
Lüksemburg	18,3	18,6	39,2	39,00
Meksika	14,6	15,3	18,4	18,00
Hollanda	23,4	24,4	32,4	33,00
Yeni Zelanda	28,0	29,8	30,6	41,00
Norveç	28,4	31,0	34,7	39,00
Polonya	11,4	12,6	17,6	25,00
Portekiz	8,9	9,3	13,8	19,00
Slovak Cumh.	10,4	11,0	12,9	19,00
İspanya	22,6	24,4	21,7	32,00
İsveç	30,1	32,6	33,3	36,00
İsviçre	24,2	25,2	35,5	37,00
Türkiye	8,3	9,1	17,9	15,00
Birleşik Krallık	25,7	26,9	36,5	41,00
ABD	36,5	38,1	47,6	43,00

Kaynak: OECD, 2005: 153; OECD, 2010: 185; OECD, 2014: 46

Grafik 1'de OECD ülkelerinin 2000, 2002, 2007, 2012 yıllarına ait 25-64 yaş grubu için yüksekokul bilgisi bulunmaktadır. Grafik incelendiğinde Türkiye'nin yaptığı harcamanın diğer OECD ülkelerine kıyasla daha düşük olduğu görülmektedir.

Not: Tablo 5'den derlenmiştir.

Grafik 1. 25-64 Yaş Grubu İçin Yükseköğretim Bilgisi (%), 2000, 2002, 2007, 2012

Eğitim harcamaları içindeki araştırma geliştirme harcamaları da önem arz etmektedir. Ülkelerin gelişmişlik düzeyleri ile Ar-Ge harcamaları arasında da pozitif bir ilişki bulunmaktadır. OECD ülkeleri de Ar-Ge yatırımlarının artırılmasına büyük ölçüde önem vermektedirler. Bu kapsamda yatırımları teşvik etmek amacıyla çeşitli araçlar kullanılmaktadır. Bir ülkedeki Ar-Ge harcamalarının seviyesini etkileyen birçok etken mevcuttur. Bunlar arasında, ülkelerin gelişmişlik seviyeleri, ekonomik ve endüstriyel yapı, ülkedeki büyük firmaların sayısı, teknik personelin yeterli olup olmaması, ülkenin bilim ve teknoloji altyapısı, ithalat ve ihracat geliştirme yeteneği, temel araştırmalara kamunun yapmış olduğu harcamalar, kamu ve özel sektör araştırma çalışmaları arasındaki bağlantının olması gibi faktörler sayılabilmektedir (Güzel, 2009: 30-31).

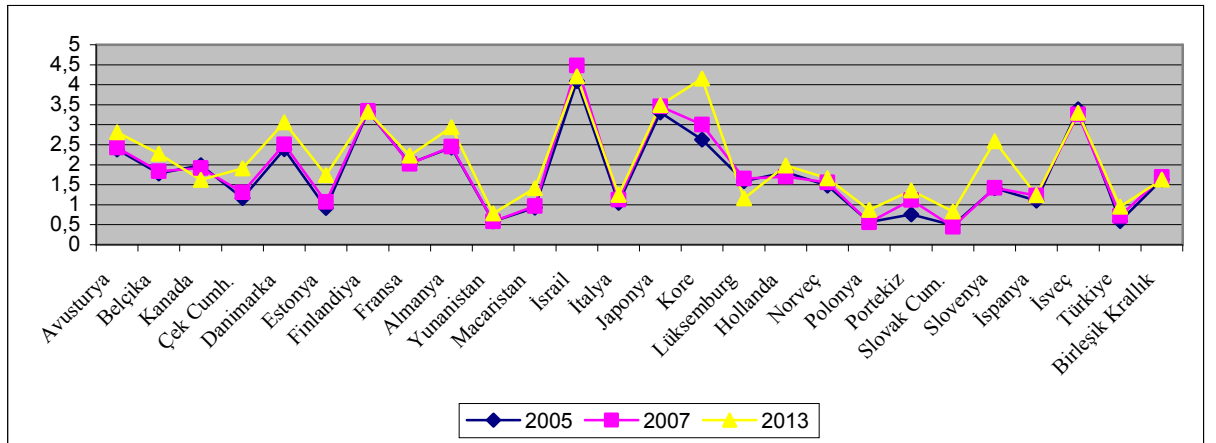
Tablo 6'da Ar-Ge harcamalarının GSYİH içindeki payı gösterilmektedir. Buna göre, 2005 yılında en yüksek veriye sahip ülke % 4,09 ile İsrail, en düşük ülke % 0,49 ile Slovak Cumhuriyeti, 2007 yılında en yüksek veriye sahip ülke % 4,09 ile İsrail, en düşük veriye sahip ülke % 0,45 ile yine Slovak Cumhuriyeti, 2013 yılında ise % 4,21 ile yine İsrail en yüksek veriye sahip ülke iken, en düşük veriye sahip ülke ise % 0,78 ile Yunanistan olduğu görülmektedir. Türkiye'nin Ar-Ge harcamalarının GSYİH içindeki payı 2005 yılında % 0,59, 2007 yılında % 0,72 ve 2013 yılında ise % 0,95 gibi verilere sahip olduğu görülmektedir.

Tablo 6. AR-GE Harcamalarının GSYİH’ deki Payı (%), 2005, 2007, 2013

Ülke	2005	2007	2013
Avusturya	2,38	2,43	2,81
Belçika	1,78	1,84	2,28
Kanada	1,99	1,92	1,62
Çek Cumh.	1,17	1,31	1,91
Danimarka	2,39	2,51	3,06
Estonya	0,92	1,07	1,74
Finlandiya	3,33	3,35	3,32
Fransa	2,04	2,02	2,23
Almanya	2,43	2,45	2,94
Yunanistan	0,58	0,58	0,78
Macaristan	0,93	0,97	1,41
İsrail	4,09	4,48	4,21
İtalya	1,05	1,13	1,25
Japonya	3,31	3,46	3,49
Kore	2,63	3,00	4,15
Lüksemburg	1,59	1,65	1,16
Hollanda	1,81	1,70	1,98
Norveç	1,48	1,56	1,66
Polonya	0,57	0,56	0,87
Portekiz	0,76	1,12	1,36
Slovak Cum.	0,49	0,45	0,83
Slovenya	1,41	1,42	2,59
İspanya	1,10	1,23	1,24
İsveç	3,39	3,26	3,30
Türkiye	0,59	0,72	0,95
Birleşik Krallık	1,63	1,69	1,63

Kaynak: OECD, 2010: 151; OECD, 2014

Ar-Ge harcamalarının GSYİH’ deki payının gösterildiği Grafik 2’de Türkiye’nin OECD ülkeleri arasındaki yeri görülmektedir.

Not: Tablo 6’den derlenmiştir.

Grafik 2. AR-GE Harcamalarının GSYİH’ deki Payı (%), 2005, 2007, 2013

3.1.2. Sağlık Alanındaki Kamu Harcamaları

Bir ülkenin ekonomik kalkınmasında eğitime yapılan çeşitli yatırımların rolü ne kadar fazlaysa sağlık sektöründe yapılmış olan yatırımların da rolünün o kadar büyük olduğu düşünülmektedir. Çünkü bireylerin sağlıklı olması vesilesiyle daha iyi eğitilecek olmaları ve daha önemlisi sağlıklı bireylerin eğitim olanaklarından daha uzun süreli olarak yararlanacak olmaları eğitim yanında sağlığa da önem verilmesini gerektirmektedir. Bu sebeplerden ötürü, eğitim ve sağlık faktörlerinin birbirini tamamlıyor olması, ekonomik kalkınma açısından fiziki sermaye ve eğitime yapılan yatırımlar gibi benzerinin aynı şekilde sağlığa da yapılması gerektiği meydana çıkmaktadır (Akt., Öz vd. 2009: 7).

Sağlığın ekonomik gelişme üzerinde üç şekilde etki yapacağı düşünülmektedir. İlki, sağlık hizmetlerine bağlı olarak, iyi bir eğitim alınabilmesi için sağlıklı bir nüfus oluşturulacak olmasıdır. Sağlıklı nüfusun sahip olacağı yüksek eğitimin nitelikli iş gücünün ve girişimcilerin ortaya çıkmasını sağlayacak olması muhtemeldir. Nitelikli iş gücü ve girişimlerin de sosyal ve ekonomik kalkınmaya katkı sağlayacağı ayrıca, bu durumun sağlık alanında kullanılacak kaynakların artmasına neden olacağı ve döngünün devam edeceği düşünülmektedir. İkincisi, sağlık hizmetlerine bağlı olarak, optimum nüfus düzeyine sahip olunacağıdır. Optimum nüfus da kalkınmadaki nüfus baskısını ortadan kaldıracak ve kalkınmayı destekleyecektir. Aynı şekilde kalkınmada meydana gelecek bir artış da sağlık hizmetlerine ayrılan kaynakların artışına neden olacağı düşünülmektedir. Üçüncüsünün ise, sağlık hizmetlerinin artmasına bağlı olarak toplumun sağlık seviyesinde yükselme, verimlilikte ve üretimde artış, gelirden artış ve harcamalarda tasarruf oluşturacak olmasıdır. Bu kapsamda ekonomik kalkınma düzeyinde bir artış yaşanacağı anlaşılmaktadır (Taban, 2004: 4).

Kelly (1997: 64) ve Wang (2002: 1634)'e göre sağlık hizmet ve yatırımları, beşeri sermayenin artmasına olanak sağlayarak ülkelerin gelişmelerine çok önemli bir katkıda bulunmaktadır. Bu durum da sağlık harcamalarının artması, bireyin yaşam süresini ve kalitesini arttırmaktadır. Uzun yaşam beklentisinin ekonomik büyümeyi pozitif yönde etkilediği görülmektedir.

Sağlık alanındaki harcamalarda doğumda yaşam beklentisi de önemlidir. Doğumdaki yaşam beklentisi, bir ülkedeki genel yaşam kalitesinin bir göstergesidir. Sağlık hizmetlerinin yapısı ile ortalama yaşam süresi arasında da doğrusal bir ilişki bulunmaktadır. Bir ülkede verilen sağlık hizmetlerinin niteliği ne derece yüksek, ne derece fazla ise, o ülke vatandaşlarının yaşam kalitesi ve yaşam süreleri o derece uzamaktadır (Yumuşak, 2010: 28)

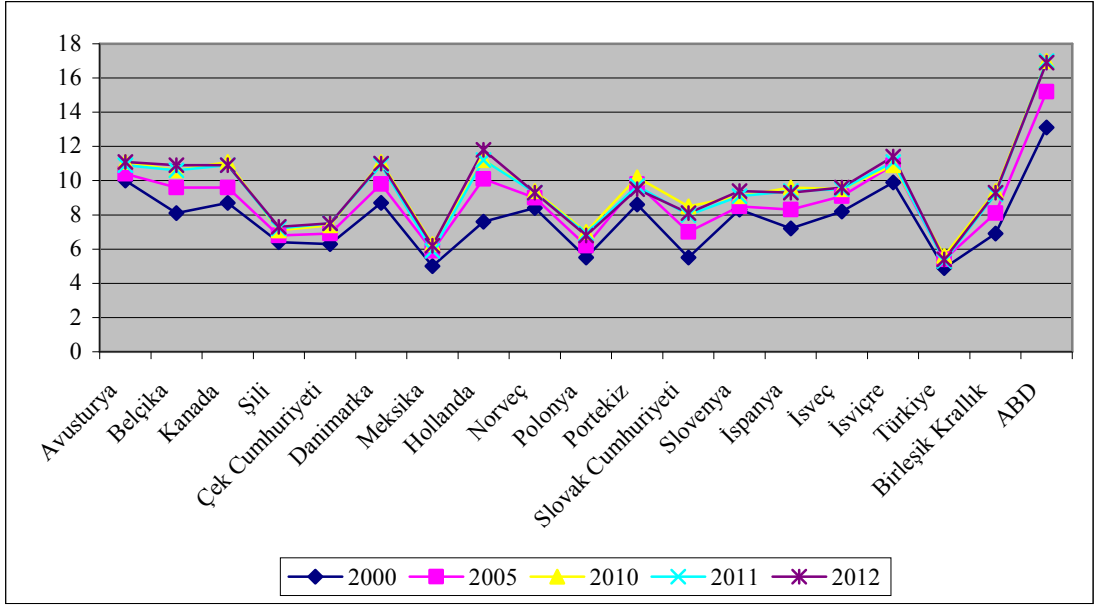
Tablo 7’de OECD ülkelerinin 2000-2005-2010-2011 ve 2012 yıllarına ait sağlık alanındaki kamu harcamaları gösterilmektedir. Buna göre ABD GSYİH’ ye oranla sağlığa ayırdığı 2000 yılında % 13,1, 2005 yılında % 15,2, 2010 ve 2011 yıllarında % 17,0, 2012 yılında ise % 16,9’luk kaynakla toplam beş yılda da birinci sırada kalmayı sürdürmüştür. ABD’den sonra Almanya, Fransa, İsviçre, Hollanda, Danimarka ve Avusturya’da OECD ülkeleri arasında en üst sıralarda kalmayı sürdüren ülkeler olduğu görülmektedir. Diğer taraftan Türkiye’nin sağlık alanındaki kamu harcamalarına bakıldığında 2000 yılında % 4,9, 2005 yılında %5,4, 2010 yılında % 5,6, 2011 yılında %5,3 ve 2012 yılında % 5,4’lik kaynak ayırdığı görülmektedir. Türkiye, OECD ülkeleri arasında sağlığa ayırdığı toplam kaynak ile son sıralarda yer almaktadır. Estonya, Meksika ve Kore’nin de düşük harcama yapan ülkeler olduğu görülmektedir.

Uzun ömür değişkeni olan doğum sonrası yaşam beklentisi, bir ülke insanların sağlıklı ve uzun bir ömür geçirmelerini belirli bir seviyeye kadar gösterebilmektedir. Uzun ömür göstergeleri yaşamın devam ettiği sürece içerisinde sağlıklı bir ömür geçirilmesinin doğrudan bir göstergesi olmayabilir. Sağlıksız koşulların yaşandığı durumlarda 80 yaşına kadar yaşanabilir veya ani ölüm hariç, mükemmel sağlık koşullarının olduğu ortamlarda 20 yaşına kadar hatta daha az bir süre yaşanabilir. Daha uzun yaşamının temelinde sağlıklı ve kaliteli hayat süresinin önemli olduğu vurgulanmaktadır. Daha eğitilmiş olma ve daha iyi bir gelire sahip olma amacına ulaşabilmek için ilk olarak sağlıklı bir ömür sürdürebilmek gerekmektedir. Bu kapsamda, doğumda yaşam beklentisi göstergesinin, yaşam fırsatını arttırmak için en temel faktör olduğu görülmektedir (Günsoy, 2005: 38).

Tablo 7. Sağlık Alanındaki Kamu Harcamaları, % GSYİH, 2000, 2005, 2010, 2011, 2012

Ülke	2000	2005	2010	2011	2012
Avusturya	10,0	10,4	11,1	10,9	11,1
Belçika	8,1	9,6	10,6	10,6	10,9
Kanada	8,7	9,6	11,1	10,9	10,9
Şili	6,4	6,8	7,1	7,2	7,3
Çek Cumhuriyeti	6,3	6,9	7,4	7,5	7,5
Danimarka	8,7	9,8	11,1	10,9	11,0
Estonya	5,3	5,0	6,3	5,8	5,9
Finlandiya	7,2	8,4	9,0	8,9	9,1
Fransa	10,1	10,9	11,6	11,5	11,6
Almanya	10,4	10,8	11,6	11,2	11,3
Yunanistan	8,0	9,7	9,5	9,8	9,3
Macaristan	7,2	8,4	8,1	8,0	8,0
İzlanda	9,5	9,4	9,3	9,0	9,0
İrlanda	6,2	7,6	9,2	8,7	8,9
İsrail	7,3	7,5	7,3	7,3	7,3
İtalya	7,9	8,7	9,4	9,2	9,2
Japonya	7,6	8,2	9,6	10,1	10,3
Kore	4,4	5,7	7,3	7,4	7,6
Lüksemburg	7,5	7,9	7,6	7,3	7,1
Meksika	5,0	5,9	6,3	5,9	6,2
Hollanda	7,6	10,1	11,2	11,2	11,8
Norveç	8,4	9,0	9,4	9,3	9,3
Polonya	5,5	6,2	7,0	6,9	6,8
Portekiz	8,6	9,8	10,2	9,7	9,5
Slovak Cumhuriyeti	5,5	7,0	8,5	8,0	8,1
Slovenya	8,3	8,5	9,1	9,1	9,4
İspanya	7,2	8,3	9,6	9,4	9,3
İsveç	8,2	9,1	9,5	9,5	9,6
İsviçre	9,9	10,9	10,9	11,1	11,4
Türkiye	4,9	5,4	5,6	5,3	5,4
Birleşik Krallık	6,9	8,1	9,4	9,2	9,3
ABD	13,1	15,2	17,0	17,0	16,9

Kaynak: OECD, 2014

Not: Tablo 7'den derlenmiştir.

Grafik 3. Sağlık Alanındaki Kamu Harcamaları, % GSYİH, 2000, 2005, 2010, 2011, 2012

Sağlık alanındaki kamu harcamalarının GSYİH' deki oranlarının gösterildiği Grafik 3' e bakıldığında Türkiye'nin OECD ülkeleri arasındaki yeri görülmektedir.

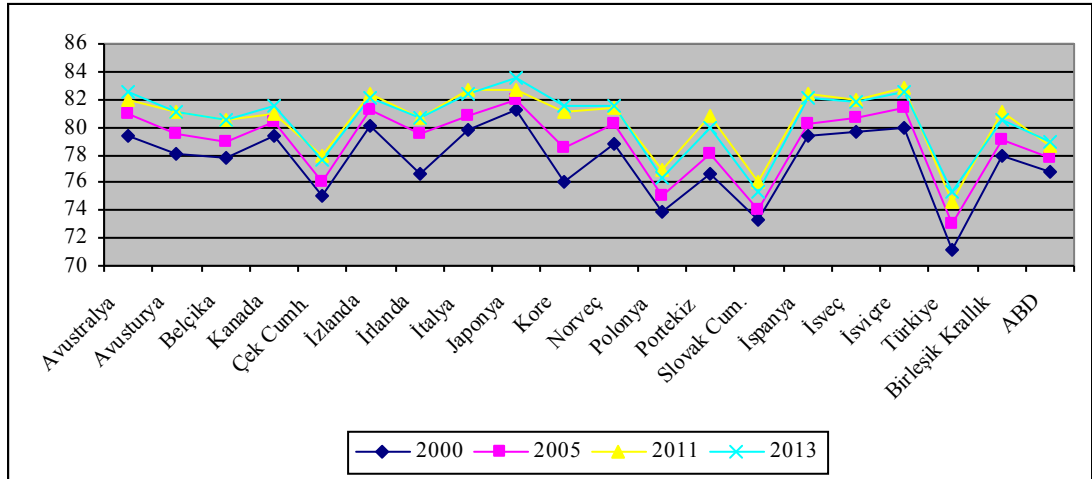
Tablo 8'da OECD ülkeleri içerisinde 2000-2005-2011 ve 2013 yıllarına ait doğumdaki yaşam beklentisi verilerine göre, 2000-2005 ve 2013 yıllarında en yüksek veriye sahip ülke Japonya, 2011 yılında ise İsviçre olurken, en düşük veriye sahip ülke 2000 yılında Türkiye, 2005 yılında Macaristan, 2011 yılında Meksika, 2013 yılında ise yine Macaristan'dır. Türkiye'nin durumu incelendiğinde, 2000 yılında % 71,1, 2005 yılında % 73, 2011 yılında % 74,6 ve 2013 yılında ise % 75,3 olduğu görülmektedir.

Tablo 8. Doğumda Yaşam Beklentisi (%), 2000, 2005, 2011, 2013

Ülke	2000	2005	2011	2013
Avustralya	79,3	80,9	82,0	82,5
Avusturya	78,1	79,5	81,1	81,1
Belçika	77,8	79	80,5	80,5
Kanada	79,3	80,4	81,0	81,5
Çek Cum.	75,1	76,1	78,0	77,7
Danimarka	76,8	78,2	79,9	79,4
Finlandiya	77,7	79,1	80,6	80,5
Fransa	79,1	80,2	82,2	81,8
Almanya	78,2	79,4	80,8	80,7
Yunanistan	78	79,3	80,8	80,8
Macaristan	71,7	72,8	75,0	74,6
İzlanda	80,1	81,2	82,4	82,1
İrlanda	76,6	79,5	80,6	80,7
İtalya	79,8	80,8	82,7	82,4
Japonya	81,2	82	82,7	83,6
Kore	76	78,5	81,1	81,5
Lüksemburg	78	79,5	81,1	80,5
Meksika	73,9	74,7	74,2	77,5
Hollanda	78	79,4	81,3	81,0
Yeni Zelanda	78,4	79,8	81,2	81,1
Norveç	78,8	80,3	81,4	81,5
Polonya	73,9	75,1	76,9	76,4
Portekiz	76,7	78,1	80,8	79,9
Slovak Cum.	73,3	74	76,1	75,4
İspanya	79,4	80,3	82,4	82,1
İsveç	79,7	80,6	81,9	81,8
İsviçre	79,9	81,4	82,8	82,6
Türkiye	71,1	73	74,6	75,3
Birleşik Krallık	77,9	79,1	81,1	80,5
ABD	76,8	77,8	78,7	78,9

Kaynak: OECD, 2010: 227; OECD, 2014: 237; UNDP, 2014:2

Doğumda yaşam beklentisi verilerinin bulunduğu Grafik 4 incelendiğinde en düşük veriyeye sahip ülkeler arasında Türkiye'nin de bulunduğu görülmektedir.

Not: Tablo 8'den derlenmiştir.

Grafik 4. Doğumda Yaşam Beklentisi (%), 2000, 2005, 2011, 2013

Ülkelerin ekonomik kalkınmalarının önemli ölçütlerinden biri olarak sağlık

harcamaları, ortalama yaş sınırı, bebek ölüm oranlarındaki göstergeler, aynı zamanda ilgili ülkenin ekonomik olarak gelişmesine olumlu anlamda ciddi katkılar yapan faktörlerdir. Bu çerçevede kalkınma amacı güden bir ülke öncelikle sağlıklı bir nüfusa gereksinim duyacaktır. Çünkü sağlıklı bir nüfus ülkelerde beşeri sermaye birikimi oluşturmak için vazgeçilmez ön şart olduğu düşünülmektedir. Bu nedenle beşeri sermaye stokunu arttırmayı amaçlayan ülkeler, eğitime yaptıkları yatırım kadar sağlık sektörüne de aynı amaç ve kaygılarla yatırım yapmak durumundadırlar (Karagül, 2002: 65).

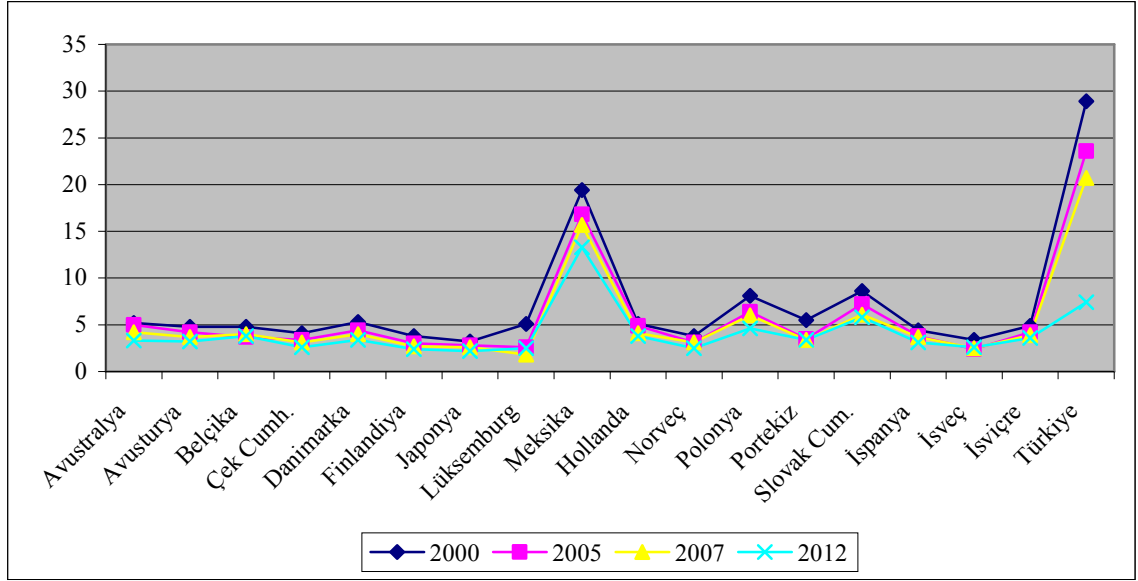
Aşağıdaki Tablo 9’da her 1000 doğumdaki bebek ölüm oranlarına bakıldığında, en düşük bebek ölüm oranları 2000 yılında % 3 ile ve 2005 yılında % 2,3 ile İzlanda’ya, 2007 yılında % 1,8 ile Lüksemburg’a, 2012 yılında ise % 1,1 ile İzlanda’ya ait olduğu görülmektedir. Türkiye’nin durumu incelendiğinde 2000 yılında % 28,9, 2005 yılında % 23,6, 2007 yılında % 20,7 ve 2012 yılında ise 7,4 ile 2012 yılı dışında diğer 2000-2005-2007 yıllarında en yüksek bebek ölüm oranlarının maalesef Türkiye’ye ait olduğu görülmektedir.

Tablo 9. Her 1000 Doğumdaki Bebek Ölümleri Oranı (%), 2000, 2005, 2007, 2012

Ülke	2000	2005	2007	2012
Avustralya	5,2	5,0	4,2	3,3
Avusturya	4,8	4,2	3,7	3,2
Belçika	4,8	3,7	4,0	3,8
Çek Cum.	4,1	3,4	3,1	2,6
Danimarka	5,3	4,4	4,0	3,4
Finlandiya	3,8	3,0	2,7	2,4
Almanya	4,4	3,9	3,9	3,3
Yunanistan	5,4	3,8	3,6	2,9
Macaristan	9,2	6,2	5,9	4,9
İzlanda	3,0	2,3	2,0	1,1
İrlanda	6,2	4,0	3,1	3,5
İtalya	4,5	3,8	3,7	2,9
Japonya	3,2	2,8	2,6	2,2
Lüksemburg	5,1	2,6	1,8	2,5
Meksika	19,4	16,8	15,7	13,3
Hollanda	5,1	4,9	4,1	3,8
Norveç	3,8	3,1	3,1	2,5
Polonya	8,1	6,4	6,0	4,6
Portekiz	5,5	3,5	3,4	3,4
Slovak Cum.	8,6	7,2	6,1	5,8
İspanya	4,4	3,8	3,7	3,1
İsveç	3,4	2,4	2,5	2,6
İsviçre	4,9	4,2	3,9	3,6
Türkiye	28,9	23,6	20,7	7,4
Birleşik Krallık	5,6	5,1	4,8	4,1

Kaynak: OECD, 2010: 231, OECD, 2014

Grafik 5’te OECD ülkelerinin her 1000 doğumdaki bebek ölüm oranlarına bakıldığında, en yüksek bebek ölüm oranlarının Türkiye’ye ait olduğu görülmektedir.

Not: Tablo 9'dan derlenmiştir.

Grafik 5. Her 1000 Doğumdaki Bebek Ölümleri Oranı (%), 2000, 2005, 2007, 2012

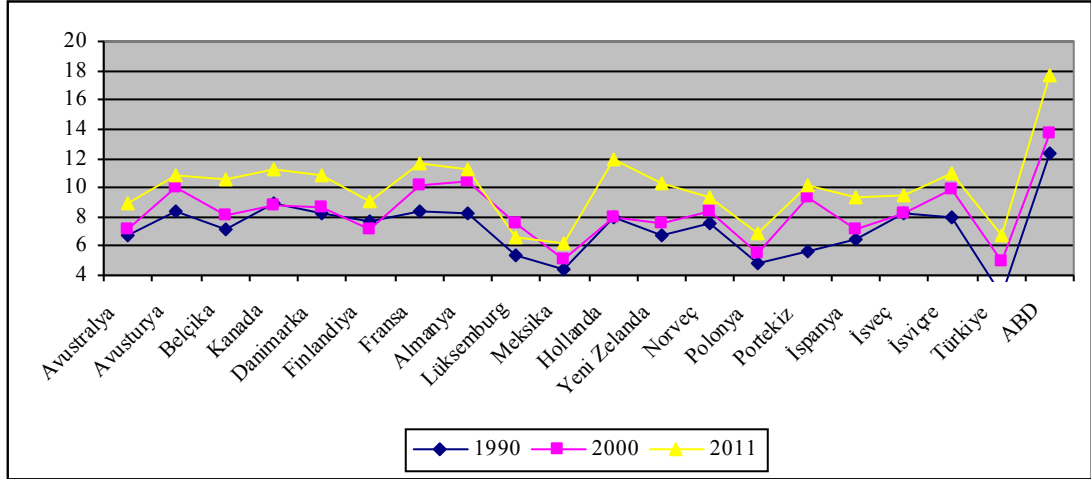
Tablo 10. Nüfus Başına Sağlık Harcaması (USD), 1990, 2000, 2011

Ülke	1990	2000	2011
Avustralya	6,8	7,1	8,9
Avusturya	8,4	10,0	10,8
Belçika	7,2	8,1	10,5
Kanada	8,9	8,8	11,2
Danimarka	8,3	8,7	10,9
Finlandiya	7,7	7,2	9,0
Fransa	8,4	10,1	11,6
Almanya	8,3	10,4	11,3
Yunanistan	6,7	8,0	9,1
Macaristan	7,8	7,2	7,9
İrlanda	6,0	6,1	8,9
İtalya	7,7	7,9	9,2
Japonya	5,8	7,6	9,6
Kore	3,9	4,3	7,4
Lüksemburg	5,4	7,5	6,6
Meksika	4,4	5,1	6,2
Hollanda	8,0	8,0	11,9
Yeni Zelanda	6,8	7,6	10,3
Norveç	7,6	8,4	9,3
Polonya	4,8	5,5	6,9
Portekiz	5,7	9,3	10,2
İspanya	6,5	7,2	9,3
İsveç	8,2	8,2	9,5
İsviçre	8,0	9,9	11,0
Türkiye	2,7	4,9	6,7*
Birleşik Krallık	5,8	7,0	9,4
ABD	12,4	13,7	17,7

Kaynak: OECD, 2014: 253; *UNDP, 2014: 8

Tablo 10’da nüfus başına düşen toplam sağlık harcamasında OECD ülkelerinin ortalamasına bakıldığında üç yılda da en yüksek veriye sahip ülke ABD’dir. Türkiye’nin durumu incelendiğinde ise 1990 yılında 2,7 USD, 2000 yılında 4,9 USD, 2011 yılında ise 6,7 USD olduğu görülmektedir.

Grafik 6’da Türkiye’nin nüfus başına yaptığı sağlık harcamalarının diğer OECD ülkelere kıyasla yetersiz olduğu görülmektedir.

Not: Tablo 10’den derlenmiştir.

Grafik 6. Nüfus Başına Sağlık Harcaması (USD), 1990, 2000, 2011

3.1.3. İnsani Kalkınma Endeksi

Bu bölümde ülkelerin İnsani Gelişme Endeksi (İGE) verilerine ve sıralamalarına yer verilerek ülke karşılaştırmaları yapılmaktadır. Bu karşılaştırmalara geçmeden önce beşeri kalkınma endeksi hesaplanmasında zaman zaman formül değişikliğine gidildiğini vurgulamak gerekmektedir. Bu değişikliklerin yapılmasının sebebi insani gelişmişliğin daha doğru yansıtılmasını sağlamaktır. Formül değişiklikleri nedeniyle, ülke verileri yıllar itibariyle değişiklik göstermektedir. Bu yanlışlığı düzeltmek için en son belirlenen formül kullanılarak önceki dönem verileri 5 yıllık aralıklarla yeniden hesaplanıp yayımlanmaktadır ve yayımlanan raporda ülkelerin insani kalkınma endeksindeki puanlarındaki oynamalar görülmektedir.

Beşeri kalkınma endeksinin oluşturulmasında kullanılan veri tabanlarının her yıl düzenli olarak yenilenmesi, şüphesiz mümkün değildir, ama zaman zaman iyileştirmeler yapılmaktadır. Buna rağmen, endeks değerlerinde ve endekslerin sıralamalarda önemli değişiklikler olmaktadır. Bunun temel nedeni endeksin

hesaplanmasında kullanılan tekniktir. Endeksin hesaplanmasında kullanılan teknik nedeniyle özellikle her boyut için ilk ve son sırada yer alan ülkelerin aldığı değerlerin değişmesi ülkelerin endeks değerlerini etkileyebilmektedir. Buna ek olarak veri tabanlarının yenilenmesiyle ortaya çıkan değişiklikler ve daha önce bahsedildiği gibi ortalama eğitim yılı yerine okullaşma oranının endekse katılması ve gelir endeksinin oluşturulmasında yeni bir tekniğin kullanılması ülke sıralamalarında çeşitli değişikliklere neden olmaktadır (Yumuşak, 2000: 8).

1990 yılında 130 ülkeyi kapsayan endekse sonraki yıllarda yeni ülkeler eklenerek en son hazırlanan 2005 yılı İnsani Gelişme Raporunda 177 ülkenin değerlerine yer verilmiştir. Endeksin değeri 0 ile 1 arasında olup, 0' a yakın değerler insani açıdan gelişmişlik seviyesini daha düşük gösterirken, değerlerin 1' e yaklaşması durumunda insani gelişmişlik seviyesinin yüksekliğini ifade etmektedir. İGE sıralamasında yer alan ülkeler gelişmişlik düzeylerine göre üç sınıfa ayrılmaktadır: İGE değeri 0-0,499 arasındaki bulunan ülkeler 'Düşük İnsani Gelişmişlik', kategorisinde, 0,500-0,799 arasında yer alan ülkeler 'Orta İnsani Gelişmişlik' kategorisinde ve 0,800-1 değerleri arasında yer alan ülkeler de 'Yüksek İnsani Gelişmişlik' kategorisinde bulunmaktadır. İGR' de yer alan bulgular ise raporun çıkarıldığı yılın iki yıl öncesine ait verilerden elde edilmektedir. Örneğin, 2005 İGR' de 2003 yılı verileri kullanılmaktadır (Demir, 2006: 5).

UNDP'nin 2000 yılı raporuna göre, Beşeri kalkınma endeksinde 0,800' ün üzerinde olan ülkeler yüksek beşeri kalkınma grubuna girip bu ülkelerin sayıları 2000 yılı itibarıyla 46 olduğu görülmektedir. 0,800-0,500 arasındaki ülkeler ise orta beşeri olarak kalkınma grubunda bulunmakla birlikte bu ülkelerin sayısı ise 93 olduğu ve İndeks değeri 0,500' ün altında olan ülkelerin sayısı ise 34 olduğu görülmektedir (UNDP, 2000: 157-160).

Tablo 11'de incelemeye alınan OECD ülkelerinden 2000 yılında beşeri kalkınma endeksi en yüksek ülke 0,961 ile Norveç, en düşük olan ülke 0,758 ile Türkiye'nin olduğu görülmektedir. 2005 yılı incelendiğinde, 0,968 ile Norveç en yüksek insani kalkınma endeksine sahip olduğu, 0,796 ile Türkiye en düşük endekse sahip olduğu görülmektedir. 2007 yılında, 0,971 ile yine en yüksek insani kalkınma endeksine sahip olan ülke Norveç, 0,806 ile yine en düşük Türkiye olduğu gözlenmektedir. Son olarak 2013 yılı incelendiğinde ise 0,944 ile en yüksek insani

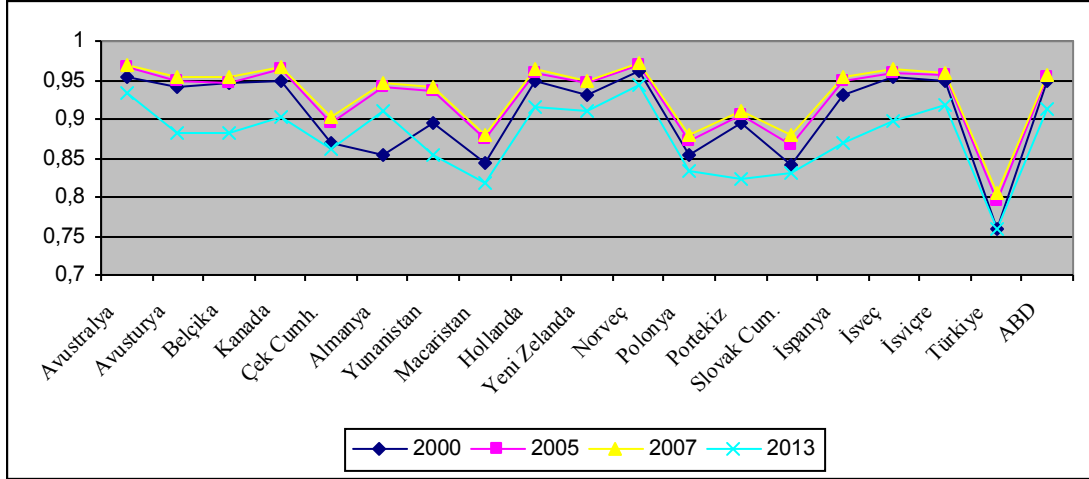
kalkınma endeksine sahip olan ülke yine Norveç, 0,756 ile en düşük ülke Meksika'dır. 2000 yılında Norveç'ten sonra en yüksek ülkeler, Avustralya, İsveç, Hollanda ve ABD, 2005 yılında, Avustralya, İzlanda, Kanada, İrlanda, 2007 yılında Avustralya, İzlanda, Kanada, İrlanda ve Fransa, 2013 yılında ise Avustralya, İsviçre, Hollanda, ABD şeklinde bir sıralamanın olduğu görülmektedir. Kişi başına GSYİH verilerine bakıldığında ise en yüksek gelire sahip ülke, 79,484 ile Lüksemburg ve en düşük gelire sahip ülke ise 12,955 ile Türkiye olduğu görülmektedir.

Tablo 11. İnsani Kalkınma Endeksi (%), 2000, 2005, 2007, 2013

Ülke	2000	2005	2007	2013	Kişi Başı GSYİH
Avustralya	0,954	0,967	0,97	0,933	34,923
Avusturya	0,94	0,949	0,955	0,881	37,3 7
Belçika	0,945	0,947	0,953	0,881	34,935
Kanada	0,948	0,963	0,966	0,902	35,812
Çek Cum.	0,868	0,894	0,903	0,861	24,144
Danimarka	0,936	0,95	0,955	0,900	36,13
Finlandiya	0,938	0,952	0,959	0,879	34,526
Fransa	0,941	0,956	0,961	0,884	33,674
Almanya	0,854	0,942	0,947	0,911	34,401
Yunanistan	0,895	0,935	0,942	0,853	28,517
Macaristan	0,844	0,874	0,879	0,818	18,755
İzlanda	0,943	0,965	0,969	0,895	35,742
İrlanda	0,936	0,961	0,965	0,899	44,613
İtalya	0,927	0,947	0,951	0,872	30,353
Japonya	0,943	0,956	0,96	0,890	33,632
Kore	0,869	0,927	0,937	0,891	24,801
Lüksemburg	0,866	0,956	0,96	0,881	79,484
Meksika	0,825	0,844	0,854	0,756	14,104
Hollanda	0,95	0,958	0,964	0,915	38,694
Yeni Zelanda	0,93	0,946	0,95	0,910	27,336
Norveç	0,961	0,968	0,971	0,944	53,433
Polonya	0,853	0,871	0,88	0,834	15,987
Portekiz	0,895	0,904	0,909	0,822	22,765
Slovak Cum.	0,84	0,867	0,88	0,830	20,076
İspanya	0,931	0,949	0,955	0,869	31,56
İsveç	0,954	0,96	0,963	0,898	36,712
İsviçre	0,948	0,957	0,96	0,917	40,658
Türkiye	0,758	0,796	0,806	0,759	12,955
Birleşik Krallık	0,932	0,947	0,947	0,892	35,13
ABD	0,949	0,955	0,956	0,914	45,592

Kaynak: UNDP, 2009: 167-174; UNDP, 2014: 2

Grafik 7'de OECD ülkelerine kıyasla Türkiye'nin İnsani kalkınma endeksinin yıllar itibariyle arttığı ancak diğer ülkelere kıyasla yeteri kadar gelişemediği görülmektedir.

Not: Tablo 11'den derlenmiştir.

Grafik 7. İnsani Kalkınma Endeksi (%), 2000, 2005, 2007, 2013

Ülkelerin gelişme düzeyini ifade eden göstergeler içinde son yıllarda oldukça sık kullanılan endeks İnsani Gelişme Endeksi olduğu görülmektedir. Bunun nedeni, ekonomik gelişmenin beşeri kalkınmaya dayanmasıdır. Beşeri kalkınma, insanların seçeneklerini artırma süreci olarak tanımlanmakta ve sonsuz tercihler yerine en önemli üç tanesi üzerinde durmaktadır. İlki, uzun ve sağlıklı bir ömür ikincisi, bilgi edinimi, üçüncüsü, asgari geçim için gerekli olan kaynakları elde edebilme olarak görülmektedir (Güvenen, 1992: 33). Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı (UNDP) tarafından 1990 yılında bu yana her yıl yayımlanan İnsani Gelişme Raporları (İGR) 'nda vurgulanan İnsani Gelişimin temel mesajı olan 'insanı ön planda tutma' mesajının her zaman göz önünde bulundurulması gerekmektedir.

UNDP'nin 2014 İnsani Gelişme Raporu'nda 187 ülkenin 1980-2013 yılları arası İnsani Gelişme Endeksleri incelenmiştir. Türkiye'nin de içinde bulunduğu OECD ülkelerinin gelişimi incelendiği Tablo 12'de, Norveç'in 1980 yılında 0,793, 2013 yılında 0,944 puan ile listenin en başında kalmayı sürdürmüş olduğu ve 1980-1990 yılları arası % 0,59, 1990-2000 yılları arasında % 0,80, 2000-2013 yılları arasında ise % 0,28 büyüme gösterdiği görülmektedir. Norveç'in yanında Avustralya, İsviçre, Hollanda, ABD, Almanya, Yeni Zelanda ve Kanada gibi diğer OECD Ülkelerine bakıldığında 1980-2013 yılları arasında istikrarlı bir gelişme gösterdiği görülmektedir. Türkiye'nin İnsani Gelişme Endeksi incelendiğinde ise, 1980 yılında 0,496, 1990 yılında 0,576, 2000 yılında 0,653, 2005 yılında 0,687, 2008 yılında 0,710, 2010 yılında 0,738, 2011 yılında 0,752, 2012 yılında 0,756, 2013 yılında ise 0,759 puan gelişme göstermiştir. Tarihsel süreçte Türkiye'nin İGE değerinde artma

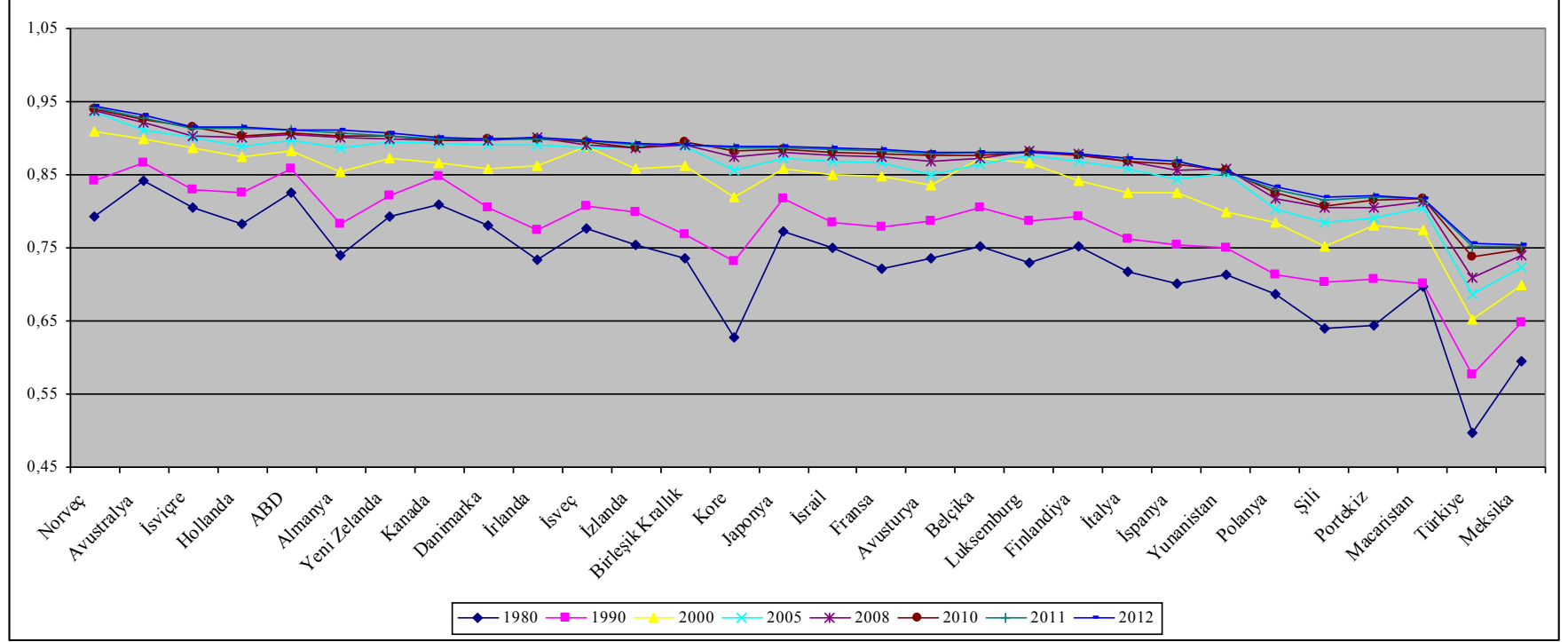
olmuştur ancak, 34 OECD ülkesi arasında 33. Sırada yer alması nedeniyle diğer ülkelere kıyasla yeteri kadar gelişemediği ve düşük bir performans sergilediği görülmektedir. Türkiye'nin İGE büyüme oranı incelendiğinde, 1980-1990 yılları arasında % 1,50, 1990-2000 yılları arasında % 1,27 ve 2000-2013 yılları arasında % 1,16 büyüme gösterdiği görülmektedir. Bu durum Norveç, Avustralya, İsviçre, Hollanda, ABD, Almanya, Yeni Zelanda ve Kanada gibi üst sıralarda bulunan ülkelere kıyasla büyüme oranlarını daha yüksek olması Türkiye açısından sevindirici bir durum olmakla birlikte Türkiye'nin insani gelişme endeksinde kaydettiği gelişme sınırlı düzeyde olduğu görülmektedir.

Tablo 12. OECD Ülkeleri Arasında İnsani Gelişme Trendleri (İGE), 1980, 1990, 2000, 2005, 2008, 2010, 2011, 2012, 2013

Sıra No	Ülke	1980	1990	2000	2005	2008	2010	2011	2012	2013	Ortalama yıllık büyüme İGE (%) 1980-1990	Ortalama yıllık büyüme İGE (%) 1990-2000	Ortalama yıllık büyüme İGE (%) 2000-2013
Çok Yüksek insani gelişme													
1	Norveç	0,793	0,841	0,910	0,935	0,937	0,939	0,941	0,943	0,944	0,59	0,80	0,28
2	Avustralya	0,841	0,866	0,898	0,912	0,922	0,926	0,928	0,931	0,933	0,29	0,37	0,29
3	İsviçre	0,806	0,829	0,886	0,901	0,903	0,915	0,914	0,916	0,917	0,29	0,66	0,27
4	Hollanda	0,783	0,826	0,874	0,888	0,901	0,904	0,914	0,915	0,915	0,53	0,57	0,35
5	ABD	0,825	0,858	0,883	0,897	0,905	0,908	0,911	0,912	0,914	0,39	0,29	0,26
6	Almanya	0,739	0,782	0,854	0,887	0,902	0,904	0,908	0,911	0,911	0,57	0,89	0,51
7	Yeni Zelanda	0,793	0,821	0,873	0,894	0,899	0,903	0,904	0,908	0,910	0,35	0,62	0,32
8	Kanada	0,809	0,848	0,867	0,892	0,896	0,896	0,900	0,901	0,902	0,48	0,21	0,31
9	Danimarka	0,781	0,806	0,859	0,891	0,896	0,898	0,899	0,900	0,900	0,31	0,63	0,37
10	İrlanda	0,734	0,775	0,862	0,890	0,902	0,899	0,900	0,901	0,899	0,54	1,08	0,32
11	İsveç	0,776	0,807	0,889	0,887	0,891	0,895	0,896	0,897	0,898	0,38	0,98	0,08
12	İzlanda	0,754	0,800	0,858	0,888	0,886	0,886	0,890	0,893	0,895	0,59	0,70	0,32
13	Birleşik Krallık	0,735	0,768	0,863	0,888	0,890	0,895	0,891	0,890	0,892	0,45	0,18	0,25
14	Kore	0,628	0,731	0,819	0,856	0,874	0,882	0,886	0,888	0,891	1,52	1,14	0,65
15	Japonya	0,772	0,817	0,858	0,873	0,881	0,884	0,887	0,888	0,890	0,57	0,48	0,28
16	İsrail	0,749	0,785	0,849	0,869	0,877	0,881	0,885	0,886	0,888	0,48	0,78	0,34
17	Fransa	0,722	0,779	0,848	0,867	0,875	0,879	0,882	0,884	0,884	0,76	0,85	0,33
18	Avusturya	0,736	0,786	0,835	0,851	0,868	0,877	0,879	0,880	0,881	0,67	0,61	0,41
19	Belçika	0,753	0,805	0,873	0,865	0,873	0,877	0,880	0,880	0,881	0,68	0,81	0,07
20	Lüksemburg	0,729	0,786	0,866	0,876	0,882	0,881	0,881	0,880	0,881	0,75	0,98	0,13
21	Finlandiya	0,752	0,792	0,841	0,869	0,878	0,877	0,879	0,879	0,879	0,52	0,60	0,34
22	İtalya	0,718	0,763	0,825	0,858	0,868	0,869	0,872	0,872	0,872	0,60	0,78	0,43
23	İspanya	0,702	0,755	0,826	0,844	0,857	0,864	0,868	0,869	0,869	0,74	0,90	0,39
24	Yunanistan	0,713	0,749	0,798	0,853	0,858	0,856	0,854	0,854	0,853	0,49	0,64	0,51
25	Polonya	0,687	0,714	0,784	0,803	0,817	0,826	0,830	0,833	0,834	0,38	0,94	0,48
26	Şili	0,640	0,704	0,753	0,785	0,805	0,808	0,815	0,819	0,822	0,96	0,67	0,68
27	Portekiz	0,643	0,708	0,780	0,790	0,805	0,816	0,819	0,822	0,822	0,96	0,97	0,41
28	Macaristan	0,696	0,701	0,774	0,805	0,814	0,817	0,817	0,817	0,818	0,08	0,99	0,43
Yüksek insani gelişme													
29	Türkiye	0,496	0,576	0,653	0,687	0,710	0,738	0,752	0,756	0,759	1,50	1,27	1,16
30	Meksika	0,595	0,647	0,699	0,724	0,739	0,748	0,752	0,755	0,756	0,84	0,78	0,60
İnsani Gelişme Endeksi Grupları													
Çok yüksek insani Gelişme		0,757	0,798	0,849	0,870	0,879	0,885	0,887	0,889	0,890	0,52	0,62	0,37
Yüksek insani gelişim		0,534	0,593	0,643	0,682	0,710	0,723	0,729	0,733	0,735	1,04	0,81	1,04
Orta insani gelişme		0,420	0,474	0,528	0,565	0,587	0,601	0,609	0,612	0,614	1,22	1,09	1,17
Düşük insani gelişme		0,345	0,367	0,403	0,444	0,471	0,479	0,486	0,490	0,493	0,64	0,95	1,56

Kaynak: UNDP, 2014: 2

Grafik 8’de Türkiye’nin OECD ülkeleri arasındaki insani gelişme trendleri yıllar itibariyle incelenmiş ve üst sıralarda bulunan ülkelere kıyasla büyüme oranlarını yüksek, ancak gelişmenin sınırlı düzeyde olduğu görülmektedir.

Not: Tablo 12’den derlenmiştir.

Grafik 8. OECD Ülkeleri Arasında İnsani Gelişme Trendleri (İGE), 1980, 1990, 2000, 2005, 2008, 2010, 2011, 2012, 2013

UNDP'nin yayınlanmış olduğu 'İnsani Gelişme Raporu-2013'nda 186 ülke arasında Türkiye 96.sırada bulunmaktadır. Tablo 13'de ise ilk 10 ülke ile son 10 ülke ve Türkiye'nin insani gelişme düzeyleri, insani gelişme endeksleri, ortalama yaşam süreleri, ortalama okuma süreleri, kişi başına düşen GSYH, ülkelerin GSYH ve yetişkin okuryazarlık oranları verilmektedir. Ayrıca, Türkiye 0,722'lik insani gelişme endeksi değeri ile yüksek düzeyde gelişmiş bir ülke olarak kabul edilmektedir. Raporla, insani gelişme açısından, Norveç 0,955'lik bir endeks değeriyle ilk sırada yer almakta ve onu Avustralya ve Amerika izlemektedir. Hollanda, Almanya, Yeni Zelanda, İrlanda, İsveç ve İsviçre gibi gelişmiş ülkeler listenin ilk 10'unu oluştururken insani gelişme bakımından çok yüksek düzeyde gelişmiş bir ülke olarak raporda yerini almıştır. İnsani gelişme açısından en düşük orana Kongo, Dominik Cumhuriyeti'nin sahip olduğu görülmektedir.

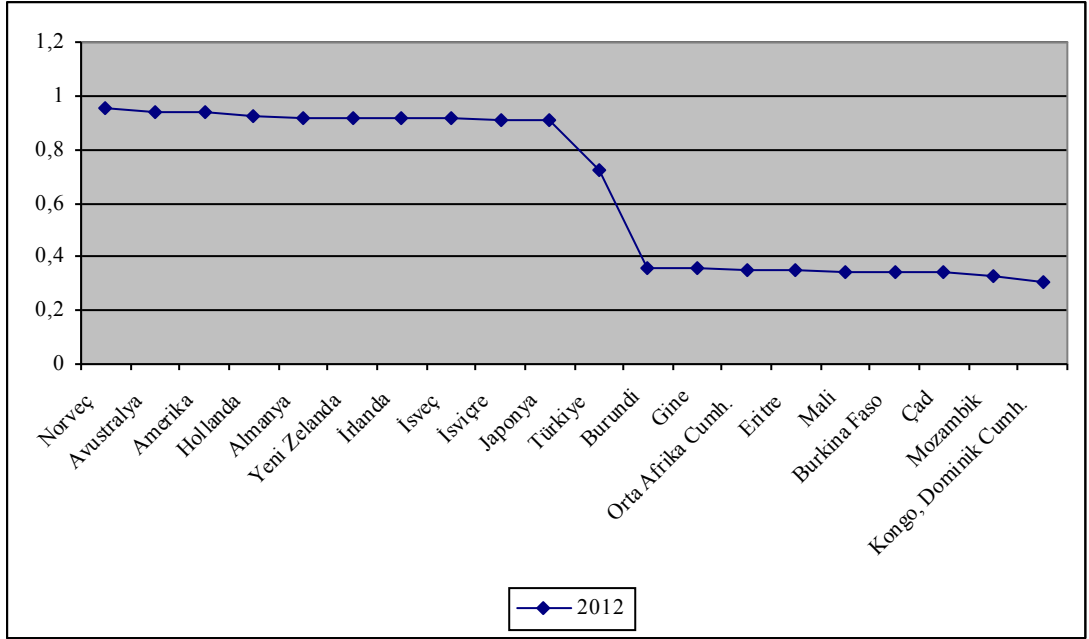
Tablo 13. Seçilmiş Bazı Ülkelerde İnsani Gelişme Değerleri, 2012

Sıra	Ülke	Gelişmişlik Düzeyi	İnsani Gelişme Endeksi Değeri	Ortalama Yaşam Süresi (Yıl)	Ortalama Okuma Süresi (Yıl)	Kişi Başına GSYİH	GSYH (Milyon USD)	Yetişkin Okuryazarlık Oranı (%)
1	Norveç	Çok Yüksek	0,955	81,3	12,6	48,688	232,7	95,2
2	Avustralya	Çok Yüksek	0,938	82,0	12,0	34,340	781,5	92,2
3	Amerika	Çok Yüksek	0,937	78,7	13,3	43,480	13,238.5	94,5
4	Hollanda	Çok Yüksek	0,921	80,8	11,6	37,282	621,9	88,9
5	Almanya	Çok Yüksek	0,920	80,6	12,2	35,431	2,814.4	96,5
6	Yeni Zelanda	Çok Yüksek	0,919	80,8	12,5	24,358	108,4	83,7
7	İrlanda	Çok Yüksek	0,916	80,7	11,6	36,143	159,9	73,9
8	İsveç	Çok Yüksek	0,916	81,6	11,7	36,143	331,3	85,0
9	İsviçre	Çok Yüksek	0,913	82,5	11,0	40,527	300,3	95,8
10	Japonya	Çok Yüksek	0,912	83,6	11,6	32,545	3,918.9	81,1
90	Türkiye	Yüksek	0,722	74,2	6,5	13,710	991,7	90,8
178	Burundi	Düşük	0,355	50,9	2,7	544	4,6	97,2
179	Gine	Düşük	0,355	54,5	1,6	941	10,1	41,0
180	Orta Afrika Cum.	Düşük	0,352	49,1	3,5	722	3,2	56,0
181	Eritre	Düşük	0,351	62,0	3,4	531	2,8	67,8
182	Mali	Düşük	0,344	51,9	2,0	853	15,3	31,1
183	Burkina Faso	Düşük	0,343	55,9	1,3	1,202	19,5	28,7
184	Çad	Düşük	0,340	49,9	1,5	1,258	15,5	34,5
185	Mozambik	Düşük	0,327	50,7	1,2	906	20,6	56,1
186	Kongo, Dominik Cum.	Düşük	0,304	48,7	3,5	319	22,3	66,8

Çok Yüksek İnsani Gelişmişlik sınırı : 0,905
Yüksek İnsani Gelişmişlik Sınırı : 0,758
Orta İnsani Gelişmişlik Sınırı : 0,640
Düşük İnsani Gelişmişlik Sınırı : 0,466

Kaynak: UNDP, 2013: 144-170

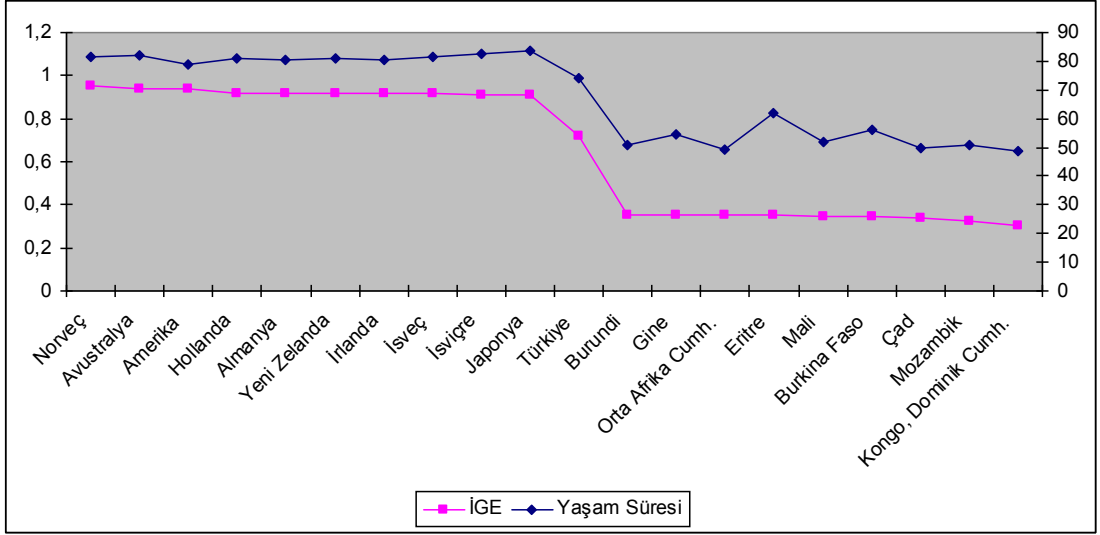
Yetişkin okuryazarlık oranlarında en yüksek olduğu ülkeler: Burundi, Almanya, Norveç, İsviçre, Amerika, Avustralya iken, en düşük olan ülke de Burkina Faso'dur. Türkiye'nin 90,8 okuryazarlık oranına sahip olduğu görülmektedir. Rapora göre insani olarak en gelişmiş olan on ülke sırasıyla Norveç, Avustralya, Amerika, Hollanda, Almanya, Yeni Zelanda, İrlanda, İsveç, İsviçre, Japonya olup, son on ülke Burundi, Gine, orta Afrika Cumhuriyeti, Eritre, Mali, Burkina Faso, Çad, Mozambik, Kongo, Dominik Cumhuriyeti'dir. Tabloda ki verilere bakıldığında insani gelişme endeksi, ortalama yaşam süreleri, ortalama okuma süreleri, kişi başına düşen GSYH, ülkelerin GSYH ve yetişkin okuryazarlık oranları arasında gözle görülebilir bir ilişki bulunmaktadır.

Not: Tablo 13'den derlenmiştir.

Grafik 9. Seçilmiş Bazı Ülkelerde Gelişmişlik Düzeyi, 2012

Grafik 10'a göre araştırmaya katılan ülkelerin insani gelişmişlik düzeyleri ile ortalama yaşam süresi arasında benzerlik görülmekte olup, gelişmişlik düzeyi yüksek olan ülkelerde insanların daha uzun süre yaşadığı görülmektedir.

Not: Tablo 13'den derlenmiştir.

Grafik 10. Seçilmiş Bazı Ülkelerin Gelişmişlik Düzeyi ile Ortalama Yaşam Süresi Arasındaki İlişki, 2012

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

TÜRKİYE'DE BEŞERİ SERMAYE VE EKONOMİK KALKINMA İLİŞKİSİ ÜZERİNE MEVCUT LİTERATÜRÜN DEĞERLENDİRİLMESİ

Bu bölümde Türkiye'de beşeri sermaye ve ekonomik kalkınma ilişkisi literatürdeki teorik ve ampirik bulgular eşliğinde açıklanmaktadır.

4.1. TÜRKİYE'DE BEŞERİ SERMAYE VE EKONOMİK KALKINMA

Türkiye Cumhuriyetinin kuruluşundan itibaren günümüze kadar ekonomik kalkınmanın sağlanabilmesi için önemli çabalar sarf edilmiştir. İlk kuruluş yıllarında özel sektör vesilesiyle kalkınmaya yönelik serbest ekonomik uygulamalara öncelik verilmiş, 1929 Büyük Dünya Buhranının yaşanmasıyla birlikte özel sektörün ekonomik açıdan sıkıntı yaşamaması devlet eliyle kalkınma politikalarına öncelik verilmesine sebep olmuştur. 1950-1960 yılları arasında hazırlanan Birinci ve İkinci Sanayi Planları, özel sektörü yeniden aktif hale getirmeyi amaçlamıştır. 1960-1980 yılları arasında hazırlanan Beş Yıllık Kalkınma Planları 1980 sonrası dönemde yeniden dış dünyaya açılmış, özel sektör faaliyetlerine öncelik veren, devleti ekonomik açıdan küçülten serbest ekonomik politikalara dönüştürmüştür. Bu çabaların neticesinde Türkiye, ekonomik kalkınmada istenilen seviyeye ulaşamamıştır. Bu nedenle ekonomik kalkınmayı sağlamak amaçlı çaba gösteren Türkiye'nin, 1960'lı yıllarda gelişmişlik düzeyleri aynı olan Güney Kore, Japonya, Singapur, İtalya, İspanya, vb. birçok ülkenin halen gerisinde kalması yanlış politikalar uygulandığının kanıtlarındandır.

Türk toplumu tarım ekonomisinden sanayi ekonomisine hızlı bir geçiş, yapamadığı için hala klasik tarım toplumu olma özelliğini sürdürmektedir. Türkiye bu dönüşümü yapmakta sıkıntılar yaşadığı için sanayi üretimini yerine getirememiştir. Bu nedenle üretim yetersizliği nedeniyle ortaya çıkan birçok sorun ülke gündeminden düşmemektedir.

Gelişme aşamasında yer alan ülkeler arasında bulunan ülkelerden biri olan Türkiye'nin genel sorunlarından biri de işsizliktir. Bu nedenle bireysel açıdan işsizlik

nedeniyle iş talebinin yüksek olmasını işveren koz olarak kullanmakta ve işçileri gerçek değerinin altında ücretle istihdam etmelerine sebep olmaktadır. Üstelik bu bireylerin eğitim seviyeleri lise seviyesinin altında ise sömürülme ihtimalleri oldukça fazlalaşmakta ve kayıt dışı bir beşeri sermaye potansiyeli ortaya çıkmaktadır. Bu durum Türkiye'nin gelişmekte olan ülkeler kategorisinde yer almasından dolayı Türkiye içinde geçerli olmaktadır.

Türkiye'deki ekonomik kalkınma sorunların temelinde yatan diğer önemli bir konu ise ekonomik ve siyasi kurumlarının yetersiz olmasıdır (Pamuk, 2007: 24).

Türkiye'nin ekonomik büyümeyi gerçekleştirebilmesi için var olan en önemli eksikliğin eğitim olduğu görülmektedir. Büyüme ve kalkınma kavramlarını açıklayan iktisatçılar, iyi bir eğitim saplanmasının ekonomik gelişim sürecinde çok önemli rol oynadığı noktasında hemfikir olmaktadır. Emek gerektiren güce dayalı bir üretimden ileri düzeyde uzmanlık gerektiren teknolojiler kullanan, daha yüksek katma değer taşıyan bir yapıya geçebilmenin sağlanması için işgücünü daha da geliştirmesi önemli bir şart olma durumuna geçmiştir. Oysaki Türkiye gelişmiş ülkelerle karşılaştırılamamakla birlikte, kişi başına gelir olarak kendisine yakın ülkelerle yan yana gelse bile, Türkiye'nin eğitim için gösterilen çabaların yetersiz olduğu düşünülmektedir (Pamuk, 2007: 22-23). Türkiye'de eğitime bağlı beşeri sermayenin geliştirilmesi için toplumda, özellikle de kamu sektörünün de beşeri sermayeye gereken değerin verilmesi gerekmektedir.

Türkiye'nin ekonomik problemlerini kalıcı bir şekilde çözerek kalkınmayı gerçekleştirebilmesi için bir takım rasyonel ekonomik önlemlerin alınması mutlak suretle gerekmektedir. Bu çerçevede beşeri sermaye olarak adlandırılan eğitilmiş çalışabilir durumdaki emek yetersizliğinin ve güvenilir toplumsal ilişkileri gösteren sosyal sermaye sıkıntısının öncelikli olarak çözülmesi ekonomik kalkınmayı canlandırma konusunda atılabilecek en önemli adımlardandır. İktisadi manada sürdürülebilir bir kalkınma modeli için, ülkede topyekûn bir yapılanmaya gereksinim duyulmaktadır. Bu çerçevede fiziki, beşeri ve sosyal sermaye birikimleri birbirlerini tamamlayıcı olarak ele alınıp hep bir arada incelenmeli ve iktisat politikaları da bu doğrultuda planlanmalıdır. Bütün bunlar planlanırken, ülkenin asıl ekonomik probleminin kaynağını üretememenin oluşturduğu gözden kaçırılmamalıdır. Türkiye'de kalıcı manada istikrara kavuşabilmek için üretmeyi merkez kabul eden ve

gelirin daha hakça dağılımına imkân tanıyan, daha sağlıklı ve daha eğitimli bir toplumu amaçlayan, insanların devletine, devletin de vatandaşlarına güvenebildiği, bir takım ekonomik, siyasi, hukuki, kültürel ve ahlaki alanlarda kapsamlı yeni özel ve kamu politikalarına ihtiyaç duyulmaktadır (Karagül, 2002: 146).

Türkiye'nin de içinde bulunduğu gelişme problemi olan ülkelerde, yeterince üzerinde durulmayan beşeri ve sosyal sermaye yetersizliği, ilgili ülkelerin en temel ekonomik sorunudur. Söz konusu ülkelerde şimdiye kadar daha ziyade sosyal bir konu olarak algılanan, eğitim, sağlık ve nüfus olgularının, ekonomik kalkınma içinde birinci derecede önemli bir faktör olduğu hiçbir şekilde gözden kaçırılmamalıdır. Bu sebeple, eğitime, sağlığa ve insanın her türlü mutluluğuna harcanan her kuruş paranın, aynı zamanda ülke kalkınmasına harcanan doğrudan bir yatırım harcaması olarak değerlendirilmesi gerekmektedir. Aksi takdirde insanın gelişimini göz ardı eden, hiçbir ekonomik programın başarılı olması, bugüne kadar olduğu gibi, bugünden sonrada mümkün olmayacaktır (Karagül, 2002: 148-149).

İlköğretimin sekiz yıla çıkarılması ve üniversite sayılarının arttırılarak yükseköğretim imkânlarının arttırılması Türkiye'de insan eğitiminin arttırılması konusunda ciddi anlamda bir takım adımlar atıldığıının göstergesidir.

Eğitim sisteminde yetiştirilmek istenen kişinin genel özelliklerini şu şekilde sıralayabiliriz, kendi ihtisas sahibi olduğu tek işi en ince ayrıntısına kadar bilen, iş hayatında dahi devamlı kendini yenileyebilme özelliği olan, kendisi ve toplumu ile barışık, sosyal çevreyle iyi iletişim kurabilen, işi sadece geçimini sağlamak için çalışmak değil mesleğini seven, sevebilen ve üretmekten haz alabilen bir kişi olması gerekmektedir (Ekin, 1997: 85). Bu kriterlere uygun eleman yetiştirebilmek için toplumun eğitim düzeyini artırırken kalitesinin artırılması ve ülke ihtiyaçlarıyla uygunluğu konusunda önlemler alınması gerekmektedir. Böylelikle Türkiye'de beşeri sermaye birikiminin artırılması ve verimli bir şekilde kullanılması uygun olacaktır. Beşeri sermayenin artırılması için eğitim süresinin artırılmasının yanında, kalitesinin artırılması gerekir. Eğitim kalitesinin artırılması içinde, öğrenci başına düşen öğretmen sayısının artırılması, kullanılan teknik malzemenin ve sınıflardaki öğrenci kapasitesinin düşürülmesi gerekmektedir.

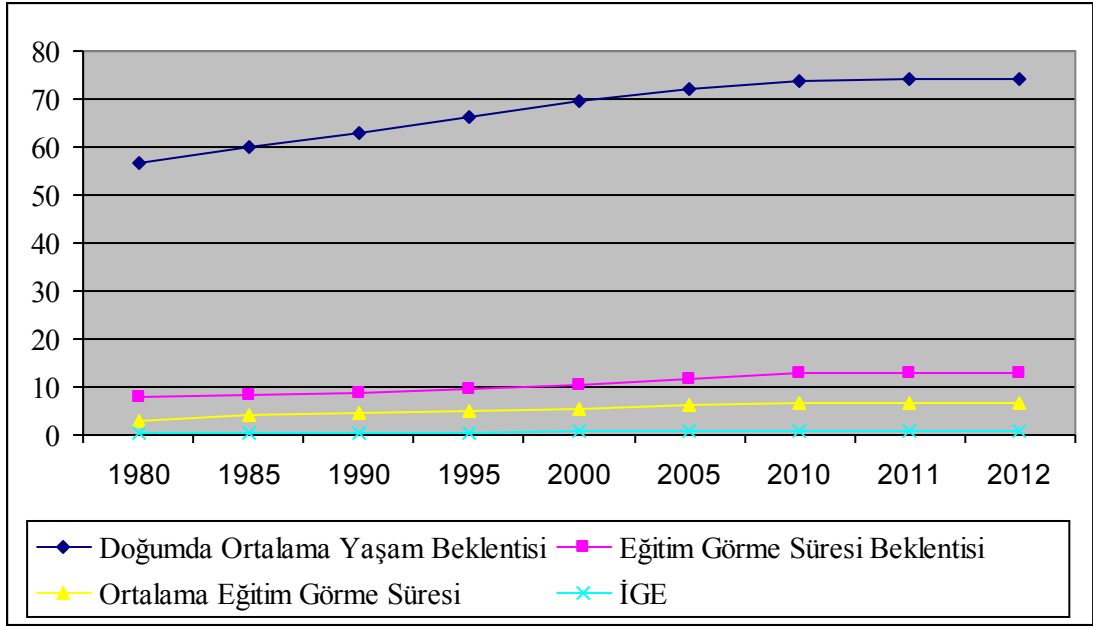
UNDP'nin 2013 yılı verileri kullanılarak düzenlenen Tablo 14'te Türkiye'nin

1980 ve 2012 arasında, İGE göstergeleri incelenmektedir. Türkiye'nin doğumda ortalama yaşam süresi 1980 yılında 56,5 iken 2012 yılına gelindiğinde 74,2 ye yükseldiği görülmektedir. Bu süreçte, Türkiye'deki ortalama yaşam süresi beklentisi 17,7 yıl arttığı görülmektedir. Öğrenim görme süresi beklentisi 1980 yılında 7,9 iken 2012 yılında 12,9 olduğu ve Türkiye'de eğitim görme süresi beklentisinin 5,5 yıl arttığı görülmektedir. Öğrenim görme süresi de 1980 yılında 2,9 iken 2012 yılında 6,5 yıl olduğu ve öğrenim görme süresinin ortalama 3,6 yıl yükseldiği görülmektedir. Ayrıca Türkiye'nin kişi başına düşen Gayrisafi Yurt içi Hâsılasının da 1980 yılında 5,872 iken 2012 yılında 13,710 olduğu ve 1980-2012 yılları arasında % 133,5 civarında bir artış gösterdiği görülmektedir.

Tablo 14. Türkiye'nin Beşeri Kalkınma Göstergeleri (%), 1980, 1985, 1990, 1995, 2000, 2005, 2010, 2011, 2012

YILLAR	Doğumda Ortalama Yaşam Beklentisi	Eğitim Görme Süresi Beklentisi	Ortalama Eğitim Görme Süresi	Kişi Başına GSYH (2005 SGP USD)	İGE değeri
1980	56,5	7,9	2,9	5,872	0,474
1985	60,1	8,3	4,0	6,583	0,530
1990	63,1	8,8	4,5	7,960	0,569
1995	66,1	9,5	4,8	8,539	0,598
2000	69,5	10,6	5,5	9,675	0,645
2005	72,1	11,7	6,1	11,320	0,684
2010	73,7	12,9	6,5	12,440	0,715
2011	74,0	12,9	6,5	13,344	0,720
2012	74,2	12,9	6,5	13,710	0,722

Kaynak: UNDP, 2013: 2

Not: Tablo 14'den derlenmiştir.

Grafik 11. Türkiye'nin İnsani Gelişme Endeksi Göstergeleri (%), 1980, 1985, 1990, 1995, 2000, 2005, 2010, 2011, 2012

4.1.1. Türkiye' de İktisadi Kalkınma ve Büyüme Süreci

Günümüz Türkiye'sinde ortalama gelirlerin satın alma gücü, son 200 yılda yaklaşık 14 kat kadar arttığı görülmektedir. Türkiye'de ekonomik kalkınma süreci 19. Yüzyılın başlangıcında başlamış olup, tüm dünyada olduğu gibi ekonomik kalkınma hızı II. Dünya Savaşı'nın ardından yükseldiği bilinmektedir. Son yıllarda ekonomik gelişmeyi izlemek üzere kişi başına gelir dışında en yaygın olarak kullanılan ölçüt, insani gelişme endeksidir. İnsani gelişme, belirli bir ortamda yaşayan insan ve insan toplumunun, isteklerinin artması ve böylece çalışmak zorunda kalmadığı zamanı da artırarak daha bağımsız bir şekilde yaşayabilmeleri, sahip oldukları yeteneklerini diledikleri bir şekilde kullanabilme özgürlüklerinin artması şeklinde tanımlanmaktadır. İnsani gelişme endeksi kişi başı düşen gelirin yanı sıra, eğitime ve sağlığa eşit şekilde önem vermektedir. İnsani gelişmenin temel göstergeleri olarak kabul edilen sağlık ve eğitimde de Türkiye 19. Yüzyıla gelindiğinde yavaş bir şekilde, son 100 yılda ve özellikle de son 60 yılda oldukça hızlı olarak iyileşme gösterdiği görülmektedir. Türkiye'de tarım kesimindeki nüfusun bir bölümü kentlere göç etmeye ve daha ileri teknoloji kullanan sanayi ve hizmetler sektöründe çalışmaya başlamıştır. Yine 20. yüzyılda ve özellikle II. Dünya Savaşı'ndan sonra nüfusun giderek artan bölümü daha fazla eğitim almaya başlamıştır. Böylece toplumun bilgi ve beceri

birikimi yükselip, daha ileri teknolojileri kullanabilme kapasitesinin arttığı görülmektedir (Pamuk, 2014: 2-6).

Türkiye'nin nüfusu 1820 yılından günümüze kadar yaklaşık 7 kat hızla artarak 1820'de 9,4 milyondan 2010 yılında 73 milyona yükseldiği görülmektedir. Bu durumda Türkiye'nin satın alma değer eşitliğine göre düzeltilmiş GSYH'nin 1820'den 2010 yılına kadar yaklaşık olarak $14 \times 7 = 100$ kat arttığını söylemek mümkündür. Bu artışlar II. Dünya Savaşından sonra Türkiye'de sanayileşmenin hız kazanmasıyla başlamıştır. Bu artışlar bireylerin yaşam koşullarına da yansımış ve yaşam süreleri uzamaya başlamıştır. Yaşam şartlarının iyileştirilmesine örnek olarak evlerinin içine çeşitli vasıtalarla getirilen su, hane içine taşınan elektrik kullanımı ve buzdolabını gösterilebilir. Bu 3 değişikliği hane içi yaşam koşullarının ve özellikle kadınların yaşam koşullarının iyileşmesinde çarpıcı örnekler olarak gösterilmektedir. 1950 yılında hane içine boru vasıtasıyla gelen su ve elektrik kullanabilen ev halkının oranı % 15 civarını geçememiştir. Buzdolabı kullanan hanelerin oranı ise % 2'nin altındadır. 2000 yılına gelindiğinde ise her üç göstergede de bu oranların % 90'ların üzerinde olduğu görülmektedir (Pamuk, 2014: 26-28).

Türkiye'de ekonomik gelişim alanında geri kalmışlığın kalıcı bir şekilde çözüme ulaştırılabilmesi için yaşanan ekonomik problemlerin toplumsal yansımalarını ve olumsuzlukların nedenlerinin ve olumsuzlukların giderilmesi için çözüm yollarının ayrıntılı olarak araştırılması gerekmektedir. Türkiye'nin karşı karşıya olduğu ekonomik problemleri: enflasyon, iç ve dış borç, gelir dağılımındaki belirsizlik ve kişi başına düşen düşük milli gelir şeklinde sıralamak mümkündür. İktisadi kalkınmada yetersizliklerin kaynağında büyük ölçüde yönetimdeki eksikliklerin ve üretim yetersizliğinin olduğunu söylemek mümkündür.

4.1.2. Beşeri Sermaye Göstergeleri: İnsani Gelişme Endeksleri

Günümüzde ekonomilerin gelişim aşamalarını değerlendirirken kişi başına gelir dışında en yaygın olarak kullanılan ölçütün, her yıl Birleşmiş Milletler tarafından ölçülen ve yayımlanan insani gelişme endeksi olduğu görülmektedir (İGE). İGE'nin, kişi başına gelirle birlikte, sağlık ve eğitim konusuna da eşit ağırlık veren bir endeks olma özelliği bulunmaktadır (Pamuk, 2014: 30).

Pamuk'a göre 1820-2010 yıllarına ait Türkiye'nin insani gelişme endeksi tablosunda, Türkiye'nin, kişi başına gelirdede olduğu gibi insani gelişme endeksi eğitim ve sağlık boyutlarında 19. Yüzyılda daha yavaş, son 100 yılda ve özellikle de son 60 yılda daha hızlı ilerleme gösterdiği görülmektedir. Sağlık sektöründe de hızlı gelişmeler 20. Yüzyılın ikinci yarısında görülmüştür. Doğum sonrası yaşam beklentisinin 19. Yüzyıl boyunca sınırlı ölçüde artış göstermiş 20. Yüzyılın ilk yarısında yaşanan II. Dünya Savaşı sırasında düşüş göstermekle birlikte, özellikle 1930'lu yılların başlamasıyla yükselmeye başlayarak 1950'de 44 yıla (erkeklerde 42 ve kadınlarda 46) ulaşmıştır. Doğumda yaşam beklentisinde 1980'de 57 yıla (erkeklerde 55 ve kadınlarda 59) ve 2010'da 74 yıla (erkeklerde 72 ve kadınlarda 76) yükselmiştir. Eğitim alanında yaşanan gelişmeler ise daha yavaş ve sınırlı olarak kalmıştır. Çünkü okullar ve okullaşma nüfusun büyük bölümünün yaşadığı kırsal kesimlere yayılmamıştır (Pamuk, 2014: 32).

4.1.3. Türkiye'de Kalkınma Planlarının Beşeri Sermaye ve Ekonomik Kalkınmadaki Rolü

Kalkınmanın amacı toplumun refah seviyesini artırmak, yaşam standardını geliştirmek, temel hak ve hürriyetlerinin temelinde adil, güvenli ve huzurlu bir yaşam ortamını oluşturmaktır. Bu çerçevede zarfında, insan için ve insanla çabalarıyla birlikte kalkınma yaklaşımının uygulanabilmesi ve refahın toplumun tüm kesimlerine yayılması temel hedef olarak görülmektedir. Gerek gerçekleştirilme sürecinde gerekse sonuçları itibarıyla geniş bir kapsayıcılıkta kalkınma anlayışı esas alınmaktadır. Temeli insan olan bu anlayış kalkınma sürecine herkesin ve her yöreden insanın katılımını en yüksek seviyeye çıkarmayı, kalkınmanın sonuçlarından herkesin daha adilce bir şekilde pay almasını amaçlamaktadır. Çok daha güçlü ve müreffeh bir toplum oluşmasına ortam hazırlamak ve beşeri sermayeyi güçlendirmek üzere eğitim, sağlık, istihdam, sosyal güvenlik, temel hak ve özgürlükler, demokratikleşme, adalet ve kamu yönetimi gibi alanlarda uyumlu ve birleşik ve bütünleşik politikaların uygulanmasına devam edilmesi gerekmektedir. Beşeri sermayenin güçlendirilmesi amacıyla iş ve yaşama ilişkin bilgi, beceri ve yetenekleri yüksek ve sağlıklı bireylerin yetişmesi büyük bir önem arz etmektedir. Toplumun çekirdeğini olan aile, bireyleri ve toplumu bir arada tutan, hoşgörü, sevgi ve karşılıklı anlayış çerçevesinde yetişen bireyler, güçlü toplum olmanın temelini oluşturmaktadır. Toplum yapısının ve

dayanışmanın güçlendirilmesi ancak aile kurumunun varlığına bağlıdır. Sağlanan gelişmelerle birlikte, kalkınmanın temellerinin güçlendirilmesi amacıyla fiziki ve beşeri altyapının daha da iyileştirilmesine, kamu hizmet sunumunda kalite ve etkinliğin artırılmasına olan ihtiyaç devam etmektedir (DPT, 2013: 24-29).

Binyıl Kalkınma Hedeflerinin birçoğuna 2015 gelinceye kadar milli düzeyde ulaşılması olası olduğu, ancak başarının kendiliğinden gelmeyeceği ve kazanımların da kalıcı olmadığı düşünüldüğünde kalkınmayı bir adım öteye götürmek, kırılganlığa ve şoklara karşı sağlanan başarının devam edebilmesi, dayanıklılığın artırılması ve ilerlemenin genişletilmesi ile mümkün olabilmektedir. Çünkü ilerleme çalışmayı gerektirmektedir. Kırılgan olan grupları tanımlamak ve bu grupları hedef almak, daha çok eşitliğin sağlanması ve yapısal kırılganlığı ele almak kalkınmanın bireyin yaşamı boyunca ve nesilden nesile sürdürülmesi için elzem olduğu görülmektedir (UNDP, 2014: 15).

Bu aşamada Türkiye’de 2006, 2012, 2013 yılları arasında kalkınma planları çerçevesinde beşeri sermaye ve ekonomik kalkınma konusunda kaydedilen gelişmeler (eğitim, sağlık, istihdam ve nüfus alanında) ve 2018 yılı için hedefler tablolar eşliğinde sunulmaktadır.

Tablo 15. Eğitimde Gelişmeler ve Hedefler (%), 2006, 2012, 2013, 2018

	2006	2012	2013	2018
Derslik Başına Öğrenci Sayısı 30 ve Altı Olan İl Sayısı				
İlköğretim	51	63	66	76
Ortaöğretim	57	55	57	66
Okul Öncesi (4-5 yaş) Eğitimde Brüt Okullaşma Oranı (%)	24,0	44,0	47,0	70,0
Yükseköğretimde Brüt Okullaşma Oranı				
Örgün	29,1	42,9	47,2	55,0
Toplam	46,0	81,6	87,0	94,0
Öğretim Üyesi Başına Öğrenci Sayısı⁵	41,6	43,1	43,0	36,0
Yükseköğretimde Dünyadaki Uluslararası Öğrenci Havuzundan Alınan Pay (%)	0,54	0,64 ⁶	0,76	1,50

Not: 2006 ve 2012 yılı verileri Millî Eğitim Bakanlığı (MEB), Kalkınma Bakanlığı, Ölçme, Seçme ve Yerleştirme Merkezi (ÖSYM), OECD ve Avrupa Topluluğu İstatistik Ofisi’ne (Eurostat) aittir. 2013 ve 2018 yılı verileri Onuncu Kalkınma Planı tahminleridir.

Kaynak: Kalkınma Bakanlığı, 2013: 32

⁵ Lisansüstü öğrenciler hariçtir. 2012 yılı verisi 2011-2012 eğitim öğretim yılına aittir.

⁶ 2010 yılı verisidir.

Tablo 16. Sağlık Alanında Gelişmeler ve Hedefler (%), 2006, 2012, 2013, 2018

	2006	2012	2013	2018
10 Bin Kişiyeye Düşen Yatak Sayısı	25,1	26,5	26,7	28,4
100 Bin Kişiyeye Düşen Hekim Sayısı	151	172	176	193
100 Bin Kişiyeye Düşen Hemşire Sayısı	119	180	191	295
Fiziki Altyapının Dengeli Dağılım Oranı⁷	---	2,55	2,42	2,00
Sağlık Personelinin Dengeli Dağılım Oranı⁸	3,40	2,24*	2,20	2,00
Hekim Başına Düşen Hemşire Sayısı	0,79	1,04	1,09	1,53
Bebek Ölüm Hızı (Binde)	16,5	7,7*	7,1	6,0
Anne Ölüm Hızı (Yüz Binde Canlı Doğumda)	28,5	15,5*	14,5	9,5

* 2011 yılı verisidir

Not: 2006 ve 2012 yılı verileri Sağlık Bakanlığı ve Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK) verilerinden hesaplanmış olup, 2013 ve 2018 yılı verileri Onuncu Kalkınma Planı tahminleridir.

Kaynak: Kalkınma Bakanlığı, 2013: 34

Tablo 17. İstihdam ve Çalışma Hayatında Gelişmeler ve Hedefler (%) 2006, 2012, 2013, 2018

	2006	2012	2013	2018
İşsizlik Oranı	10,2	9,2	9,2	7,2
İşgücüne Katılma Oranı	46,3	50,0	51,1	53,8
İstihdam Oranı	41,5	45,4	46,4	49,9
Kadın İşgücüne Katılma Oranı	23,6	29,5	30,9	34,9
Gençlerde İşsizlik Oranı	19,1	17,5	16,5	13,0
Ücretli İstihdam Oranı	58,9	63,0	64,0	70,0
Kayıt Dışı İstihdam Oranı	47,0	39,0	37,5	30,0
Lise ve Üstü Eğitimliilerin İşgücü İçerisindeki Payı	35,2	38,5	39,2	42,0
Uzun Süreli İşsizlerin Toplam İşsizler İçerisindeki Payı	35,8	24,8	24,0	18,0
İŞKUR' a Kayıtlı İşsizlerin İşe Yerleştirilme Oranı	12,3	23,5	35,0	50,0

Not: 2006 ve 2012 yılı verileri TÜİK ve Türkiye İş Kurumuna (İŞKUR) aittir. 2013 ve 2018 yılı verileri Onuncu Kalkınma Planı tahminleridir.

Kaynak: Kalkınma Bakanlığı, 2013: 46

Tablo 18. Nüfus Gelişmeleri ve Tahminleri (%), 2006, 2012, 2013, 2018

	2006	2012	2013	2018
Toplam Doğurganlık Hızı	2,12	2,08	1,99	2,10
Doğuşta Beklenen Yaşam Süresi (Yıl)*	74,7	76,8	76,9	77,5
Erkek	72,5	74,6	74,7	75,2
Kadın	76,9	79,1	79,2	79,7
Nüfus Artış Hızı (Binde)	12,2	12,0	11,2	10,8
Yıl Sonu Nüfus (Bin Kişi)	69.597	75.627	76.482	80.796

*2006 ve 2012 yılı verileri TÜİK' in geriye dönük projeksiyon çalışmasıdır.

Not: 2006 ve 2012 yılı verileri TÜİK' e aittir. 2013 ve 2018 yılı verileri Onuncu Kalkınma Planı tahminleridir.

Kaynak: Kalkınma Bakanlığı, 2013: 50

⁷ 29 Sağlık Bölgesi arasından '10 bin kişiyeye düşen yatak sayısı' nın en yüksek olduğu bölgedeki kişi başına yatak sayısının en düşük olduğu bölgedeki kişi başına yatak sayısına oranıdır

⁸ İstatistikî Bölge Birimleri Sınıflandırması (İBBS) Düzey 1'e göre '100 bin kişiyeye düşen toplam hekim sayısı' nın en yüksek olduğu bölgedeki kişi başına hekim sayısının en düşük olduğu bölgedeki kişi başına hekim sayısına oranıdır

4.2. TÜRKİYE’DE BEŞERİ SERMAYE VE EKONOMİK KALKINMA İLİŞKİSİ ÜZERİNE LİTERATÜR TARAMASI

Beşeri sermaye ve ekonomik kalkınma arasındaki ilişkileri ele alan birçok çalışma yapılmış ve bu konudaki ampirik literatür son yıllarda oldukça belirginleşmeye başladığı görülmektedir. Beşeri sermayenin ekonomik kalkınma üzerindeki rolüne ilişkin Türkiye’de yapılan ampirik çalışmalar göstermiştir ki beşeri sermaye ekonomik kalkınmaya olumlu ve anlamlı katkı yapmaktadır.

Tablo 19. Beşeri Sermaye-Ekonomik Kalkınma Üzerine Yapılan Çalışmalar

Çalışmayı Yapan	Ülke/ Dönem	Kullanılan Değişiklikler	Yöntem	Bulgular
Tunç 1997	Türkiye 1968-1995	Ekonomik Büyüme ve Türkiye’de Okullaşma Oranı	Regresyon Modeli	Ekonomik Büyüme ve Eğitim düzeyleri arasında yakın bir ilişki vardır.
Ergen 1999	Türkiye 1990-1990	Eğitim ve Ekonomik Büyüme İlişkisi	CES Üretim Fonksiyonu	Eğitimin büyümeye olumlu katkısı vardır. Fakat bu katkı artmamaktadır.
Canpolat 2000	Türkiye 1950-1990	Beşeri Sermaye ve Ekonomik Büyüme İlişkisi	Zaman Serisi Verileri	Beşeri sermaye birikimi hesaba dâhil edildiğinde emek birikimindeki büyümenin ekonomik büyüme üzerindeki etkisi azalmaktadır.
Bozkurt ve Doğan (2003)	Türkiye 1983-2001	Eğitim (okullaşma oranı ve eğitimin bütçede payı) ve büyüme (kişi başına gelir)	Birim Kök Testi, Eşbütünleşme ve VEC Analizi, Granger Sebep-Sonuç İlişkisi	Eğitim ekonomik büyümeyi etkilemektedir.
Kar ve Taban (2003)	Türkiye 1971-2000	Kamu harcama dağılımının (eğitim, sağlık, sosyal süvenlik ve altyapı harcamalarının) ekonomik büyümeye etkileri	Eş-Bütünleşme Yaklaşımı	Eğitim ve sosyal güvenlik harcamalarının ekonomik büyümeye etkisinin pozitif, sağlık harcamalarının büyümeye etkisinin negatif ve altyapı harcamalarının etkisinin ise istatistiksel olarak anlamsız olduğu şeklindedir.
Çakmak ve Gümüş 2005	Türkiye 1960-2002	Beşeri sermaye ile ekonomik büyüme arasındaki ilişki	Eşbütünleşme Analizi	Beşeri sermaye ile ekonomik büyüme arasında uzun dönemli pozitif bir ilişki vardır. Türkiye ekonomisinde fiziki ve beşeri sermayenin GSMH üzerinde negatif bir etkiye sahip olduğunu göstermektedir.
Taban (2004)	Türkiye 1968-2003	Ekonomik büyüme, sağlık göstergeleri (Doğuştan yaşam beklentisi, sağlık kurumlarının sayıları, yatak sayıları, sağlık personeli başına düşen kişi sayısı)	Nedensellik Testi	Sağlık kurumlarının sayısı dışındaki diğer sağlık verileri ile ekonomik büyüme arasında çift yönlü nedensellik ilişkisi vardır.
Taban ve Kar (2006)	Türkiye 1969-2001	Beşeri sermaye ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkisi	Nedensellik İlişkisi	Türkiye’de beşeri sermayenin ekonomik büyümeye olumlu katkıda bulunduğunu ve ekonomik büyümenin de beşeri sermayeye önemli katkıları vardır. Yani

değişkenler arasında karşılıklı bir etkileşim mevcuttur				
Kar ve Ağır (2006)	Türkiye 1926-1994,	Beşeri sermaye (eğitim ve sağlık harcamalarının GSMH'ye oranları), gelir (kişi başına GSMH)	Birim Kök Testi, Granger Nedensellik Testi, Eşbütünleşme Testi, VECM uygulanmıştır.	LPY ve LED arasında ve LPY ve LHE arasında eşbütünleşmenin bulunduğu, yönünün ise LED→LPY ve LPY→LHE doğru olduğu tespit edilmiştir. LPY: log kişi başına GSMH LED: log Eğitim Harcaması LHE: log Sağlık Harcaması
Özsoy (2007)	Türkiye (1923-2005)	Çeşitli eğitim düzeyleri ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkinin yönü ve büyüklüğü	VAR Modeli, Varyans Ayrıştırması ve Etki Tepki Analizi, Eşbütünleşme Testi	Eğitim ve büyüme arasında uzun dönemli, istikrarlı ve pozitif yönde bir ilişki bulunmaktadır.
Özsoy (2008)	Türkiye 1970-2006	Yükseköğretim ile iktisadi büyüme arasındaki ilişkinin yönü ve büyüklüğü	VAR Modeli	Eğitim ile ekonomik büyüme arasında uzun dönemli, istikrarlı bir ilişki bulunmaktadır. Ancak, eş-bütünleşme testi sonuçları nedenselliğin yönünü göstermemektedir. İki değişken arasındaki ilişkinin yönünü belirlemek amacıyla yapılan nedensellik testli sonucuna göre, eğitim düzeyi yükseldikçe eğitimin iktisadi büyüme üzerindeki etkisinin arttığı ortaya çıkmıştır.
Taş ve Yenilmez (2008)	Türkiye 2002	Eğitim ve ekonomik kalkınma arasındaki ilişki	Fayda-Maliyet Analizi	Kişisel dönüş oranı konusunda en yüksek seviye lisans ve lisansüstü eğitim alan bireylerde ortaya çıkmaktadır, özel ve sosyal dönüş oranlarında ise lise dengi meslek teknik okullarının diğer eğitim kademelerine nazaran daha yüksek olduğu sonucuna varılmıştır.
Genç vd., (2009)	Türkiye 1980-2007	İhracat-büyüme, beşeri sermaye-büyüme ve beşeri sermaye-ihracat ilişkileri	Toda-Yamamoto Nedensellik Testleri	İhracattan beşeri sermayeye doğru tek yönlü nedensellik ilişkisi bulunmaktadır. Türkiye ekonomisinin ihracatında yapısal değişime paralel olarak daha fazla beşeri sermayeye gereksinim duyduğu biçiminde yorumlanır.
Bozkurt (2009)	Türkiye 1980-2005	Eğitim, sağlık, beşeri sermaye, ekonomik büyüme	Ergle-Granger, Johansen Eşbütünleşme ve Stock Watson	Eğitim ve sağlık ayrı ayrı analize tabi tutulduklarında, ekonomik büyüme üzerinde pozitif etkili olarak gözlenmektedir. Ancak her iki bileşenin büyüme üzerindeki etkisi birlikte alındığında daimi rant faktör sağlıktır. Bu sonuç beşeri sermayenin temel dinamikleri olarak kabul edilen eğitim ve sağlıkta iyileşmelerin zorunluluğunu ortaya koymaktadır.
Afşar (2009)	Türkiye 1963-2005	Türkiye'de Eğitim Yatırımları Ve Ekonomik Büyüme İlişkisi	Granger Nedensellik Testi	Türkiye'de büyüme ile eğitim yatırımlar arasında tek yönlü bir nedenselliğin varlığı saptanmış, nedenselliğin yönünün de eğitim yatırımlardan ekonomik büyüme doğru olduğu belirlenmiştir.
Yumuşak ve Yıldırım (2009)	Türkiye 1980-2005	Sağlık göstergeleri ve ekonomik büyüme ilişkisi	Birim Kök Testi Johansen Eşbütünleşme Testi	Türkiye'de sağlık harcamalarından hâsılaya doğru bir nedensellik ilişkisinin bulunduğu, Ancak bu ilişkinin küçük ve negatif olduğu ve doğuşta yaşam beklentisinden hâsılaya doğru bir nedenselliğin olduğu tespit edilmiştir.
Telatar ve Terzi (2010)	Türkiye 1968-2006	Ekonomik büyüme, nüfus ve eğitim arasındaki ilişki	Granger Nedensellik Testi ve VAR Analizi	Ekonomik büyümeden nüfusa doğru negatif, yükseköğretim mezunu öğrenci sayısına doğru ise pozitif bir nedenselliğin olduğunu ayrıca, meslek lisesi mezunu öğrenci sayısından ekonomik büyüme doğru pozitif bir

nedensellik ilişkisi saptanmıştır.				
Şimşek ve Kadılar (2010)	Türkiye 1960-2004	Beşeri sermaye birikimi, ihracat ve ekonomik büyüme arasındaki ilişki	Nedensellik ve Eş-bütünleşme Testi	Anlamli ve paralel sonuçlar elde edilmiştir. Reel ihracat ve beşeri sermayenin uzun dönemde reel gayrisafi yurtiçi hâsıla üzerinde istatistiksel olarak anlamli ve güçlü pozitif etkiye sahip olduğunu göstermiştir. Türkiye’de ihracattaki artış ve beşeri sermaye birikiminin uzun dönemli ekonomik büyümeyi desteklediğini ve ihracattaki artışlarda yine ekonomik büyümede artışlara yol açtığını öne süren ihracata dayalı büyüme hipotezini ve içsel büyüme teorisini desteklemektedir.
Keskin (2011)	Türkiye 1975-2007	Beşeri sermaye ekonomik kalkınma	Doğrusal Regresyon Modeli	Beşeri sermaye ekonomik kalkınmayı olumlu etkilemektedir.
Yeldan (2012)	Türkiye	Türkiye ekonomisi için beşeri sermaye ve bilgi sermayesi birikimine dayalı bir içsel büyüme	Analitik Model	Bu gözlemler altında, devlet kaynak destekleme stratejisi kısa-orta dönemde eğitim teşvikleriyle oluşturulurken, orta-uzun dönemde Ar-Ge yatırımlarının özendirilmesiyle birleştirilerek hibrid bir programın amaçlanması daha uygun görülmektedir.
Çalışkan vd., (2013)	Türkiye 1923-2011	Eğitimin ekonomik büyüme üzerindeki etkisi	Eş-bütünleşme Analiz Yöntemi	Lise ve yükseköğretim düzeyindeki öğrenci sayılarının artması, büyüme üzerinde anlamli ve pozitif etkilere yol açmaktadır. Türkiye’de lise seviyesindeki öğrenci sayısındaki her %1’lik artışın GSYH’yi yaklaşık %0,2, yükseköğretim seviyesindeki %1’lik artışın ise GSYH’yi yaklaşık %3 artırdığı belirlenmiştir.

Tablo 19, beşeri sermaye ilişkilerini ele alan çalışmalar hakkında özet bilgiler içermektedir.

Bozkurt ve Doğan (2003) 1983-2001 döneminde Türkiye’de Eğitim (Okullaşma Oranı ve Eğitimin Bütçede Payı) ve Büyüme (Kişi Başına Gelir) arasındaki ilişkiyi açıklamak için yaptıkları çalışmalarında Birim Kök Testi, Ko-entegrasyon ve VECM (Vector Error Correction Mechanism) Analizi, Granger Sebep-Sonuç İlişkisi test edilmiş, sonuçta, eğitimin artması ekonomik büyümeyi olumlu açıdan etkilediği anlaşılmıştır. Ayrıca ülke ekonomilerinde eğitime yapılan maddi ve manevi yatırımlar, ekonomik büyümeyi artırmakta ve dolayısıyla eğitimde ki olumlu çalışmalar ekonomik büyümeyi pozitif yönde etkilemektedir.

Taban ve Kar (2003) Türkiye’nin 1971-2000 yılları arasında yapmış olduğu kamu harcamalarının (eğitim, sağlık, sosyal güvenlik ve altyapı harcamalarının) ekonomik büyümeye etkisini eş-bütünleşme analiz yöntemini kullanarak incelemiştir. Sonuç olarak yapılan çalışmalarda eğitim ve sosyal güvenlik

harcamalarının ekonomik büyümeye pozitif yönde etkilediği sonucuna ulaşılmıştır. Sağlık harcamalarının büyümeye etkisinin negatif ve altyapı harcamalarının etkisinin ise istatistiksel olarak anlamsız olduğu sonucuna varmışlardır.

Çakmak ve Gümüş (2005) Türkiye de 1960-2002 yılları arasında, beşeri sermaye ile ekonomik kalkınma arasındaki ilişkiyi Eş-Bütünleşme Analizi yöntemi kullanılarak ekonometrik açıdan incelenmiş, konu ile ilgili olarak “beşeri sermaye ile ekonomik büyüme arasında uzun dönemli pozitif bir ilişki vardır” şeklinde hipotez zaman serisi analizleri ile test edilmiştir. Yapılan analizlerde beşeri sermaye ile ekonomik büyüme arasında uzun dönemde pozitif bir ilişki olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Sonuçlar Türkiye’de fiziki ve beşeri sermayenin GSMH üzerinde pozitif bir etkiye sahip olduğunu, işgücünün ise GSMH üzerinde negatif bir etkiye sahip olduğu şeklinde yorumlanmaktadır.

Taban (2004) Türkiye’de 1968 ve 2003 yılları arasındaki dönem için sağlık ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkinin araştırıldığı çalışmada Nedensellik Testi yöntemi kullanılmıştır. Çalışmanın sonucunda sağlık kurumları sayısının dışındaki diğer sağlık verileri ile ekonomik büyüme arasında karşılıklı bir ilişki bulunduğunu tespit etmişlerdir. Türkiye’de sağlık alanına gerekli önem verildiği zaman ekonomik büyümenin bundan olumlu etkileneceğini ve ekonomik büyümenin devam ettiği takdirde daha sağlıklı bir topluma ulaşılabileceği sonucuna ulaşılmıştır. Sağlık kurumlarının sayıları ile ekonomik büyüme arasında ise herhangi bir ilişki bulunamamıştır.

Kar ve Ağır (2006) beşeri sermaye ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi nedensellik ilişkisi içerisinde incelemişlerdir. Bu anlamda yeni büyüme yaklaşımının Neo-Klasik büyüme kuramından farklılığı teorik olarak ortaya konmaktadır. 1926-1994 dönemine ait beşeri sermaye göstergesi olabilecek değişkenler ile hâsıla arasındaki uzun dönem ilişkisini eşbütünleşme metodu ile incelemişlerdir. Ayrıca değişkenlerin logaritması alınmış, Birim Kök Testi, Granger Nedensellik Testi, Eş-bütünleşme (Cointegration) Testi, VECM uygulanmıştır. Sonuç olarak ise, LPY (kişi başına GSMH) ve LED (eğitim harcaması) arasında ve LPY (kişi başına GSMH) ve LHE (sağlık harcaması) arasında eşbütünleşmenin bulunduğu, yönünün ise $LED \rightarrow LPY$ ve $LPY \rightarrow LHE$ doğru olduğu tespit edilmiştir.

Taban ve Kar (2006) çalışmalarında Türkiye'nin 1969-2001 dönemi için beşeri sermaye ile ekonomik büyüme arasındaki Nedensellik ilişkisini test etmişlerdir. Bunun için de beşeri sermaye göstergeleri olarak beşeri sermaye endeksi, bileşik okullaşma oranı, eğitim endeksi ve yaşam süresi beklentisi değişkenlerini ve ekonomik büyümenin göstergesi olarak da reel GSMH değişkenini kullanmışlardır. Çalışmada nedenselliğin yönünün kullanılan değişkene göre farklılık gösterdiği, ancak ayrıntılı incelendiğinde, Türkiye'de beşeri sermayenin ekonomik büyümeye olumlu katkılar sağladığı ve ekonomik büyümenin de beşeri sermaye birikimine oldukça önemli katkılarının olduğu sonucuna varmışlardır. Diğer bir deyişle sonuçlar değişkenler arasında karşılıklı bir etkileşimin olduğunu göstermektedir.

Özsoy (2007) beşeri sermaye teorisinde önemi vurgulanan eğitim ile ekonomik büyüme arasındaki ilişki, 1923-2005 yılları arasında Türkiye ekonomisi için VAR (Vektör Otoregressif) modeli aracılığı ile test edilmiştir. Çalışmada elde edilen bulgulara göre, Türkiye'de eğitim ve ekonomik büyüme arasında uzun dönemli, düzenli ve pozitif yönde bir ilişki olduğu görülmüştür. Bu durum, Türkiye'nin sürdürülebilir bir ekonomik büyüme sağlayabilmesi için eğitime özel bir önem verilmesi gerektiğini şeklinde yorumlanmaktadır.

Özsoy (2008) çalışmasında Türkiye'nin 1970-2006 yıllarını kapsayan bir dönem için Yükseköğretim ile İktisadi Büyüme arasındaki ilişkinin yönü ve büyüklüğünü VAR Modeli aracılığı ile test edilmiştir. Araştırmanın sonucuna göre eğitim ile ekonomik büyüme arasında uzun dönemli, düzenli bir ilişki bulunmaktadır. Ancak, eş-bütünleşme testi sonuçları nedenselliğin yönünü göstermemektedir. İki değişken arasındaki ilişkinin yönünü belirlemek amacıyla yapılan nedensellik testli sonucuna göre, eğitim düzeyi arttıkça eğitimin ekonomik büyüme üzerindeki etkisinin arttığı meydana gelmiştir.

Taş ve Yenilmez (2008) Türkiye'de eğitim ve ekonomik kalkınma arasındaki ilişkinin test edildiği çalışmalarında 2002 yılı verileri kullanılmıştır. Eğitim ve ekonomik kalkınma arasındaki ilişki bazı sosyal ve ekonomik kriterlere dayandırılarak açıklanmaktadır. Fayda-Maliyet analiz yöntemi ile test edilen araştırmanın sonucunda kişisel dönüş oranında en yüksek seviye lisans ve lisansüstü eğitim alan bireylerde ortaya çıkmaktadır. Özel ve sosyal dönüş oranlarında lise dengi meslek teknik okulların diğer eğitim kademelerine göre daha yüksek çıktığı sonucuna

varılmıştır. Kişisel anlamda fayda miktarını artırabilmenin sağlanması için, lisans ve lisansüstü eğitimin önemi mevcut rakamlarla ortaya konmaktadır.

Genç vd., (2009) çalışmalarında Toda-Yamamoto nedensellik sınaması ile ihracat-büyüme, beşeri sermaye-büyüme ve beşeri sermaye ihracat ilişkileri incelenmiştir. Çalışmada elde edilen verilere göre 1980 sonrası dönemde ihracata dayalı büyüme ve büyümeye dayalı ihracat pozitiflerini desteklerken, beşeri sermayeyi temsil eden değişkenler ile ekonomik büyüme arasında farklılaşan nedensellik ilişkileri gözlenmiştir. Diğer taraftan çalışmanın ana inceleme konusunu oluşturan beşeri sermaye-ihracat ilişkilerine ait ilişki sonuçları ise her iki beşeri sermaye değişkeni açısından birliktelik arz ettiği yönündedir. İhracattan beşeri sermayeye doğru tek yönlü nedensellik ilişkisi bulunmaktadır. Yapılan nedensellik testleri ihracattan her iki beşeri sermaye değişkenine doğru tek yönlü nedensellik bulgusunu ortaya koymaktadır. Bu sonuç doğrultusunda 1980 sonrası dönemde ihracatta oluşan yapısal dönüşümlerin beşeri sermaye oluşumu kullanımını uyardığını göstermektedir. Bu sonuç Türkiye ekonomisinin ihracatında yapılan değişimle birlikte olarak beşeri sermayenin geliştirilmesine daha fazla ihtiyaç duyulduğu şeklinde yorumlanmaktadır.

Bozkurt (2009), çalışmasında, Türkiye'nin 1980-2005 döneminde eğitim, sağlık ve beşeri sermayenin ekonomik büyüme üzerindeki etkilerini araştırmış, 1980-2005 dönemine ilişkin yıllık veriler İki Aşamalı Engle-Granger, Johansen Eşbütünleşme ve Stock Watson yöntemleri vasıtasıyla test edilmiştir. Bu verilere göre, eğitim ve sağlık birbirinden farklı olarak analize tabi tutulduklarında, ekonomik büyüme üzerinde olumlu bir etki yaptığı gözlenmektedir. Fakat bu iki bileşenin büyüme üzerindeki etkisi birlikte ele alındığında, baskın olan faktörün sağlık olduğu tespit edilmiştir. Bu sonuçlar neticesinde beşeri sermayenin dinamiklerinden olan eğitim ve sağlık alanında yapılacak olan yatırımların önemini ortaya koymak amaçlanmıştır.

Afşar (2009), çalışmasında Türkiye'de 1963-2005 arası kapsayan dönem için Türkiye'de Eğitim Yatırımları ve Ekonomik Büyüme İlişkisi, Granger nedensellik testi ile test edilmiştir. Nedensellik testi sonucunda ise Türkiye'de büyüme ile eğitim yatırımlar arasında karşılıklı olarak bir nedensellik ilişkisi bulunmaktadır ve tek yönlü bir nedenselliğin olduğu tespit edilmiş, nedenselliğin

yönünün de eğitim yatırımlardan ekonomik büyümeye doğru olduğu belirlenmiştir. Ulaşılan diğer bir sonuç ise ekonomik büyümeden eğitim yatırımlarına doğru bir nedensellik ilişkisi ise bulunmadığı yönündedir. Bir başka ifade ile Türkiye ekonomisinde eğitim yatırımları, ekonomik büyümeyi etkileyen faktörler içinde yer almakta, fakat ekonomik olarak büyümenin yüksek veya düşük oranda gerçekleşmesi, eğitim yatırımları üzerinde her hangi bir etkisinin olmadığı şeklinde yorumlanmaktadır.

Yumuşak ve Yıldırım (2009) çalışmalarında Türkiye'nin 1980-2005 yıllarını kapsayan verileri kullanılarak beşeri sermayenin unsurlarından olan sağlık göstergeleri ile iktisadi büyüme arasındaki ilişki test edilmiştir. Analizlerde sağlık göstergeleri, doğuştan yaşam beklentisi ve GSMH verileri kullanılmıştır. Analizlerin sonucunda ise Türkiye'de sağlık harcamalarından hâsılaya doğru nedensellik ilişkisinin olduğu fakat bu ilişkinin küçük ve negatif çıktığı sonucuna ulaşılmıştır. Ayrıca diğer bir analiz sonucu ise doğuştan yaşam beklentisinden hâsılaya doğru bir nedenselliğin bulunduğu yönündedir.

Şimşek ve Kadılar (2010) çalışmalarında Türkiye'de 1960-2004 yılları arası bir dönemi kapsayan beşeri sermaye birikimi, ihracat ve ekonomik büyüme arasındaki ilişki Nedensellik ve Eş-Bütünleşme Testi kullanılarak test edilmiş, sonuçlar, reel ihracat ve beşeri sermayenin uzun dönemde reel gayri safi yurtiçi hâsıla üzerinde istatistiksel olarak anlamlı ve güçlü bir pozitif etkiye sahip olduğunu göstermiştir. Nedensellik analizinin sonucuna göre, uzun dönemde Türkiye'de bir taraftan ihracattaki artış ve beşeri sermaye birikiminin, uzun dönemli ekonomik büyümeyi desteklediğini, diğer taraftan da GSYİH' deki artışın beşeri sermaye beslediğini ortaya koymaktadır. Bu sonuçlar neticesinde, beşeri sermayeye yapılan yatırımların ekonomik büyümeyi desteklediğini ve ihracattaki artışların da yine ekonomik büyümede artışlarına yol açacağını öne süren ihracata dayalı büyüme hipotezini ve içsel büyüme teorisini onaylandığının göstergesi olduğu tespit edilmiştir.

Telatar ve Terzi (2010) araştırmalarında Türkiye'nin 1968-2006 yılları arasındaki verilerinden faydalanılarak ekonomik büyüme, nüfus ve eğitim arasındaki ilişkiyi Granger Nedensellik Testi ve VAR Analizi yöntemini kullanarak test etmişlerdir. Araştırmada ekonomik büyümeden nüfusa doğru negatif, yükseköğretim mezunu öğrenci sayısına doğru ise pozitif bir nedenselliğin olduğu sonucuna

ulaşmıştır. Ayrıca çalışmalarında, meslek lisesi mezunu öğrenci sayısından ekonomik büyümeye doğru pozitif bir nedensellik ilişkisinin bulunduğu sonucuna varılmıştır.

Keskin (2011) çalışmasında 1975-2007 yılları arasında Türkiye'nin kalkınma sorununu, beşeri sermaye açısından durumunu diğer ülkelerle karşılaştırarak irdelemiştir. 177 ülke verilerini kullanarak Beşeri sermaye ve ekonomik kalkınma arasındaki ilişkileri anlamlandırmak için Doğrusal Regresyon Modeli kullanılmıştır. Yapılan bu çalışmaların sonuçları beşeri sermaye ile ekonomik kalkınma arasındaki nedensellik ilişkisinin, seçilen beşeri sermaye ölçütüne duyarlı olduğunu ortaya koymaktadır. Beşeri sermaye ölçütü olarak çoğu zaman eğitim harcamaları, sağlık harcamaları, okur-yazarlık oranı, okullaşma oranı gibi çeşitli değişkenler kullanılmıştır.. Çalışmada yapılan regresyon analizlerinde beşeri sermayenin ekonomik kalkınmaya olumlu etkiye sahip olduğu bulunmuş ve bu çalışma ekonomik kalkınma için beşeri sermayenin önemini ortaya koymuştur.

Yeldan (2012) çalışmasında Türkiye'de beşeri sermaye birikimi ve bilgi sermayesi (Ar-Ge) birikimini içsel olarak çözmek amacıyla analitik bir model oluşturulmuştur. Sonuç olarak oluşturulan analitik modelde devlet desteğinin yalnızca eğitim harcamalarını teşvik etme stratejisi, ulusal gelirden ilk başta olumlu bir etki yaratmakta, ancak uzun dönemde bu etki azalmaktadır. Sadece eğitim alanında yapılan yatırımlarının teşvik edilmesine dayalı bir kamu teşvik programından beklenen olumlu sonuçların orta-uzun dönemde zayıflamasının bu çalışmanın en önemli bulgusudur. Bu gözlemler altında, devlet kaynak destekleme stratejisi kısa-orta dönemde eğitim teşvikleriyle oluşturulurken, orta-uzun dönemde Ar-Ge yatırımlarının özendirilmesiyle birlikte birleştirilerek hibrid (karma) bir programın amaçlanmasının daha uygun olacağı sonucuna ulaşılmıştır.

Çalışkan vd., (2013) çalışmalarında, Türkiye'nin 1923-2011 yılları arası dönemi kapsayan Eşbütünleşme analiz yöntemi kullanılarak eğitimin ekonomik büyüme üzerindeki etkisini incelenmiştir.. Analizde eğitim değişkenleri olarak eğitim basamaklarındaki öğrenci sayıları ve yıllara göre GSYH verileri modele dâhil edilmektedir. Çıkan sonuçta ise, lise ve yükseköğretim basamaklarındaki öğrenci sayıları ile GSYH arasında pozitif bir ilişki olduğu gözlemlenilmiştir. Ayrıca, lise seviyesindeki öğrenci sayısındaki her % 1'lik artışın GSYH'yi yaklaşık %0,2 ve

yükseköğretim seviyesindeki % 1'lik artış GSYH'yi yaklaşık % 0,6 artırdığı sonucuna varılmıştır. Aynı zamanda, ilköğretim basamağındaki öğrenci sayısındaki yükseliş, GSYH üzerinde anlamlı bir değişikliğe neden olmadığı sonucu da tespit edilmiştir. Benzer şekilde, meslek liselerindeki öğrenci sayısındaki fazlalaşma da, GSYH'de anlamlı bir farklılığa yol açmadığı tespitler arasındadır.

Eğitim ve sağlık ile ekonomik büyüme arasındaki nedensellik ilişkileri, beşeri sermaye ile ekonomik büyüme ve kalkınma arasında olumlu ilişki olduğunu belirten yukarıdaki çalışmaların literatürdeki yaygın görüşü destekler nitelikte olduğu görülmektedir.

SONUÇ

Kalkınma, ekonomik büyümeyi de kapsayacak şekilde sermaye birikimini, sanayileşme ile birlikte ayrılmaz bir yapısallığı ve bu yapısallıktaki değişimi ifade etmektedir ve gelişmiş ülke olmak isteyen bütün ülkelerin en temel hedefleri arasındadır

Türkiye'nin GSMH rakamları gelişmiş ülkelerin sahip olduğundan oldukça düşük olduğu görülmektedir. Sağlık düzeyi ise beşeri sermayenin etkili bir şekilde kullanılması açısından oldukça önemli bir etkidir. Bilgi düzeyi yüksek, yetenekli ve becerikli bireyler yalnızca sağlıklarına önem verip, sağlıklarını korudukları zaman bu değerler ışığında topluma faydalı olabilirler. Türkiye'de sağlık şartlarının gelişmesiyle birlikte ilerleyen yıllarda dikkat çelici bir gelişme yaşanmakta olabileceği görülmektedir. Bu da beşeri sermayeye katkı anlamında ümit verici bir durumdur.

OECD ülkeleri ile kıyaslandığında Türkiye'nin insani gelişme endeksinde kaydettiği gelişme sınırlı düzeydedir. Ancak büyüme oranlarının üst sıralarda bulunan ülkelere kıyasla daha yüksek olması Türkiye için sevindirici bir durumdur. Türkiye'yi daha üst sıralara taşımak adına uygulanacak politikaların yeniden gözden geçirilmesi gerekmektedir.

Literatürdeki ampirik bulgulara göre sağlık ve eğitime aktarılan kaynakların etkin olarak ve gerektiği şekilde kullanılması ve problemlere akılcı yöntemlerle yaklaşılması Türkiye'yi İnsani Gelişmişlik sıralamasında önemli yerlere taşımakla birlikte birçok ülkenin de ilerisinde olabileceği tahmin edilmektedir.

Sonuç olarak Türkiye'nin ekonomik kalkınmasının sağlanması ve gelişiminin devam etmesi üzerinde beşeri sermayenin etkinliğine ilişkin yapılan yabancı ve yerli literatür taraması ve ampirik çalışmalar beşeri sermayenin ekonomik kalkınmaya olumlu etki yaptığını göstermektedir.

Eğitim harcamalarının yatırım niteliğinde olması sebebiyle beşeri sermayenin oluşmasında eğitim başta gelmektedir. Bu nedenle eğitimi daha geniş kesimlere ve daha kaliteli bir şekilde ulaştırabilmek için Türkiye'nin eğitime yeteri kadar kaynak

ayırması gerekmektedir. Her şeyden önce Türkiye’ de eğitim sistemi bireylerin girişimci olarak yetiştirmeyi hedeflemeli ve üniversite sayıları artırılmalıdır.

Türkiye’ de ekonomik kalkınma sürecinin hız kazanması için uygulanan özel ve kamu politikalarının yeniden gözden geçirilip, aynı zamanda beşeri sermayeye yapılan yatırımların artırılması gerekliliği kendini göstermektedir.

KAYNAKÇA

- Açıkgöz Ersoy, B., ve Yılmaz, M. (2007). Beşeri Sermayeyi İçselleştiren Büyüme Modellerinde Kamu Eğitim Harcamalarının Rolü: Panel Eşbütünlük Analizi, *Marmara Üniversitesi, İ.İ.B.F. Dergisi, Cilt: XXIII, Sayı.2,* ss.389-410.
- Açıkgöz Ersoy, B., Kök, R. ve İspir, S. (2008). Küreselleşme Kurgusuna Yönelik Hipotez Testleri: Yoksulluk Olgusu Üzerine Seçilmiş Ülkeler Deneyimi (1997-2003), *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, Cilt: 13, s.1 ss.351-376.*
- Afşar, M. (2009). Türkiye’de Eğitim Yatırımları Ve Ekonomik Büyüme İlişkisi, *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi Anadolu University Journal Of Social Sciences, Cilt: 9, s.1, ss.85–98.*
- Akın, H. B. (2001). *Yeni Ekonomi*, Konya: Çizgi Kitabevi.
- Aktuğ, S. S. (2010). *Kavramsal Açısından Ekonomik Büyüme Ekonomik Kalkınma ve Bölüşüm İlişkileri*, Dokuz Eylül Üniversitesi, İzmir.
- Ateş S. (1998). İçsel Büyüme Modellerinde Fiziksel Sermaye Yatırımlarının Önemi: Uluslararası Verilerle Bir Bakış, *Çukurova Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, Cilt: 8, No: 1, ss.43-70.*
- Balsak, M. (2004). *Türkiye’de Sağlık Sektörünün Kalkınma Sürecinde Yeri ve Önemi*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi SBE, İstanbul.
- Barro, R. J. (1998), Human Capital and Growth in Cross – Country Regressions *Harvard University Press, pp.1-46*
- Başkaya, F. (2005). *Kalkınma İktisadının Yükselişi ve Düşüşü*, 1.Baskı. ss. 32-35 Ankara: Maki Basın yayın.
- Becker, G. S. (1975). Human Capital: A Theoretical and Empirical Analysis, *with Special Reference to Education*, National Bureau of Economic Research, Columbia University Press, New York, pp: 265-269.
- Benhabib, J., ve Spiegel, M. M. (1994). The Role of Human Capital in Economic Development: Evidence from Aggregate Cross- Country Data. *Journal of Monetary Economics. Vol: 34, No: 2, pp.143-173.*

- Berber, Ş. (1998). *Beşeri Sermaye Kaybı Olarak Beyin Göçü ve Türkiye*, Yayınlanmamış Doktora Tezi. İstanbul Üniversitesi SBE, İstanbul.
- Berkman, K. (2008). *Beşeri Sermayenin Ekonomik Büyüme Üzerindeki Etkisi: Türkiye Örneği*. (Yüksek Lisans Tezi). Pamukkale Üniversitesi, Denizli.
- Bozkurt, H. Y. ve Doğan, S. (2003). Eğitim-İktisadi Büyüme İlişkisi: Türkiye İçin Koentegrasyon Analizi, Kocaeli: *II. Ulusal Bilgi, Ekonomi ve Yönetim Kongresi Bildiriler Kitabı*, ss.17-18.
- Bozkurt, H. Y. (2009). Türkiye’de Doğrudan Yatırımların Belirleyicileri Üzerine Bir Analiz: CCC-Mgarch Modeli ile Tahmin, *ODDÜ Geliştirme Dergisi*, Cilt: 36, No: 1, ss.71-92.
- Canpolat, N. (2000).Türkiye’de Beşeri Sermaye Birikimi ve Ekonomik Büyüme, *Hacettepe Üniversitesi İİBF Dergisi*. Cilt: 18 No:2, ss.265-281.
- Cerit, Y. (2001), Teknolojilerin İstihdama Etkisi, *Abant İzzet Baysal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, No: 2, ss.154-163.
- Çetin, M., Ecevit, E. (2010). Sağlık Harcamalarının Ekonomik Büyüme Üzerindeki Etkisi: OECD Ülkeleri Üzerine Bir Panel Regresyon Analizi, *Doğuş Üniversitesi Dergisi*, Cilt: 11. Sayı.2, ss: 166-182.
- Çakmak, E. (1992). Kalkınmada İnsan Faktörünün Önemi ve Reel Sermaye İle İlişkisi, *Atatürk Üniversitesi İİBF Dergisi*. Cilt: 9, No: 1-2, ss. 81-96.
- Çakmak, Ö., ve Gümüş, S. (2005). Türkiye’de Beşeri Sermaye ve Ekonomik Büyüme: Ekonometrik Bir Analiz (1960-2002), *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi* Cilt: 60, No:1, ss. 59-72.
- Çakmak, Ö. (2008). Eğitimin Ekonomiye ve Kalkınmaya Etkisi, *Dicle Üniversitesi Ziya Gökalp Eğitim Fakültesi Dergisi*, Cilt: 11, No: 2, ss. 33-41.
- Çalışkan, Ş., Karabacak, M., ve Meçik, O. (2013). Türkiye’de Eğitim - Ekonomik Büyüme İlişkisi: 1923-2011 (Kantitatif Bir Yaklaşım), *Yönetim Bilimleri Dergisi*, Cilt: 11, Sayı: 21, ss. 29-48.
- Çetintaş, H., ve Barışık, S. (2003). Küreselleşme ve Beyin Göçü, *Derbent-Kocaeli: II. Ulusal Bilgi, Ekonomi ve Yönetim Kongresi Bildiriler Kitabı*, No: 717, ss. 709-721.

- Çoban, O. (2002). Bilgi Toplumunda Eğitimin Verimlilik ve İktisadi Büyüme Üzerine Etkileri: Teorik Bir Analiz, Hereke-Kocaeli: *I. Ulusal Bilgi, Ekonomi ve Yönetim Kongresi Bildiriler Kitabı*, ss. 417-422.
- Çolak, M. (2010). *Eğitim ve Beşeri Sermayenin Kalkınma Üzerine Etkisi*, Dokuz Eylül Üniversitesi İ.İ.B.F. Kamu-İş Dergisi, Cilt: 11, S.3, ss.109-125.
- Demir, R., ve Arısoy, E. (2001). Eğitim, Haberleşme ve Ticari Serbestliğin Ekonomik Büyümeğe Katkısı, *Dış Ticaret Dergisi*. No: 23, ss.1-20.
- Demir, S. (2006). Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı İnsani Gelişme Endeksi ve Türkiye Açısından Değerlendirme. Sosyal Sektörler ve Koordinasyon Genel Müdürlüğü, web: http://ekutup.dpt.gov.tr/ekonomi/gosterge/demirs/in_sanige.pdf adresinden 09 Ekim 2014 tarihinde alınmıştır.
- Demir, O., Üzümcü, A., ve Duran, S. (2006). İçsel Büyüme Süreçleri Türkiye Örneği, *Dokuz Eylül Üniversitesi. İİBF Dergisi*, Cilt: 1, No: 1, ss. 27-46.
- Doğan, S. ve Şanlı, B. (2003). *İktisadi Kalkınmada Beşeri Sermaye*, Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, Cilt: 8, s.1, ss.173-196.
- DPT (2013). *Onun Kalkınma Planı (2014-2018)*, Ankara.
- Drucker, P. (1993). *Kapitalist Ötesi Toplum*, (Çev. Belkıs Çorakçı), İstanbul: İnkılâp Kitabevi.
- Duman, M. (1997). Endüstriyel Gelişmede Küresel Eğilimler ve Türkiye, *Verimlilik Dergisi*, No: 1, ss. 93-112.
- Duman, H., Özpeynirci, R., ve Bezirci, M. (2005). Bilgi Çağının Değiştirdiği 21. Yüzyılın Rekabet Anlayışına Bağlı Olarak Geleneksel Muhasebeden Stratejik Muhasebeye, *Selçuk Üniversitesi Karaman İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, Cilt: 2, No: 5, ss. 111-119.
- Dura, C. (1996). Eğitim ve Ekonomi İlişkileri, *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, No: 7, ss.18-47.
- Dura, C. (1999). Bilgi Toplumuna Doğru Eğitimde Temel Eğilimler, *Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, No: 14, ss.1-14.
- Dursun, H. (1998). İnsan Sermayesi ve Ekonomik Büyüme, *Hazine Dergisi*, No: 10,

ss. 81-92.

- Ekin, N. (1997). Küresel Bilgi Çağında Eğitim-Verimlilik-İstihdam, İstanbul: Ticaret Odası Yayınları, Mega Ajans, Yayın No: 1997-43.
- Erdoğan, S. (2002). Makro Ekonomik Etkileri Açısından Yeni Ekonomi, Hereke-Kocaeli: *I. Ulusal Bilgi, Ekonomi ve Yönetim Kongresi Bildiriler Kitabı*, ss.13-22.
- Ergen, H. (1999). Türkiye’de Eğitimin Ekonomik Büyümeye Katkısı, *Ekonomik Yaklaşım, Cilt: 10, Sayı: 35*, ss. 21-56.
- Erkan, H. (1994). *Bilgi Toplumu ve Ekonomik Gelişme*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayını, 2. Baskı, No: 4, İstanbul: Doğu Matbaacılık.
- Ertel, N. (1989). *Türkiye’de 1980 Sonrası Beşeri Sermaye Yatırımları*, Ankara: Maliye Yazıları, ss.70-75.
- Eser, K., ve Gökmen, Ç. E. (2009). Beşeri Sermayenin Ekonomik Gelişme Üzerindeki Etkileri: Dünya Deneyimi Ve Türkiye Üzerine Gözlemler, *Sosyal Ve Beşeri Bilimler Dergisi, Cilt: 1, No: 2*, ss. 41-56.
- Genç, M. C., Değer, M. K., ve Berber. M. (2009). Beşeri Sermaye, İhracat ve Ekonomik Büyüme üzerine Nedensellik Analizi *Bilgi Ekonomisi ve Yönetimi Dergisi, Cilt: 5, No: 1*, ss. 53-65.
- Günsoy, G. (2005). İnsani Gelişme Kavramı ve Sağlıklı Yaşam Hakkı. *Zonguldak Karaelmas Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, Cilt: 1, No: 2*, ss. 35-52.
- Gürak, H. (2000). Bilgi-Verimlilik Artışı İlişkisi, *Verimlilik Dergisi*, MPM Yayını, No: 1, ss.1-10.
- Gürel, N. (2001). Teknolojik Gelişmelerin İstihdam Üzerindeki Etkileri, *Banka: Mali ve Ekonomik Yorumlar Dergisi, Cilt: 20, N: 38*, ss.81-94.
- Güvenen, O. (1992). Human Development Report: A Statistician’s View. *Report on The First National Human Development Conference- 7-8 September 1992*,Ankara: UNDP.
- Güzel, S. (2009). Ar - Ge Harcamaları ve Vergi Teşvikleri: Belirli Ülkeler Karşısında Türkiye’nin Durumu. *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İİBF Dergisi, Cilt: 4, No: 2*, ss.29-48.

- Han, E., ve Kaya, A. A. (2002). *Kalkınma Ekonomisi Teori ve Politika*, Baskı 4, Eskişehir: Etam A.Ş. Matbaa.
- Han, E., ve Kaya, A. A. (2006). *Kalkınma Ekonomisi- Teori ve politika*, Baskı 5, Ankara: Nobel Yayınları.
- Kalkınma Bakanlığı, (2013). *Onuncu Kalkınma Planı 2014-2018*, Ankara.
- Kandır, E. D. (2013). *Gelişmekte olan Ülkelerde Demografik Geçiş Ve Yoksulluk İlişkisi*, Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İktisat Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, Adana.
- Kar, M., ve Taban, S. (2003). Kamu Harcama Çeşitlerinin Ekonomik Büyüme Üzerine Etkileri, *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, Cilt: 58(3), ss.146-169.
- Kar, M., ve Ağır, H. (2006). Türkiye’de Beşeri Sermaye ve Ekonomik Büyüme İlişkisi: Eşbütünlük Yaklaşımı ile Nedensellik Testi, 1926-1994, *Selçuk Üniversitesi, İİBF, Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, Vol: 6(11), ss. 51-68.
- Karagül, M. (2002). *Beşeri Sermayenin İktisadi Gelişmedeki Rolü ve Türkiye Boyutu*, Afyon Kocatepe Üniversitesi, Afyon.
- Karagül, M. (2003). Beşeri Sermayenin Ekonomik Büyümeyle İlişkisi ve Etkin Kullanımı, *Akdeniz Üniversitesi İ.İ.B.F. Dergisi*, Cilt: 5, ss.79-90.
- Karataş, M. ve Çankaya, E. (2010). İktisadi Kalkınma Sürecinde Beşeri Sermayeye İlişkin Bir İnceleme, *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Cilt: 3, ss. 29-55.
- Kaya, A. A. (1997). Kalkınmada Teknoloji Geliştirmenin Önemi ve Türkiye'nin AR-GE Politikası, *Anadolu Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, Cilt: 13, No: 1-2, ss. 381-392.
- Kaynak, M. (2005). *Kalkınma İktisadi*, Baskı 3, Ankara: Gazi Kitapevi.
- Kelly, T. (1997). Public Expenditures and Growth, *Journal of Development Studies*, Vol: 34(1), pp. 60-84
- Keskin, A. (2011). Ekonomik Kalkınmada Beşeri Sermayenin Rolü Ve Türkiye, *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, Cilt: 23, No: 3-4, ss. 127-141.

- Kılıç, R. (2001). İktisadi Açıdan Eğitim, *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, No: 5, ss.1-15.
- Kıbrıçoğlu, A. (1998). İktisadi Büyümenin Belirleyicileri ve Yeni Büyüme Modellerinde Beşeri Sermayenin Yeri, *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, Cilt: 53, No: 1-4, ss. 207-230.
- Koç, A. (2013). Beşeri Sermaye ve Ekonomik Büyüme İlişkisi: Yatay Kesit Analizi ile AB Ülkeleri Üzerine Bir Değerlendirme, *Maliye Dergisi*, Sayı.165, ss. 241-258
- KOSGEB (2005). *Ekonomik Kalkınmada Sosyal Sermayenin Rolü*, Ankara: Ekonomik Ve Stratejik Araştırmalar Merkez Müdürlüğü.
- Kocacık, F. (2003). Bilgi Toplumu ve Türkiye, *C.Ü. Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt:27, No:1, ss.1-10.
- Köklü, A. (1973). *Makro İktisat*, Ankara: S Yayınevi.
- Köse, R. (1993). Ekonomik Büyüme, Modernleşme, Eğitim ve Gelir Dağılımı: Kurumsal İki Yaklaşım, *Eğitim Dergisi*, No:6 ss.89-95.
- Mazgit, İ. (2002). Bilgi Toplumu ve Sağlığın Artan Önemi, Hereke-Kocaeli: *I. Ulusal Bilgi, Ekonomi ve Yönetim Kongresi Bildiriler Kitabı*, ss.405-415.
- Mushkin, S. J. (1962). Health as an Investment, *The Journal of Political Economy*, Vol:25, No: 5, Part 20 (Supplement).
- Mutioğlu, H. (2003). Küreselleşme ve E-(TİK) Devlet, ESKİŞEHİR: *I. Ulusal Bilgi, Ekonomi ve Yönetim Kongresi Bildiriler Kitabı*, ss..957-965.
- OECD (1998). Human Capital Investment An International Comparison <https://books.google.com.tr/books?id=4IPWAgAAQBAJ&printsec=frontcover&hl=tr#v=onepage&q&f=false> adresinden 07 Nisan 2015 tarihinde alınmıştır.
- OECD (2005). Annual Report, web: <http://www.oecd.org/about/34711139.pdf> adresinden 22 Ekim 2014 tarihinde alınmıştır.
- OECD (2010). Annual Report, web: <http://www.oecd.org/education/skills-beyond-school/45926093.pdf> adresinden 22 Ekim 2014 tarihinde alınmıştır.
- OECD (2014). Health Statistics. <https://stats.oecd.org/Index.aspx?DataSetCode>

adresinden 07 Nisan 2015 tarihinde alınmıştır.

- Ok, S. (2008) *Ekonomik Büyüme İle İstihdam Arasındaki İlişkinin Zayıflama Nedenleri Ve Bu İlişkinin Güçlendirilmesinde İşkur' un Rolü*, Ankara: Çalışma Ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı Türkiye İş Kurumu Genel Müdürlüğü.
- Oktar, S., ve Özkök, Ö. (2004). Makro Ekonomik Boyutuyla Yeni Ekonomi, *Marmara Üniversitesi İİBF Dergisi. Cilt: 19, No: 1, ss. 1-17.*
- Öz, B., Taban, S., ve Kar, M. (2009). Kümeleme Analizi ile Türkiye ve AB Ülkelerinin Beşeri Sermaye Göstergeleri Açısından Karşılaştırılması. *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, Cilt:10 No:1, ss.1-30.*
- Özsoy, C. (2007). *Türkiye'de Mesleki ve Teknik Eğitimin İktisadi Kalkınmadaki Yeri ve Önemi*, Doktora Tezi Anadolu Üniversitesi, Eskişehir.
- Özsoy, C. (2008). Türk Yükseköğretim Sisteminin Durumu ve İktisadi Büyüme Performansına Katkısı, *Niğde Üniversitesi İktisadi Ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, Cilt: 1, Sayı: 2, ss. 31-48.*
- Özyakışır, D. (2011). Beşeri Sermayenin Ekonomik Kalkınma Sürecindeki Rolü, *Girişimcilik ve Kalkınma Dergisi, Cilt: 6, No:1, ss.46-71.*
- Pamuk, Ş. (2007). *Dünyada ve Türkiye'de İktisadi Büyüme, Uluslararası Ekonomi ve Dış Ticaret Politikaları*, Ankara: T.C. Başbakanlık Dış Ticaret Müsteşarlığı, Yıl: 1, No: 2, ss.3-26.
- Pamuk, Ş. (2014). *Türkiye'nin 200 yıllık İktisat Tarihi*, Ankara: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Schultz, T. W. (1961). Investment in Human Capital, *American Economic Review*, Vol: 51, pp.1-17.
- Soyak, A. (2008). Ulusal Yenilik Sistemi ve İnsan Faktörü, *Bilim ve Ütopya Dergisi*, No: 165, ss.8-17.
- Şimşek, M., ve Kadılar, C. (2010). Türkiye'de Beşeri Sermaye, İhracat Ve Ekonomik Büyüme Arasındaki İlişkinin Nedensellik Analizi, *Çukurova Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi, Cilt: 11, No: 1, ss. 115-140.*
- Taban, S. (2004). Türkiye' de Sağlık ve Ekonomik Büyüme İlişkisi: Nedensellik

- Testi. 3. Ulusal Bilgi ve Yönetim Kongresi'ne sunulan tebliğ. Web: (<http://iibf.ogu.edu.tr/kongre/bildiriler/01-01.pdf>) adresinden 20 Eylül 2014 tarihinde alınmıştır
- Taban, S., ve Kar, M. (2006) Beşeri Sermaye ve Ekonomik Büyüme: Nedensellik Analizi, 1969-2001, *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Yıl.6, Sayı.1, ss.159-181.
- Taban, S., Kar, M. (2008). Beşeri Sermaye ve Kalkınma, S.Taban ve M. Kar (der.). *Kalkınma Ekonomisi: Seçme Konular*, 2. Baskı, ss. 325-351, Bursa. Ekin Kitabevi.
- Taş, U., Yenilmez F. (2008). Türkiye'de Eğitimin Kalkınma Üzerindeki Rolü ve Eğitim Yatırımlarının Geri Dönüş oranı, *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, , Cilt:9 Sayı:1, ss. 155-186.
- Telatar, O. M. ve Terzi, H. (2010) Nüfus ve Eğitimin Ekonomik Büyümeye Etkisi: Türkiye Üzerine Bir İnceleme, *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, Cilt: 2 No: 24 ss.197-214.
- Tekeli, H. (1996). *Bilgi Çağı*, İstanbul: Simavi Yayınları.
- Tekin, M., ve Çiçek, E. (2002). Bilgi Çağında Bilgi Toplumu ve Bilgi Ekonomisi, *Modernite'den Postmodernite'ye Değişim*, AKTAN, Coşkun, Can (der.), 1. Basım, Çizgi Kitabevi.
- TEPAV (2010). Güney Kore İnovasyondaki Başarısını Nelere Borçlu? Türkiye için Çıkarımlar,web: http://www.tepav.org.tr/upload/files/1285828695-.Guney_Kore_Inovasyondaki_Basarisini_Nelere_Borclu_Turkiye_icin_Ci_karimlar.pdf, adresinden 04 Nisan 2014 tarihinde alınmıştır.
- Todaro, M. P. (1997). Economic Development, *Addision-Wesley Reading*, Massachusetts.
- Tunç, M. (1993). Türkiye'de Eğitimin Ekonomik Kalkınmaya Etkisi, *Dokuz Eylül Üniversitesi İktisadi ve Bilimler Fakültesi Dergisi*, Cilt: 8, No: 2.
- Tunç, M. (1997). *Kalkınmada İnsan Sermayesi Yaklaşımları ve Türkiye'de İnsan Sermayesi Boyutunun Analizi*. Doktora Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü: İzmir.

- Unay, C. (1983). *Makro Ekonomi*, Baskı 3, Bursa: Akademi Yayınları.
- UNDP (1996). *Human development report-1996*, New York: Oxford University Press.
- UNDP (2000), *Human Development Rapor*, web: http://hdr.undp.org/sites/default/files/reports/261/hdr_2000_en.pdf adresinden 22 Kasım 2014 tarihinde alınmıştır.
- UNDP (2009). *Human Development Rapor*, web: http://hdr.undp.org/sites/default/files/reports/269/hdr_2009_en_complete.pdf adresinden 22 Kasım 2014 tarihinde alınmıştır.
- UNDP (2013). *Human development report-2013 The Rise of the South: Human Progress in a Diverse World*. web: <http://www.undp.org/content/undp/en/home/librarypage/hdr/2014-human-development-report/> adresinden 22 Kasım 2014 tarihinde alınmıştır.
- UNDP (2014). *İnsani Gelişme Raporu, İnsani İlerlemeyi Sürdürmek: Kırılganlıkları Azaltmak ve Dayanıklılık Oluşturmak*. Web: http://www.tr.undp.org/content/turkey/tr/home/library/human_development/hdr-2014/ adresinden 24 Kasım 2014 tarihinde alınmıştır.
- Uzun, A. (1992). Kalkınmada İnsan Unsurunun Önemi (Japon Örneği), *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, Cilt: 9, No: 3-4.
- Ülgen, Y. (1964). *20. yy'de Dünya Ekonomisi*. İstanbul: Çağlayan Basımevi.
- Wang, E. C. (2002). Public Infrastructure and Economic Growth: A New Approach Applied to East Asian Economies, *Journal of Policy Modeling*, Vol. 24, pp. 411-435.
- Yavilioğlu, C. (2002). Ekonomik Kalkınma ve Motivasyon Arasındaki İlişki, *Cumhuriyet Univ., İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, Cilt: 2, No: 2, ss. 109-130.
- Yaylalı, M., ve Lebe, F. (2011). Beşeri Sermaye İle İktisadi Büyüme Arasındaki İlişkinin Ampirik Analizi, *Marmara Üniversitesi İ.İ.B.F. Dergisi*, Cilt: 30, No: 1, ss. 23-51.
- Yeldan, E. (2012). Türkiye Ekonomisi İçin Beşeri Sermaye ve Bilgi Sermayesi Birikimine Dayalı Bir İçsel Büyüme Modeli, *Ekonomi-tek Volume / Cilt: 1* No: 2, 21-60.

- Yumuşak, İ. G. (2000). *Beşeri Sermaye Teorisi ve Beşeri Sermayenin İktisadi Gelişmedeki Rolü*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İktisat Ana Bilim Dalı, Basılmamış Doktora Tezi, İstanbul.
- Yumuşak, İ. G., ve Bilen, M. (2000). Gelir Dağılımı - Beşeri Sermaye İlişkisi ve Türkiye Üzerine Bir Değerlendirme, *K.Ü. Sosyal Bilimler Dergisi*, Yıl: 1, No: 1, ss. 77-96.
- Yumuşak, İ. G., ve Kar, A. (2000). Nüfus Artış Hızının Düşürülmesi İktisadi Kalkınmayı Artırır mı? *Kocaeli Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, No: 1, ss.97-104.
- Yumuşak, İ. G., ve Tuna, Y. (2002). Beşeri Kalkınma İndeksi Türkiye Analizi, *I. Ulusal Bilgi, Ekonomi ve Yönetim Kongresi Bildiriler Kitabı*, ss.10-11.
- Yumuşak, İ. G., ve Yıldırım, D. Ç. (2009). Sağlık Harcamaları İktisadi Büyüme İlişkisi Üzerine Ekonometrik Bir İnceleme, *Bilgi Ekonomisi ve Yönetimi Dergisi*, Cilt: IV, Sayı: I, ss. 57-70.
- Yumuşak, İ. G. (2010). Beşeri Sermayenin İktisadi Önemi Ve Türkiye'nin Beşeri Sermaye Potansiyeli, *Sosyal Siyaset Konferansları Dergisi*, Cilt: 55, No: 1, ss.1-48.

ÖZGEÇMİŞ

KİŞİSEL BİLGİLER

Adı Soyadı : Mine ÖZKALE
Doğum Yeri ve Tarihi : Artova / 1980
Medeni Hali : Evli, 2 çocuk sahibi
İletişim Bilgileri : m-ozkale@hotmail.com
0530 432 73 92 GSM

EĞİTİM

1994-1997 : Niğde Ticaret Lisesi
2002-2005 : Anadolu Üniversitesi Ev İdaresi Bölümü
2007-2009 : Anadolu Üniversitesi İşletme Bölümü

İŞ DENEYİMİ

24/02/2000 : Yüksek Öğrenim Kredi ve Yurtlar Kurumu
Antalya Bölge Müdürlüğü – Daktilograf
26/10/2001 : Yüksek Öğrenim Kredi ve Yurtlar Kurumu
Ertugrulgazi Yurt Müdürlüğü–Yurt Yönetim Memuru